

ІНСТИТУТ

ОСВІТНЬОЇ АНАЛІТИКИ

Державна наукова установа

ОСВІТНЯ АНАЛІТИКА УКРАЇНИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК № 1(1)

ЗАСНОВНИК І ВИДАВЕЦЬ: ІНСТИТУТ ОСВІТНЬОЇ АНАЛІТИКИ

(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 22862-12762р від 28.08.2017)

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО МІНІСТРА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ГРИНЕВИЧ ЛІЛІЇ МИХАЙЛІВНИ 5

ВИЩА ОСВІТА

Лондар С. Підходи до оцінювання вартості підготовки фахівців у сфері вищої освіти України 6

Ставицький А., Затонацька Т. Формування культури якості вищої освіти в українських університетах..... 18

Чумак О. Концептуальні засади фінансування підготовки здобувачів вищої освіти в Україні 25

Терещенко Г. Державне фінансування вищої освіти як чинник розвитку економіки знань 34

Гапон В., Чимбай Л., Барабаш О. Ретроспективний аналіз законодавчої бази та підходів до формування державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою 44

Ткаченко В., Кожекіна Л. Досвід застосування методу контент-аналізу до дослідження практик академічної доброчесності в українських ВНЗ. 55

ЗАГАЛЬНА СЕРЕДНЯ ОСВІТА

Кузнєцов К. Джерела та оцінка ефективності фінансування системи загальної середньої освіти. 70

Денисюк О., Титаренко Н. Освітні індикатори якості загальної середньої освіти 85

ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНА ОСВІТА

- Мельник С.** Ключові підходи щодо реформування сфери підготовки кадрів в Україні. 94
- Леснікова М.** Аналіз існуючого інформаційно-аналітичного забезпечення системи професійно-технічної освіти в Україні, проблеми та шляхи удосконалення. 107

МІЖНАРОДНИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР

- Бака С.** Основні елементи академічної мобільності в країнах ЄС та в інших країнах. 117

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Лондар Сергій Леонідович, д-р екон. наук, проф. (*головний редактор*);

Бахрушин Володимир Євгенович, д-р, фіз.-мат. наук, проф.; **Гриневиц Лілія Михайлівна**, канд. пед. наук, доц.; **Гапон Валентина Василівна**, канд. пед. наук; **Гулова Ленка**, Ph. D; **Денисюк Оксана Яківна** (заступник головного редактора); **Затоначька Тетяна Георгіївна**, д-р екон. наук, доц.; **Девемі Жан-Франсуа**; **Ковтунець Володимир Віталійович**, канд. фіз.-мат. наук, доц.; **Колосова Вікторія Павлівна**, канд. екон. наук, доц.; **Кононенко Юрій Григорович**; **Корнеєва Тетяна**, Ph. D, проф.; **Криштоф Світлана Дмитрівна**, канд. пед. наук, ст. наук. співробітник; **Кузнецов Костянтин Володимирович**, канд. наук з держ. упр. (заступник головного редактора); **Кучинський Микола Сигізмундович**; **Леснікова Марина Валентинівна**, канд. екон. наук, ст. наук. співробітник; **Литвинчук Андрій Олександрович**, канд., екон. наук (заступник головного редактора); **Мельник Сергій Вікторович**, канд. екон. наук, доц.; **Полянський Павло Броніславович**, канд. іст. наук., доц.; **Раков Сергій Анатолійович**, д-р пед. наук, доц.; **Рашкевич Юрій Михайлович**, д. т. н., проф.; **Терещенко Ганна Миколаївна**, канд., екон. наук, ст. наук. співробітник (відповідальний секретар); **Хобзей Павло Кузьмович**, канд. фіз.-мат. наук; **Шаров Олег Ігорович**, канд. фіз.-мат. наук, доц.; **Шевцов Андрій Гаррієвич**, д-р пед. наук, проф.; **Шіп Радім**, Ph. D; **Чумак Оксана Володимирівна**, канд. екон. наук, доц.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту освітньої аналітики
(протокол № 4 від 04.10.2017)*

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію авторів.

Автори несуть повну відповідальність за достовірність та повноту викладу матеріалу, що публікується.

Матеріали, надруковані у журналі, є власністю Інституту, захищені міжнародним та українським законодавством і не можуть бути відтворені у будь-якій формі без письмового дозволу видавця.

Редакція залишає за собою право на скорочення та редагування авторських текстів.

EDUCATIONAL ANALYTICS OF UKRAINE

SCIENTIFIC JOURNAL

ISSUE № 1 (1)

FOUNDER AND PUBLISHER: INSTITUTE OF EDUCATIONAL
ANALYTICS

(Print media state registration certificate
KV № 22862-12762R ISSUED ON 28/08/2017)

CONTENTS

**INTRODUCTORY REMARKS BY MINISTER OF EDUCATION AND SCIENCE
OF UKRAINE LILIIA HRYNEVYCH** 5

HIGHER EDUCATION

S. Londar Approaches to cost assessment of specialists' training in higher
education of Ukraine 6

T. Zatonatska, A. Stavytskyi Formating the culture of the higher education
quality in Ukrainian universities 18

O. Chumak Conceptual fundamentals of funding training of individuals obtaining
higher education in Ukraine 25

H. Tereshchenko State financing of higher education as a factor of development
of knowledge economy 34

V. Hapon, L. Chimbay, O. Barabash Retrospective analysis of legislative
framework and approaches to formation of state order for training of specialists
with higher education degree 44

V. Tkachenko, L. Kozhekina The experience of application of the content analysis
method to the study of academic integrity practices in Ukrainian higher
educational institutions 55

SECONDARY EDUCATION

K. Kuznietsov Sources and effectiveness assessment of financing general
secondary education 70

O. Denysiuk, N. Tytarenko Educational indicators of the general secondary
education quality (on example of general secondary education) 85

VOCATIONAL AND TECHNICAL EDUCATION

- S. Melnyk** Key approaches to reforming the personnel training in Ukraine 94
- M. Lesnikova** Analysis of existing informational and analytical support for vocational and technical education system in Ukraine, problems and ways of its improvement 107

INTERNATIONAL EDUCATIONAL SPACE

- S. Baka** The main elements of academic mobility in the EU and other countries. . . 117

EDITORIAL BOARD

Prof. Sergiy Londar (*editor-in-chief*);

Prof. Volodymyr Bakhrushin; Dr. Liliia Hrynevych; Dr. Valentyna Hapon; Dr. Lenka Gulova; Oksana Denysiuk (deputy editor-in-chief); Dr. Tetyana Zatonatska; Jean-Francois Devemy; Dr. Volodymyr Kovtunets; Dr. Viktoriya Kolosova; Yurii Kononenko; Prof. Tetiana Kornieieva; Dr. Svetlana Kryshtof; Dr. Konstantin Kuznietsov (deputy editor-in-chief); Mykola Kuchinsky; Dr. Marina Lesnikova; Dr. Andrii Litvinchuk (deputy editor-in-chief); Dr. Sergiy Melnyk; Dr. Pavlo Polianskyi; Dr. Sergiy Rakov; Prof. Yurii Rashkevych; Dr. Hanna Tereshchenko (executive secretary); Dr. Pavlo Khobzey; Dr. Oleg Sharov; Prof. Andrii Shevtsov; Dr. Radim Ship; Dr. Oksana Chumak.

Recommended for publication by the Academic Council of the Institute of Educational Analytics (protocol № 4 issued on 04.10.2017)

The editorial board does not always share the position of the authors.

The authors are fully responsible for the accuracy and completeness of the published material.

Materials published in the journal are the property of the Institute and are protected by international and Ukrainian legislation and may not be reproduced in any form without the written permission of the publisher.

The editorial staff reserves the right to shorten and edit the original texts.

ВСТУПНЕ СЛОВО МІНІСТРА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ГРИНЕВИЧ ЛІЛІ МИХАЙЛІВНИ

Реформа освіти є одним із ключових елементів перетворень, що на сьогодні здійснюються урядом України для імплементації євроінтеграційного процесу. Освітнє реформування має забезпечити входження до європейського та світового освітнього простору, покращення процесу надання освітніх послуг, рівний доступ громадян до якісної освіти, модернізацію її змісту відповідно до потреб сучасного ринку праці.

Успішне впровадження освітньої реформи неможливе без сучасного інформаційно-аналітичного забезпечення. Адже управлінські рішення будуть більш виваженими, якщо ухвалюватимуться на підставі достовірної галузевої статистики та аналітичних досліджень,

а імплементація прийнятих рішень здійснюватиметься із застосуванням комплексного моніторингу.

Сучасна міжнародна практика збору та обробки статистичної інформації у сфері освіти охоплює доволі широкий спектр показників для найрізноманітніших освітніх напрямів – від стану дошкільної, середньої, професійно-технічної, вищої освіти до виявлення зв'язку рівня освіти індивіда з потребами ринку праці, доходами населення тощо. Створені в різних країнах, зокрема Європейського Союзу, інформаційно-аналітичні бази дають змогу формувати успішну освітню політику, вчасно реагувати на проблеми, які виникають.

В Україні інформаційно-аналітична складова управління освітою застосовується поки що недостатньо. Це пов'язано з тим, що освітня статистика в Україні на сьогодні все ще є дезінтегрованою, недостатньо комплексною та повною, нею не передбачено ряд показників, необхідних, зокрема, для фінансового управління сферою освіти тощо. Тому розвиток освітньої статистики в Україні, приведення її у відповідність із міжнародними стандартами, формування освітньої аналітики на цій основі є вкрай важливим завданням, яке визначено Міністерством освіти і науки України. Виконання цього завдання покладено на Державну наукову установу «Інститут освітньої аналітики».

Інститут ініціює заснування журналу «Освітня аналітика України» з метою розвитку освітньої статистики, вдосконалення методології збирання, обробки та аналізу освітньої інформації. Створення цього видання є важливим кроком у процесі розбудови системи інформаційно-аналітичного забезпечення управління українською освітою. Журнал «Освітня аналітика України» має стати платформою для фахових дискусій, обміну думками науковців та практиків з питань розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення управління системою освіти на всіх її рівнях, детального аналізу міжнародного досвіду з цих питань. Сподіваємося, що зміст журналу приверне увагу широкого кола фахівців-освітян як в Україні, так і за кордоном.

ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ВАРТОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті визначено, що важливим завданням освітньої політики України є підвищення ефективності використання бюджетних коштів у рамках бюджетної програми «Підготовка кадрів вищими навчальними закладами III і IV рівнів акредитації та забезпечення діяльності їх баз практики». Один із шляхів – перехід до принципу «гроші ходять за студентом». У 2016 р. Міністерством освіти і науки України вперше в межах вступної кампанії видатки на фінансування місць державного замовлення були розділені на базову та варіативну частину. Більший обсяг варіативної частини передбачався для тих вищих навчальних закладів, що їх абітурієнти вибрали відповідно до своїх рейтингів. У статті для обґрунтування розподілу коштів серед ВНЗ у рамках варіативної частини розглянуто підходи до вдосконалення методики визначення вартості підготовки одного фахівця певної спеціальності та відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня.

Ключові слова: принцип «гроші ходять за студентом», вартість підготовки студента.

Рис. 4. Табл. 2. Форм. 4. Літ. 12.

JEL classification: H41, H52, I22, I23, I28.

Протягом декількох останніх років в Україні проявляється виразна тенденція до поступового зменшення рівня видатків на освіту. На рис. 1 показано динаміку видатків на освіту відносно обсягу зведеного бюджету України (2017 р. – плановані показники). Як бачимо, високий рівень видатків на освіту спостерігався впродовж 2009–2013 рр., надалі його величина почала знижуватись. Якщо у 2013 р. частка цих видатків у загальній сумі видатків зведеного бюджету становила 20,9 %, то у 2016 р. вона зменшилась до 15,5 %, а щодо ВВП – з 6,9 до 5,4 %. Плановані на 2017 р. показники дають зробити припущення щодо зміни низхідного тренду на висхідний, адже вони становлять: 17,6 та 6 % відповідно.

Щодо видатків на фінансування вищої освіти в Україні, то вони також зменшувались: із 2,3 % ВВП у 2009 р. до 1,48 % ВВП у 2016 р. У 2017 р. планується подальше їх зниження до 1,3 % ВВП.

Зменшення рівня освітнього бюджетного фінансування зумовлене різними причинами, суттєвим фактором є, зокрема, необхідність збільшення бюджетних коштів для потреб оборонної галузі, що пов'язано з агресією Російської Федерації проти України. Отже, ця тенденція може бути тривалою.

Водночас, поряд зі зменшенням бюджетного фінансування, важливою проблемою освітньої галузі в Україні залишається необхідність підвищення ефективності викори-

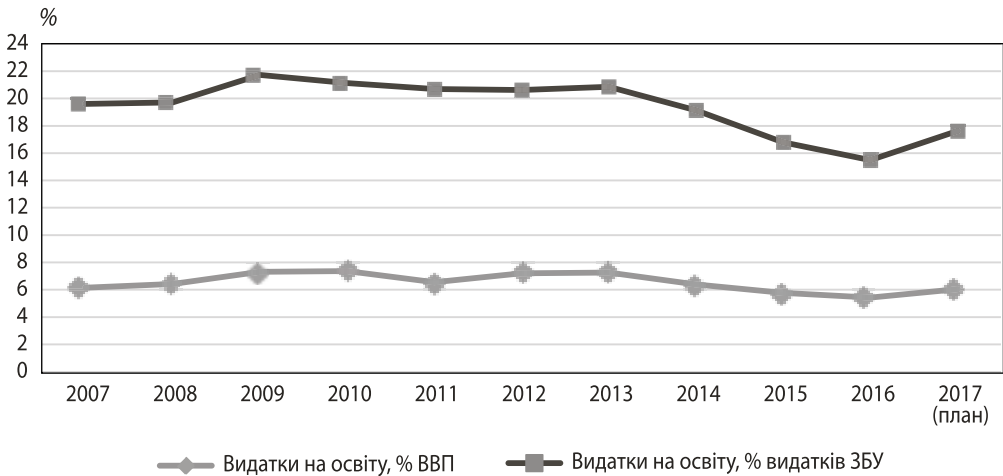

Рис. 1. Динаміка рівня освітніх витратків у зведеному бюджеті України та у Валовому внутрішньому продукті (2017 р. – плановані показники)

Джерело: Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index>, [1, 12].

стання бюджетних коштів та покращення якості освітніх послуг, що надаються за ці кошти. У вітчизняній сфері вищої освіти експертним середовищем визначено й ряд інших нагальних проблем [2]. Це, зокрема, зменшення кількості достатньо підготовлених абітурієнтів для вступу у ВНЗ України внаслідок зміни демографічної ситуації та підвищення конкуренції з боку закордонних ВНЗ. Іншою проблемою є складність передбачення розвитку українського ринку праці та потреб вітчизняної економіки, що зумовлено: високою волатильністю параметрів національної економіки, яка перебуває в умовах перманентно кризового стану; євроінтеграційними процесами, що спричиняють вплив найкращої частини абітурієнтів та студентів до країн ЄС; глобальними процесами зміни технологій виробництва, інноваціями в енергетиці та матеріалознавстві. Через відсутність чітко-

го розуміння можливостей розвитку економіки та ринку праці Україні виникає проблема визначення необхідних галузей знань, спеціальностей, рівнів підготовки фахівців у вітчизняній вищій школі. На сьогодні останні слабо відповідають потребам економіки. Експертне середовище також вказує на недостатню диверсифікацію освітніх програм, неналежний рівень академічних свобод, а також умов для індивідуалізації навчальних траєкторій здобувачів вищої освіти.

У рамках постійної дискусії, яку підтримує Міністерство освіти і науки України, згенеровано ряд ідей щодо можливого подолання кризового стану у сфері вищої освіти. Найважливішими з них є ті, котрі стосуються переходу ВНЗ до статусу неприбуткових організацій, багатоканального фінансування з розширенням спектра фінансових інструментів, застосовуваних в умо-

вах ринкової економіки, підвищення ступеня адресності державних видатків, імплементації у вищій школі компетентнісного підходу. Зазначене могло би стимулювати конкурентну боротьбу за кращих студентів між вищими навчальними закладами України, а також із зарубіжними ВНЗ, сприяти підвищенню якості освітніх послуг на ринку.

Прийнята у 2015 р. нова редакція Закону України «Про вищу освіту» частково дає відповідь на зазначені виклики, зокрема стосовно трансформації системи державного замовлення. Чинна на сьогодні система державного замовлення є недостатньо науково обґрунтованою, що дає привід звинувачувати державних замовників у «ручному» розподілі.

Реакцією на такий стан справ стали розроблені Міністерством освіти і науки України за участю Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти законодавчі пропозиції щодо розширення фінансового інструментарію, який повинен застосовуватись у сфері вищої освіти. Для забезпечення конституційних зобов'язань держави щодо оборони, правопорядку, права на освіту, на охорону здоров'я тощо ВНЗ повинні надавати освітні послуги в рамках державного замовлення, фінансованого з бюджету. Підготовка фахівців для пріоритетних галузей економіки може здійснюватись із використанням додаткових фінансових інструментів, які не передбачають повного державного фінансування, зокрема здобувачам вищої освіти може надаватися державна гарантія на кредит на оплату навчання, здійснюватися відшкодування обслуговування такого кредиту тощо.

Актуальним залишається питання механізму визначення урядом пріоритетних галузей економіки. Адже з цим тісно пов'язане питання формування майбутнього ринку праці, на який мають орієнтуватись вищі навчальні заклади.

Зазначимо, що в бюджетній сфері України започатковано перехід до середньострокового бюджетного планування. Ця методологія є успішною за умови взаємопов'язаності та взаємодоповнюваності її складників: стратегічного планування, середньострокового прогнозування і планування доходів бюджету; формування системи доведення середньострокових бюджетних лімітів до головних розпорядників коштів; стабілізації дефіциту бюджету й державного боргу (здебільшого через запровадження фіскальних правил); створення механізму узгодження поточних і середньострокових показників бюджету. Середньострокове бюджетне планування, як показує досвід багатьох країн, сприяє прозорості бюджетної сфери, підвищує ефективність бюджетних видатків, надає більшої самостійності у формуванні своєї політики головними розпорядниками бюджетних коштів тощо. Міністерство освіти і науки України як один із головних розпорядників бюджетних коштів у межах середньострокового бюджетного планування зможе раціональніше розподіляти наявні бюджетні ресурси й сприяти підвищенню ефективності сфери вищої освіти та якості освітніх послуг, що надаються.

У рамках стратегічного планування програмними документами держави якраз і мають бути визначені пріоритетні галузі та напрями

розвитку економіки України, яким надаватиметься підтримка. Таких галузей через обмеженість ресурсів (людських, організаційних, фінансових та ін.) не може бути багато. Нині, на думку експертів, Україна як відкрита ринкова економіка може в сучасному конкурентному світі використати в міжнародному поділі праці окремі свої переваги, зокрема як транзитної країни (логістика, транспорт), є підстави для подальшого розвитку системоутворюючих ІТ-технологій, нових енергетичних технологій, створення продукції з високою доданою вартістю у сфері оборони, літакобудування, космічної техніки, розвиток нових харчових технологій для виготовлення високоякісної їжі тощо.

У підготовці фахівців для зазначених галузей економіки поряд із механізмом державного замовлення може використовуватись фінансовий інструментарій державного гарантування отримання здобувачем кредиту на оплату навчання з одночасним відшкодуванням державою процентів за таким кредитом. Проте використання таких інструментів несе певні ризики для державного бюджету, що вимагає зміни філософії загальних підходів до фінансування вищої школи. Поряд із базовим фінансуванням ВНЗ об'єктом фінансування повинен також стати здобувач вищої освіти. Тобто частина системи фінансування має стати «студентоцентрованою», в якій «кошти ходять за студентом». У цьому контексті зміни насамперед повинні стосуватись використання державного замовлення. У 2016 р. Міністерством освіти і науки України вперше в межах вступної кампа-

нії видатки на фінансування місць державного замовлення були розділені на базову та варіативну частини. Більший обсяг останньої передбачався для тих ВНЗ, що їх абітурієнти вибрали відповідно до своїх рейтингів. Проте для однозначного обґрунтування розподілу бюджетних коштів серед ВНЗ України, який має здійснюватися після розподілу місць державного замовлення в рамках варіативної частини, необхідно вдосконалити методику визначення вартості підготовки одного фахівця певної спеціальності, відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня та форми навчання. Чинна нормативно-правова база в Україні [3–7], на жаль, не дає змоги цю вартість оцінити однозначно.

Міністерством освіти і науки України було ініційовано збір відповідної інформації та проведення досліджень, результати яких могли би бути покладені в основу формування названої методики. За завданням Міністерства розроблено відповідні інформаційні форми, які листом Міністерства від 03.10.2016 № 1/9-521 надіслано всім ВНЗ України.

Ідея досліджень полягає в порівнянні результатів оцінювання вартості підготовки одного фахівця певної спеціальності, освітньо-кваліфікаційного рівня та форми навчання з позиції двох підходів: «згори» і «знизу».

Підхід «згори». У рамках економетричної моделі наявні у ВНЗ фінансові ресурси зіставляються з контингентом студентів, котрі навчаються у середовищі вищої освіти України за ці кошти. Система рівнянь для здобувачів конкретного освітньо-кваліфікаційного рівня (напри-

клад, бакалавра), які навчаються в п вищих навчальних закладах України за 28 галузями вищої освіти, може бути записана у вигляді:

$$\begin{aligned}
 Y_1 &= a_0 + a_1 X_{1,1} + a_2 X_{2,1} + \dots + a_{28} X_{28,1'} \\
 Y_2 &= a_0 + a_1 X_{1,2} + a_2 X_{2,2} + \dots + a_{28} X_{28,2'} \\
 &\dots\dots\dots \\
 Y_i &= a_0 + a_1 X_{1,i} + a_2 X_{2,i} + \dots + a_{28} X_{28,i'} \quad (1) \\
 &\dots\dots\dots \\
 Y_n &= a_0 + a_1 X_{1,n} + a_2 X_{2,n} + \dots + a_{28} X_{28,n'}
 \end{aligned}$$

де $Y_1, Y_2, \dots, Y_p, \dots, Y_n$ – обсяг коштів, які витрачаються на підготовку фахівців першим, другим, ..., i -м, ..., n -м ВНЗ;

$X_{1,i}, X_{2,i}, \dots, X_{28,i}$ – контингент студентів відповідних галузей знань в i -му вищому навчальному закладі ($i = 1, \dots, n$);

a_1, a_2, \dots, a_{28} – середні вартості підготовки фахівця для відповідних галузей знань, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти.

Перевагою такого підходу є те, що його інформаційне забезпечення порівняно просте, модельне узагальнення робиться для всього освітнього простору країни.

Підхід «знизу». Вищі навчальні заклади самостійно, відповідно до чинної методичної бази (передусім із використанням постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики розрахунку орієнтовної вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта» від 20.05.2013 № 346), розраховують вартість підготовки одного фахівця певної спеціальності, відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня та форми навчання.

Наведені нижче результати аналізу отримано на основі інформації,

яка надійшла від близько 150 вищих навчальних закладів України. Проте інформація від окремих ВНЗ виявилась неповною, у деяких випадках – помилковою. Тому попередньо проводилася селекція з метою виявлення очевидних помилкових даних.

У табл. 1 для прикладу наведено результати самооцінки ВНЗ України вартості підготовки одного бакалавра денної форми навчання спеціальності «Менеджмент» (галузь знань «Управління та адміністрування») за державним замовленням у 2015 р. Статистичний аналіз показав, що дані, які не вкладаються в діапазон «середньомедіанне значення» ряду $\pm 30\%$ цього значення, як правило, є помилковим, тому їх не було враховано.

На рис. 2 представлено розподіл використаних статистичних даних. З достатньою точністю цей розподіл можна вважати нормальним стосовно показника 23 764,5 грн, який є середньозваженим. Тому можна припустити, що це значення і є вартістю підготовки в 2015 р. одного бакалавра денної форми навчання спеціальності «Менеджмент» (галузь знань «Управління та адміністрування») за державним замовленням.

Подібним чином визначалася середньозважена вартість підготовки одного бакалавра денної форми для кожної з інших спеціальностей, а також і всієї галузі знань «Управління та адміністрування». На рис. 3 наведено інформацію щодо середньозваженої вартості підготовки бакалаврів у галузях знань, визначених постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здо-

Таблиця 1

Результати самооцінки вищих навчальних закладів України щодо вартості підготовки одного бакалавра денної форми навчання спеціальності «Менеджмент» (галузь знань «Управління та адміністрування») за державним замовленням у 2015 р.

Номер вищого навчального закладу	Контингент, осіб	Самооцінка вартості підготовки одного студента, грн
1	18	17101,0
2	56	19047,6
3	29	20424,6
4	66	21366,0
5	97	21888,1
6	18	22830,0
7	88	24645,0
8	80	24706,2
9	48	27076,1
10	32	27352,0
11	18	27686,0
12	20	28757,0
13	41	28904,0
14	2	30534,2
15	85	40215,8

Джерело: розраховано та складено автором, [12].

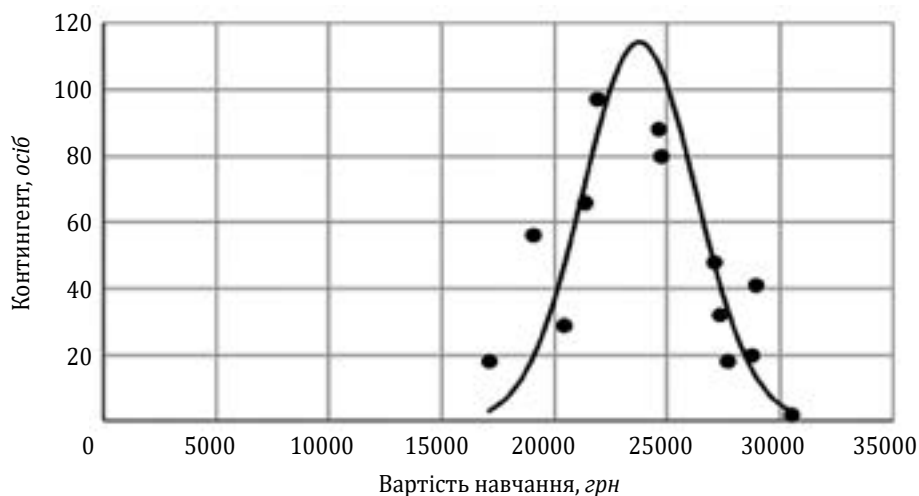

Рис. 2. Статистичний розподіл вартості підготовки в 2015 році одного бакалавра денної форми навчання спеціальності «Менеджмент» за кошти загального фонду бюджету у ВНЗ України (галузь знань «Управління та адміністрування»). Середньозважена вартість підготовки – 23764,5 грн

Джерело: розраховано та складено автором, [12].

Рис. 3. Середньозважена вартість підготовки в 2015 році бакалаврів денної форми навчання за державним замовленням у розрізі галузей знань. В дужках поруч з назвою галузі – кількість статистичних даних, на основі яких зроблено розрахунок

Джерело: розраховано та складено автором, [12].

бувачів вищої освіти» від 29.04.2015 № 266. Однак варто зауважити, що достовірність визначення такої вартості для різних галузей знань є неоднаковою. Це впливає з відмінностей статистичного забезпечення цього показника. Наприклад, для галузі знань «Управління та адміністрування» можна було оперувати 144 статистичними даними, тоді як для галузі знань «Цивільна безпека» для аналізу було доступно лише 6 статистичних даних.

Для зручності прийняття управлінських рішень на практиці, зокре-

ма стосовно перерозподілу бюджетного фінансування при збільшенні місць державного замовлення в окремих ВНЗ унаслідок рейтингування їх абітурієнтами, доцільно мати порівняльні коефіцієнти для небагатьох груп галузей знань, які формуються за певним принципом. Ми провели таке об'єднання, спираючись на міжнародний досвід, зокрема країн ЄС [8–11]. Було сформовано шість груп:

1) гуманітарні науки, соціальні та поведінкові науки, журналістика, управління та адміністрування, пра-

во, соціальна робота, сфера обслуговування;

2) технології, освіта, математика та статистика;

3) механічна інженерія, електрична інженерія, автоматизація та приладобудування, електроніка та телекомунікації, виробництво та технології, транспорт, архітектура та будівництво;

4) хімічна та біоінженерія, аграрні науки та продовольство, біологія, природничі науки;

5) ветеринарна медицина, охорона здоров'я;

6) культура і мистецтво.

Середньозважені вартості підготовки в 2015 р. бакалаврів денної форми навчання за державним замовленням у розрізі зазначених груп галузей знань показано на рис. 4.

Як бачимо, найбільш вартісною була підготовка фахівців 5-ї та 6-ї груп. Порівняно менш вартісною виявилась підготовка фахівців 1-ї та 3-ї групи. Найдешевшою, за результатами самооцінки ВНЗ, є підготовка бакалаврів 2-ї та 4-ї груп.

Необхідно зазначити, що згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики розрахунку орієнтовної вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта» від 20.05.2013 № 346 у представленій самооцінці вартості ВНЗ враховувались витрати на виплату академічної стипендії. Такі витрати повністю фінансувались із бюджету в 2015 та 2016 рр. Водночас окремі позиції, складові вартості підготовки, такі як «витрати на оплату ко-

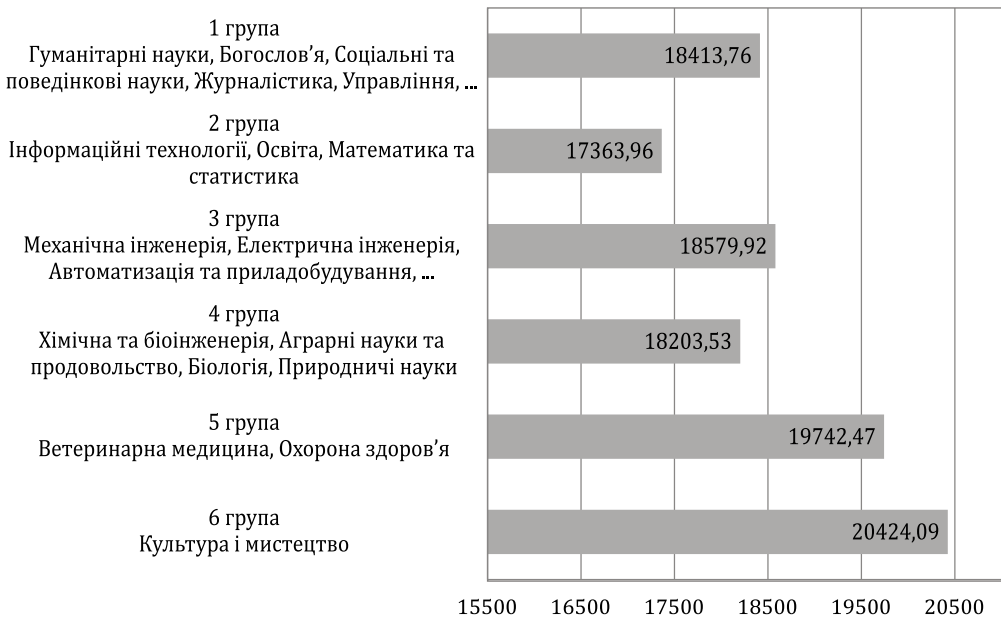

Рис. 4. Середньозважені вартості підготовки в 2015 році бакалаврів денної форми навчання за державним замовленням в Україні в розрізі шести груп галузей знань

Джерело: розраховано та складено автором, [12].

мунальних послуг та енергоносіїв», «витрати, безпосередньо пов'язані з навчанням», «витрати, опосередковано пов'язані з навчанням», «витрати на утримання гуртожитку» із загального фонду бюджету, практично не фінансувались. Вищим навчальним закладам України необхідно було здійснювати фінансування зазначених потреб зазвичай за рахунок коштів спеціального фонду. Тому оцінка реальної вартості підготовки одного фахівця буде дещо відрізнятися від отриманої внаслідок впливу зазначених особливостей.

Частково зняти виявлені проблеми проведення оцінки реальної вартості підготовки одного фахівця у ВНЗ України можна, використовуючи підхід «згори». Проте з усього інформаційного масиву, який надали близько 150 ВНЗ України, цілям моделювання відповідали тільки дані, отримані від 31 ВНЗ.

З огляду на доступний масив інформації була сформовано модель у вигляді:

$$Y = a_0 + a_1X_1 + a_2X_2 + a_3X_3 + a_4X_4 + a_5X_5 + a_6X_6, \quad (2)$$

де Y – обсяг коштів загального та спеціального фондів у кошторисі ВНЗ;

$X_1, X_2, X_3, X_4, X_5, X_6$ – контингент студентів у зазначених групах галузей знань;

a_1, a_2, \dots, a_6 – середні вартості підготовки фахівця для цих груп, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти.

Результати моделювання на підставі інформації ВНЗ, наданої за фактом виконання 2015 р., показали, що взаємозв'язок контингенту бакалаврів, котрі належать до однієї з шести груп, з обсягами наявного фінансу-

вання із загального та спеціального фондів ВНЗ можна описати рівнянням:

$$Y = 0,45X_1 + 0,10X_2 + 0,37X_3 + 0,29X_4 + 0,69X_5 + 1,00X_6 + 19,60. \quad (3)$$

Коефіцієнт детермінації становить: $R^2 = 0,85$.

Аналогічне рівняння на основі інформації про показники 2016 р. має вигляд:

$$Y = 0,45X_1 + 0,11X_2 + 0,41X_3 + 0,30X_4 + 0,80 - X + 1,00X_6 + 46,57. \quad (4)$$

Коефіцієнт детермінації дорівнює: $R^2 = 0,95$.

Моделі перевірялись на адекватність, а також контролювались на предмет наявності гетероскедастичності, автокореляції та мультиколінеарності.

Таким чином, за результатами моделювання можна оцінити співвідношення між вартостями підготовки фахівця освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр», яка фінансується із загального та спеціального фондів, у рамках першої-шостої груп галузей знань (табл. 2).

Як бачимо з таблиці, найбільш вартісною є підготовка фахівців п'ятої та шостої груп. Це співпадає і збігається з результатами самооцінки вищих навчальних закладів ВНЗ.

Серед інших чотирьох груп найдешевшою є підготовка фахівців другої групи (інформаційні технології, освіта, математика та статистика). Це також кореспондується з результатами самооцінки ВНЗ. Проте те, що найдорожчою в зазначеній четвірці груп є підготовка фахівців першої групи, тобто вартість підготовки фахівців-гуманітаріїв є вищою за підготовку фахівців інженерних

Таблиця 2

Співвідношення між вартостями підготовки в Україні фахівця освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» в у 2015 та 2016 рр., які отримані за результатами моделювання для вибірки з 31 ВНЗ

Групи галузей знань	Відносні одиниці		
	2015 р.	2016 р.	Середнє
1. Гуманітарні науки, соціальні та поведінкові науки, журналістика, управління та адміністрування, право, соціальна робота, сфера обслуговування	0,45	0,45	0,45
2. Інформаційні технології, освіта, математика та статистика	0,10	0,11	0,11
3. Механічна інженерія, електрична інженерія, автоматизація та приладобудування, електроніка та телекомунікації, виробництво та технології, транспорт, архітектура та будівництво	0,37	0,41	0,39
4. Хімічна та біоінженерія, аграрні науки та продовольство, біологія, природничі науки	0,29	0,30	0,30
5. Ветеринарна медицина, охорона здоров'я	0,69	0,80	0,75
6. Культура і мистецтво	1,00	1,00	1,00

Джерело: розраховано та складено автором, [12].

напрямок, викликає певні запитання. Причиною може бути більш кваліфікований викладацький склад, який готує фахівців-гуманітаріїв (більше викладачів із науковим ступенем та вченими званнями), а та-

кож вищий суспільний попит на таку підготовку.

Очевидно, що обґрунтовані висновки можуть бути отримані при дослідженні більш широкої статистичної бази.

Список використаних джерел

1. Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index>.

2. Жилиєв І. Б. Вища освіта України: стан та проблеми / Ігор Борисович Жилиєв, Володимир Віталійович Ковтунець, Максим Володимирович Сьомкін. – Київ : Науково-дослідний ін-т інформатики і права НАПрН України, Ін-т вищої освіти НАПН України, 2015. – 96 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=66148>.

3. Про затвердження Методики розрахунку орієнтовної вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта : постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2013 № 346.

4. Про затвердження Типового договору про надання освітніх послуг між вищим навчальним закладом та фізичною (юридичною) особою : постанова Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 № 634.

5. Про затвердження Порядку відшкодування коштів державного або місцевого бюджету, витрачених на оплату послуг з підготовки фахівців : постановою Кабінету Міністрів України від 26.08.2015 № 658.

6. Щодо включення до податкової знижки за звітний рік сум витрат, понесених у минулому році на оплату вартості навчання : лист Державної фіскальної служби України від 08.10.2015 № 9420/П/99-99-17-02-03-14.

7. Про затвердження порядків надання платних послуг державними та комунальними навчальними закладами : наказ Міністерства освіти і науки України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України від 23.07.2010 № 736/902/756.

8. Biuletyn Informacji Publicznej (BIP). 2013. Last modified in May. Accessed 2016. February 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bip.nauka.gov.pl/g2/oryginal/2013_05/801ca0e5e424499bbe45bcf48ce90d1a.pdf.

9. Vlăsceanu L. Relating quality and funding: The Romanian case/ L. Vlăsceanu, A. Miroiu // European Higher Education at the Crossroads: Between the Bologna Process and National Reforms /ed. by Adrian Curaj, Peter Scott, Lazár Vlasceanu, Lesley Wilson. Dordrecht: Springer 2012. – P. 791–811.

10. Pabian P. Funding Systems and Their Effects on Higher Education Systems. Country study – Czech Republic / P. Pabian, M. Melichar, H. Šebková. – Paris: OECD IMHE, 2006.

11. Expenditure on education and culture (Current funding per student by areas of study – 1000 Euro) // Statistisches Bundesamt. 2014. Accessed February 4, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.destatis.de/EN/FactsFigures/SocietyState/EducationResearchCulture/EducationalCulturalFinance/Tables/CurrentFundingStudentAreasStudy.html>.

12. Londar S., Lytvynchuk A. Approaches to the cost assessment of higher education specialists training in Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irn.center/2017_2_regional-innovations-journal/.

S. LONDAR

APPROACHES TO COST ASSESSMENT OF SPECIALISTS' TRAINING IN HIGHER EDUCATION OF UKRAINE

Summary: *The article examines approaches to assessing the cost of specialists' training in the field of higher education. It is noted that over the past few years, Ukraine has shown an obvious tendency to a gradual level reduction of expenditures on education. In the framework of the ongoing discussion, supported by the Ministry of Education and Science of Ukraine, a number of ideas have been generated on possible solutions to the crisis situation in the field of higher education. The most important of these are those relating to the transition of higher education institutions to the status of non-profit organizations, multi-channel financing of higher education with the expansion of the range of financial instruments applicable to a market economy, raising the level of targeting of public educational expenditures, implemen-*

tation of a competent approach in the Ukrainian high school. The article defines that an important task of educational policy in Ukraine is to increase the efficiency of budget funds usage within framework of the budget program «Specialists' training by the higher educational institutions of the III and IV accreditation levels and providing of the activity of their bases for practice». One of the ways is the transition to the principle of «money follows the student». In 2016 for the first time within the framework of the introductory campaign, the Ministry of Education and Science of Ukraine divided the expenditures on financing of the state order places into the base and the variational part. A larger volume of the variational part was envisaged for those higher educational institutions whose entrants were selected in accordance with their ratings. To justify the distribution of funds among the higher educational institutions in the variational part framework, the article considers approaches to improving the methodology for determining the cost of training of one specialist of a particular specialty and corresponding educational qualification level.

Key words: *«money follows the student», the cost of student training.*

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТАХ

Анотація. У статті авторами розкрито сучасні підходи до нового напрямку в сфері освітніх послуг – формування культури якості освіти в українських університетах, визначено основні проблеми й загрози щодо формування та забезпечення культури якості навчального процесу в університетах, наведено рекомендації щодо підвищення конкурентоспроможності університетів на національному та міжнародному рівні при впровадженні принципів та норм культури якості освіти. Авторами запропоновані принципи, за якими має формуватися культура якості вищої освіти в українських університетах.

Ключові слова: культура якості вищої освіти, освітні послуги, принципи культури якості освіти, університет, вища освіта.

Літ. 10

JEL classification: I20, I21.

Нині сфера освітніх послуг знаходиться на етапі інституціональних змін та формування принципово нових підходів до надання освітніх послуг та забезпечення конкурентоспроможності навчального закладу. Боротьба за студентів повинна трансформуватися в певні дії щодо створення особливого іміджу університету, який вирізнятиме його серед інших. Однією зі складових цього іміджу є культура якості надання освітніх послуг, що має відображати історію розвитку навчального закладу, наявність наукових шкіл та лабораторій, під впливом яких були виховані відомі вчені та фахівці; наявність корпоративної культури, демократичні засади як на рівні менеджменту, так і на рівні навчального процесу тощо.

Мета статті – виявлення основних загроз та проблем при формуванні культури якості надання освітніх по-

слуг у сучасних університетах України та розробка рекомендацій щодо її запровадження на основі певних принципів та норм.

Дослідники зазначають, що значною мірою на якість освіти впливає саме освітнє середовище університету та освітні технології, що у ньому застосовуються [1]. Тому вкрай важливим аспектом для формування культури якості є норми та освітні технології здійснення самого освітнього процесу [2].

Під культурою якості освіти мається на увазі процес, який включає не тільки аспект управління та контролю за допомогою процедур вимірювання та оцінювання, але й цінності, звичаї, встановлений порядок, що підтримуються університетською спільнотою і мають формуватися на різних рівнях з урахуванням субкультур відповідник академічних підрозділів [3].

Перші проекти з формування культури якості з'явилися ще на початку століття. Зокрема, проект по культурі якості в рамках програми «Socrates» виник на підставі плану дії Європейської асоціації університетів на 2001–2003 рр. і Меморандуму про якість, схваленого Радою Європейської асоціації університетів у вересні 2001 р. В обох документах підкреслюється, що (1) в питаннях забезпечення якості в ролі відправної точки повинна розглядатися здатність університетів до розвитку жорсткої внутрішньої системи якості, і (2) ця здатність пов'язана з інституційною автономією і відповідальністю перед суспільством [4].

Дослідження проекту TRUST довело, що «саме криза довіри є найгострішим протиріччям не тільки української вищої освіти, а й українського суспільства загалом» [5]. Зокрема, у суспільстві постійно зростає недовіра до результатів та якості навчання. Це виникає в результаті того, що різні групи по-різному розуміють цінності й завдання забезпечення якості, що формує іноді абсолютно протилежні очікування. Внаслідок цього виникає не просто недовіра між групами, але й нерозуміння участі цих груп в освітньому процесі. Наприклад, більшість керівників університетів зацікавлені лише у збільшенні чи принаймні підтриманні на певному рівні кількості студентів незалежно від усіх інших факторів. Очевидно, що це досягається за рахунок падіння якості освіти, заплюсування очей на очевидні проблеми з оцінюванням знань студентів. У той же час значна частина викладачів не може миритися з постійною деградацією вищої освіти. Фактично у них існує лише два реаль-

них виходи: або звільнитися, відкриваючи дорогу ще менш принциповим викладачам, або практично підтримувати існуючу систему неякісної освіти.

У будь-якому разі, в університетах падає реальний рівень висококваліфікованих викладачів, адже вони ніяк не мотивовані працювати на високому рівні. З одного боку рівень кваліфікації викладання не оцінюється керівництвом, що бере до уваги лише кількість публікацій та участь у громадській роботі. З іншого боку більшість студентів не має реального попиту на високий рівень кваліфікації викладачів, адже чим нижчий рівень, тим легше отримати задовільні оцінки із заліків чи іспитів. На жаль, в існуючій парадигмі переважна частина студентів є пасивними учасниками, які відіграють свою роль для отримання відповідного диплому.

Мета запровадження процедур впливу студентів на процес забезпечення якості – формування нової культури якості освіти на принципах автономії університету та академічної свободи. По всьому світу студенти починають грати все більшу роль у процесах оцінки і покращення якості освіти. Лідером при цьому залишається Велика Британія, яка відіграє провідну роль у формуванні нових вимог щодо підвищення якості вищої освіти. Студенти при цьому мають дуже активну позицію, адже вони дійсно приходять до університетів за новими знаннями, які повинні перейти до певних компетенцій, а не за дипломом. Унаслідок цього вони самі зацікавлені у тому, щоб навчання проходило на найвищому рівні, адже лише за таких умов

вони будуть конкурентними на ринку праці.

Боротьба за студента, створення прозорих умов для вибору університетів сприяли розвитку зовнішнього оцінювання навчальних закладів. Зокрема, починаючи з 2009 року, в усі групи з оцінювання агенцій із забезпечення якості включаються також студенти [6].

З 2005 року щорічно проходить Національне студентське опитування [7], у якому бере участь більше трьох мільйонів студентів з 357 університетів країни. Оскільки на 27 питань опитувальника відповідає більше 70 % випускників, результати можна вважати достатньо релевантними. В цілому, випускникам пропонуються питання щодо рівня викладання курсів, можливостей подальшого розвитку, доброчесності та прозорості оцінювання, структурування курсів, наявності та доступності навчальних матеріалів, залучення студентів та врахування їх думки.

Слід зазначити, що опитування випускників не є лише одним інструментом ранжування університетів. Серед інших можна зазначити централізовану систему збору заявок на вступ до всіх вищих навчальних закладів Великобританії UCAS [8] (Universities & Colleges Admissions Service). За її допомогою формується показник популярності того чи іншого навчального закладу та конкретних дисциплін, а також національних та регіональних пріоритетів.

Ще одним дуже важливим показником якості освіти у Великій Британії є проведення дослідження того, де працюють випускники університетів через шість місяців після завершення програми [9].

Дуже важливо підкреслити, що всі ці дослідження проводяться щорічно на постійній запланованій основі, а тому на їх підставі можна аналізувати динаміку розвитку кожного університету.

У Норвегії з 2003 року законодавчо гарантується участь студентів в оцінці якості курсів, програм і самих ВНЗ цієї країни. Це реалізується за допомогою Агентства з гарантування якості освіти Норвегії (Norwegian agency for quality assurance in education (NOKUT), де всі комісії, окрім двох-трьох експертів, одного представника зацікавлених сторін (роботодавці, представники влади), мають одне зарезервоване місце для представника студентства [10]. Також студенти представлені не менше ніж двома особами у всіх вчених радах факультетів та університетів, у всіх створених робочих групах з освітніх та організаційних питань. Аналогічні вимоги існують у Швеції та Фінляндії. Проте залишаються і питання репрезентативності представництва студентів, оскільки в більшості європейських країн у студентських органах бере участь до 10 % студентів. Іншими словами, найбільш активна меншість студентів може формувати освітні та навчальні задачі для пасивної більшості. Очевидно, що залучення якомога більшого представництва студентів є важливою задачею для формування культури оцінювання роботи університетів.

Враховуючи вище наведене, можна сформулювати наступні принципи, за якими має формуватися культура якості вищої освіти в університеті.

1. Ментальність. На сьогоднішній день більшість співробітників є

індивідуалістами, не розуміючи, що університет – це не просто певне місце, де зустрічаються викладачі і студенти, а це середовище, у якому повинен бути виграш для всіх зацікавлених сторін. Студенти повинні отримувати нові компетентності високого рівня, викладачі постійно удосконалюватися, менеджмент – вчасно та адекватно реагувати на постійні виклики.

2. Комунікація. На жаль, в сучасних навчальних закладах комунікація та спілкування не є сильною стороною співробітників. Важливо не тільки слухати інших, переймати та аналізувати інформацію, але й давати дружню критику, пропозиції з покращення навчального та освітнього процесу тощо. В більшості університетів майже відсутні комунації між різними ланками управління, різними ціннісними підходами, що дестимулює ініціативу підлеглих та гальмує розвиток культури нової парадигми освіти.

3. Доступність інформації. Необхідно чітко та прозоро інформувати про поточні задачі та стратегію розвитку університету. Причому дуже важливим є співпадіння заявленої стратегії та реально впровадженої. Зрозуміло, що якщо стратегія передбачає підвищення якості освіти, а в реальності студентів не відраховують, бо нічим платити заробітну плату, то в такому закладі буде наростати лише недовіра між співробітниками.

4. Орієнтація на процес. У сучасних умовах неможливо передбачити з упевненістю, яким саме буде результат роботи. Проте у колективі має формуватися думка, що не існує успіхів або невдач, не буває «пошуку

винних». Лише за таких умов співробітники будуть зацікавлені удосконалювати якість навчального процесу, починаючи з самих себе.

5. Змінність влади. Важливою частиною формування культури має стати відсутність страху перед керівництвом. На жаль, ментальність нашого народу вимагає для цього виключно радикальних змін: усі університети мають пройти шлях постійних виборів керівництва, щоб не формувалась залежність поточної політики закладу від його очільника. У цьому контексті слід застосувати і досвід західних країн, у яких розділяються посади ректора-директора з фінансів та ректора – керівника академічної спільноти. В наших умовах вся влада в університеті зосереджена в руках ректора, який має фінансові важелі впливу на персонал, на його кількість, що робить співробітників повністю залежними від влади. В університетах Великої Британії, наприклад, чітко виділяють посади ректора, який відповідає за всі фінансові питання, та віце-канцлера (проректора), який відповідає за якість навчальних програм, підбір персоналу тощо. Оскільки ці посади є незалежними та непідпорядкованими, то зникають як можливість узурпації влади, так і корупційні стимули.

6. Чіткість функціональних обов'язків. Однією з перепон до підвищення якості освіти є намагання за будь-яку ціну зберегти існуючу систему та кадровий потенціал. У той же час навчальні програми, які базуються на застарілих методиках та матеріалах вже не є конкурентоздатними, проте відповідні завідувачі кафедр їх не міняють через необхід-

ність звільнення частини персоналу. Єдиним виходом з даної ситуації є чітке розмежування обов'язків між керівником навчальної програми та завідувачем кафедри. Перший має відповідати за якість освітньої програми, контактувати зі студентами, обирати найкращих викладачів, просувати комерційну програму. А завідувач кафедри має відповідати лише за організацію роботи кафедри, підготовку персоналу. Якщо він буде позбавлений обов'язків формування навантаження, структури навчальної програми, то у нього не буде стимулів тримати застарілий персонал.

Безумовно, що всі наведені принципи можуть працювати лише за однієї умови: повної заміни поточної системи фінансування університетів України. Якщо на сьогодні сформована ситуація, за якої університет не просто не зацікавлений, а фактично не в змозі відраховувати студентів, створювати конкурентні відносини в рамках навчального закладу, то реалізація наведених принципів буде тільки погіршувати ситуацію. Насправді, за умовами поточного державного замовлення університети мають випустити стільки ж студентів, скільки було виділено бюджетних місць. Проте ця практика не враховує природних втрат, бажання припинити навчання тощо. Як наслідок – університети вимушені тримати цих студентів до завершення навчання за будь-яку ціну.

Якщо за таких умов впроваджувати вимогу гарантування якості освіти, то у викладачів та співробітників буде виникати питання, яким саме чином це реалізовувати, адже значна кількість студентів є не споживачами компетентностей, а лише

залученими особами. Таким чином, зміна ставлення викладачів і студентів до процесів гарантування якості освіти все ж має починатися зі змін фінансування, які не будуть передбачати розподіл коштів лише за кількістю випущених студентів.

Існування старого формату культури якості освіти в українських університетах з урахуванням трансформації інституціональних засад не дозволить забезпечити конкурентоспроможність вітчизняних навчальних закладів серед європейських вузів.

Зарубіжний досвід доводить, що створення іміджу сучасного університету забезпечується культурою якості освіти, яка базується на певних принципах та методах імплементації. Запропоновані авторами принципи ментальності, комунікації, доступності інформації, орієнтації на процес є базовими для формування культури якості в українських університетах. Методи реалізації цих принципів можуть бути різні в залежності від ментальності та історії виникнення та розвитку навчального закладу.

Враховуючи вище наведене, рекомендується внести до Закону України «Про вищу освіту» наступні зміни:

1. Уведення посади керівника програми, яку не може займати інша керівна особа. Така людина має відповідати за функціонування програми, її наповнення, комерційну доцільність.

2. Зменшення термінів перебування на посаді для ректорів, деканів, завідувачів кафедр, керівників програм до 3 років без права переобрання для здійснення постійної ротації кадрів.

3. Доручити Кабінету Міністрів України розробити механізм фінансування університетів, який би враховував зменшення фінансування приблизно на 5–7 % на кожному курсі. Це дозволить гарантувати відрахування певної кількості найгірших студентів, підвищить вимоги щодо коректного та прозорого оцінювання серед викладачів, конкуренцію серед студентів. Врешті-решт, це сприятиме створенню нової культури роботи як студентів, так і викладачів, також і менеджерів університетів.

4. Доручити Міністерству освіти і науки України запровадити автоматизовану систему перевірки робіт на плагіат, за допомогою якої ма-

ють проходити всі курсові, дипломні роботи, дисертації до моменту їх захисту. Викриття плагіату має стати підставою для відрахування відповідних студентів без права поновлення.

Звичайно, що всі ці зміни потребують достатньо довгого часу, як правило 10–15 років, щоб вони призвели до зміни культури мислення в університеті, культури сприйняття інформації, культури підтримки загальних цінностей. Проте без формування подібної культури, без визначення тих базових цінностей, які є основою функціонування справжнього конкурентного університету, не буде змін в національній освіті й відповідно у державі.

Список використаних джерел

1. Ковалева А. И. Профессиональная культура университета как условие повышения качества образования / А. И. Ковалева // Мониторинг, 2013. – № 1. – С. 225–234.

2. Уткина С. Н. Культура качества образования в контексте подготовки магистров профессионального обучения / С. Н. Уткина // Инновационные процессы в образовании: стратегия, теория и практика развития : Материалы VI Всероссийской научно-практической конференции. – Екатеринбург, 2013. – Т. 3. – С. 130–132.

3. Глоссарий современного образования / Под общ. ред. Е. Ю. Усик; изд. 2-е, перераб. и доп. – Харьков, 2014.

4. Developing an internal quality culture in european universities. Report on the quality culture project 2002–2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eua.be/eua/jsp/en/upload/QC1_full.1111487662479.pdf.

5. Від контролю до культури якості: перезавантаження процесів забезпечення якості в українській вищій школі: практ. посіб. / за ред. С. Гришко, Т. Добка, О. Кайкової, В. Терзіяна, Т. Тиixonена. – Львів: Видавництво «Компанія «Манускрипт», 2014. – 168 с.

6. KNYHA – The value of student engagement for higher education quality assurance UK Quality Code for Higher Education, Chapter B5: Student engagement – Draft for consultation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.enqa.eu/pubs_esg.lasso. Також див.: <http://qaa.ac.uk/abouts/Pages/default.aspx>.

7. National student survey [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.thestudentsurvey.com/>.

8. UCAS [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ucas.com/>.
9. Destinations of Leavers from Higher Education survey [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hefce.ac.uk/lt/dlhe/>.
10. Froestad W, Bakken P. Student Involvement in Quality Assessments of Higher Education in the Nordic Countries [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwim4dvMmOXUAhVmMZoKHcapCOkQFggoMAA&url=http%3A%2F%2Fwww.nokut.no%2FDocuments%2FN0QA%2FReports%2FStudent%2520Involvement%2520in%2520Quality%2520Assessments%2520of%2520Higher%2520Education%2520in%2520the%2520Nordic%2520Countries.pdf&usq=AFQjCNG3LSyKfLVT1BTu_FFw77zNDUFgw.

A. STAVYTSKYI, T. ZATONATSKA

FORMING THE CULTURE OF THE HIGHER EDUCATION QUALITY IN UKRAINIAN UNIVERSITIES

Summary. *The authors reveal modern approaches to a new direction in the field of educational services: the formation of the culture of higher education quality in Ukrainian universities; identify the main problems and threats for the formation and maintenance the culture of the educational process quality in universities; determine the recommendations for increasing the competitiveness of universities at the national and international levels. The authors propose principles for the forming of a culture of higher education quality in Ukrainian universities. They include: changing mentality, when students should receive new high-level competencies, teachers should constantly improve their skills, management adequately respond to ongoing challenges; increasing communication, since most universities have almost no communication between different levels of management and staff; availability of information that requires clear and transparent vision of current problems and university development strategy; orientation to a process, when there is no «search for guilty»; the variability of power, which implies no fear of management; the clarity of functional responsibilities, which must resolve the issue of conflict of interest.*

Key words: *higher education quality culture, educational services, principles of education quality culture, university, higher education.*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФІНАНСУВАННЯ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті проаналізовано вітчизняний та зарубіжний досвід фінансування вищої освіти. Визначено основні складові рекомендованої трикомпонентної моделі фінансування у рамках реформування вищої освіти та умови й позитивні наслідки від реалізації впровадження даної моделі в Україні.

Ключові слова: фінансування, вища освіта, модель фінансування, доходи.

Літ. 11.

JEL classification: H41, H52, I22, I23, I28.

Вищу освіту слід вважати багатоаспектною сферою, яка включає економічні, соціальні, суспільні, безпекові складові. За умов реформування освіти в Україні, на часі вирішення проблем формування та реалізації механізму фінансування підготовки здобувачів вищої освіти. Зважаючи на чинну систему фінансування, рівень якості отримуваної здобувачами освіти, диспропорційність при фінансуванні за різними спеціальностями, галузеву деформацію вищої освіти, не завжди обґрунтоване фінансування в розрізі навчальних закладів і спеціальностей, відсутність механізму здійснення дієвого контролю витрачених на підготовку здобувачів освіти коштів, нагальним вбачається удосконалення системи фінансування вищої освіти. Водночас наявність державного замовлення фахівців у вищих навчальних закладах, фінансування за моделлю на основі кошторисів, неповна прозорість видатків за отриманими бюджетними коштами та інші фінансові умови, що не визначають якість освіти й не забезпечують дієвого контролю надання послуг закладів

освіти, вимагають суттєвої зміни механізму фінансування у сфері вищої освіти. На сьогодні склалася ситуація диспропорційного розподілу коштів на підготовку фахівців за різними галузями та спеціальностями в розрізі вищих навчальних закладів, котрий не має повного обґрунтування, а тому не завжди забезпечує очікуваний рівень якості й ефективності спожитих ресурсів. Таким чином, система фінансування ВНЗ не відповідає вимогам часу й окремим нормам чинного законодавства у сфері вищої освіти, не сприяє досягненню цілей, поставлених перед навчальними закладами щодо підготовки фахівців, не забезпечує покриття витрат, необхідних для виконання відповідних функцій, що актуалізує тематику обраного напрямку дослідження.

Питанням фінансування навчальних закладів і підготовки здобувачів вищої освіти приділяється значна увага з боку державних органів влади, наукових установ та вищих навчальних закладів. Так, тривалий час над питаннями формування оновленого механізму фінансування систе-

ми вищої освіти працює колектив науковців Національної академії педагогічних наук України: В. Луговий, І. Грищенко, С. Калашнікова, Ю. Вітренко, О. Воробйова, О. Слюсаренко та ін. Багато уваги реформуванню в системі фінансування вищої освіти приділяється на державному рівні: Л. Гриневич, В. Ковтунцем, О. Шаровим, Ю. Співаковським та ін. Проблеми удосконалення механізму фінансування у вищій школі досліджують В. Кремень, В. Бахрушин, Т. Єфименко, Ж. Таланова, Т. Боголіб, О. Співаковський, А. Касич, В. Малишко, О. Откаленко, Є. Стадний та ін.

Мета статті – визначити ключові засади перспективної концепції механізму фінансування підготовки здобувачів вищої освіти в Україні відповідно до обраних векторів реформування.

У доповіді на конференції в листопаді 2016 р. директор Департаменту вищої освіти Міністерства освіти і науки України О. І. Шаров зазначив, що наразі існує архаїчний концепт державного замовлення, який вимагає впровадження сучасного формульного підходу, що орієнтуватиме ВНЗ на досягнення [1]. Також ним було зауважено, що станом на листопад 2016 р. академічну автономію реалізовано майже на 75 %, наукову – на 20 %, адміністративну – на 80 %, а фінансову – ледве на 5 %, що свідчить про втрату ефективності теперішньою моделі державного фінансування вищої освіти в Україні. Аналізуючи стан та умови фінансового забезпечення функціонування системи вищої освіти в Україні, можна зробити висновки про наявність певних диспропорцій у фінансуванні цього виду економічної діяльності

як у частині залучення фінансових ресурсів, так і в процесі їх розподілу [2, с. 76], що вимагає перегляду переліку основних фінансово-економічних інструментів стимулювання розвитку освітньої діяльності. Отже, постає необхідність формування освітньої політики через нову модель фінансування відповідно до суспільного запиту, з урахуванням найкращих зарубіжних практик.

У науковій літературі виокремлюються декілька тисяч модифікацій моделей фінансування вищих навчальних закладів, які різняться між собою умовами організації та виділення фінансового забезпечення залежно від рівня автономії навчальних закладів, відбору студентів, отримувача фінансування тощо, проте основним інвестором лишається держава [2, с. 78]. Дотепер у бюджетах в Україні передбачено видатки на освіту відповідно до бюджетної класифікації на фінансування вищої освіти, тому основним джерелом фінансування є бюджетні кошти, а додатковими здебільшого – плата за надання освітніх послуг. Така фінансова парадигма не дає змоги повною мірою реалізувати напрями реформування вищої освіти, зокрема в частині фінансової автономії. Поняття фінансової автономії через систематизацію параметрів, за якими оцінювалася фінансова автономія університетів, досить вдало розкрито Ж. Талановою:

– структура фінансування (державне фінансування; допоміжні (посередницькі) органи фінансування (фінансування інституцій, фінансування досліджень; фінансове звітування));

– фінансова спроможність (резерви та профіцит (надлишок); позики

та нарощування фондів; володіння землею та будівлями).

Основні особливості фінансової автономії університетів у країнах ЄС науковцем визначено такі:

- розподіл державного фінансування на блочно-грантовій основі, що передбачає чітку орієнтацію на цілі та критерії досягнень;
- надання права університетам брати оплату за навчання;
- наявність обмежень для оперування університетів на фінансових ринках;
- право володіння університетами власністю на землю та будівлі, що обумовлене національними традиціями та відповідно впливає на можливості закладів вищої освіти стосовно використання землі та будівель [3, с. 65].

На сьогодні першорядними проблемами досягнення фінансової автономії є самостійне встановлення розмірів оплати праці, визначення кількості працівників, норм усіх видів педагогічного навантаження, розпорядження державними коштами за навчання студентів, обмеження фінансової діяльності нормами Бюджетного кодексу України та казначейського обслуговування. Однак не завжди розмір фінансування залежить від досягнень діяльності. Для розв'язання цих проблем робочою групою Міністерства освіти і науки України підготовлено законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо фінансування вищої освіти», яким передбачено таке:

1) державні та комунальні вищі навчальні заклади можуть набувати статусу неприбуткової організації;

2) здобуття вищої освіти особою може здійснюватися за рахунок видатків державного бюджету й місцевих бюджетів при регіональному замовленні;

3) особи, котрі отримали право здобувати вищу освіту з фінансовою підтримкою за рахунок видатків державного або місцевих бюджетів, можуть здобувати таку освіту на умовах пільгового кредиту;

4) розподіл коштів державного бюджету за ВНЗ обчислюється за відповідною формулою;

5) ВНЗ самостійно розпоряджаються коштами на підготовку здобувачів освіти в межах цільового призначення.

Запровадження зазначених оновлених норм законодавства зумовлює необхідність застосування нових підходів до фінансування вищої освіти, зокрема таких, які набули поширення в зарубіжних країнах. Т. Єфименко також зауважує, що в Україні необхідно вдосконалювати науково-методичні засади ресурсної забезпеченості досліджень на основі кількісної та якісної оцінки їхньої результативності за принципами і методами кращого міжнародного досвіду, здійснювати достовірний та об'єктивний моніторинг процесів створення й упровадження наукового продукту [4, с. 13]. Проте вдосконалювати необхідно фінансування в частині як наукових досліджень, так і освітніх програм. У цьому аспекті цікавим є досвід країн Європи, де загальна стратегія фінансування вищої освіти визначається відповідно до стратегії розвитку держави й державне фінансування базується на досягнутих цілях і виконаних роботах. Цей підхід ґрунтується на ідеї

поєднання цілей урядів країн і цілей діяльності університетів (освіта та наука). Водночас Ю. Вітренко вказує на те, що в Україні практично відсутній офіційно встановлений понятійно-категоріальний апарат стратегічного планування вищої освіти [5, с. 55]. Відтак, на часі уточнення наявних й уведення нових понять у цій царині на законодавчому рівні, які мають стати підґрунтям при визначенні стратегічних цілей розвитку освіти.

У колективній монографії [2, с. 79] за джерелом [6] згруповано моделі фінансування освітньої діяльності за трьома видами: 1) модель фінансування освіти, орієнтована на вільний ринок, що передбачає децентралізоване управління навчальною установою в частині як наукової та освітньої діяльності, так і залучення фінансових ресурсів та визначення пропорцій і напрямів їх розподілу з одночасно максимально можливим скороченням державних видатків на здійснення освітньої діяльності (неоліберальна політика фінансування; М. Фрідман, Ф. А. фон Хайєк); 2) модель фінансування освіти, орієнтована на суспільний ринок із активною участю держави в розвитку національної освітньої системи, у тому числі її фінансуванням (Д. Шумпетер, М. Кондратьєв); 3) модель соціального фінансування освіти, орієнтована на альтернативне інтегроване суспільство, за якою держава має брати на себе всю відповідальність за розвиток системи освіти, зокрема фінансування.

На підставі вивчення публікацій щодо системи фінансування вищих навчальних закладів США можна констатувати таке:

1. Система фінансування визначається типом ВНЗ та освітньою політикою держави.

2. Доходи навчальних закладів можна узагальнено класифікувати за джерелами їх надходження таким чином: бюджет (державний та місцевий), оплата за навчання фізичними (юридичними) особами, позики, інші доходи, гранти й благодійна допомога.

У багатьох країнах фінансування освіти з бюджету здійснюється на рівні від 60 % до 80 %. При цьому частина коштів спрямовується з державного бюджету, частина з місцевих (штат, федерація) за погодженням з урядом. Фінансування відбувається залежно від результату діяльності (відповідно, виникає потреба у визначенні критеріїв, за якими має оцінюватись результат) та на основні потреби функціонування закладу. Оплата за навчання становить у середньому 40 % надходжень (у державних закладах). Водночас діє низка програм щодо варіювання суми плати за навчання (гнучка система знижок, звільнення від оплати, одноразова допомога при вступі тощо), які дають можливість здобувати освіту студентам із сімей з низькими доходами. Позики здійснюються з бюджету (всіх рівнів) або банківських установ на умовах: повернення після закінчення навчання, під процент, який становить частину облікової ставки центрального банку, з частковим погашенням після першого року навчання; приватний (використовується за необхідності відшкодування різниці між реальною вартістю навчання та урядовою позикою).

Створюються технічні парки, надскладні структури, які забезпечують

інтеграцію науки з бізнесом (можна спочатку запустити «пілотний» проект в одному ВНЗ із державним супроводженням на етапі створення або поступово впроваджувати окремі структури). У США через такі парки здійснюється трансфер наукових продуктів до споживачів (держави, виробництв) на світовому ринку.

3. Під час фінансування деякі зарубіжні країни відмовляються від кошторисів, застосовуючи принцип бюджетування, що дає змогу орієнтуватися на результат діяльності в рамках виконання державного завдання та державного контракту.

Важливим для України є досвід фінансової підтримки найвищого університетського потенціалу в США через механізм ендавменту, який у 2015 р. дорівнював 85 % у 13 із 22 приватних закладів вищої освіти США, що посідають 1-ше – 30-те місця за рейтингом «Шанхайський» [7, с. 16]. На підставі вивчених літературних джерел [8; 9 та ін.] виокремлено кілька підходів до фінансування вищої освіти у зарубіжній практиці:

– фінансування за видатками (Канада, Велика Британія, Франція, Японія, Швеція, Норвегія, Китай) передбачає, що бюджетні кошти надходять прямо до ВНЗ, а їх використання чітко контролюється державою;

– фінансування за результатами (Данія, Фінляндія, Ізраїль, Нідерланди, США, Хорватія та ін.) означає, що виділення державних коштів залежить від результатів навчальної та науково-дослідної діяльності ВНЗ – безпосередніх (якості й обсягу наданих освітніх послуг) і кінцевих (соціально-економічного ефекту від здобуття освіти);

– договірне фінансування освіти (Бразилія, Аргентина, Індія, Греція, Італія) має в основі результати переговорів представників ВНЗ та міністерства освіти або фінансових установ.

Диверсифікація фінансування вищої освіти зумовила позитивні тенденції в Латвії, де конкурентний бюджет складається відповідно до завдань встановлених урядом і ефективність оцінюється за певною моделлю, яка враховує стимули для освітньої системи. У Хорватії та інших країнах Європи одночасно із застосуванням системи на основі показників діяльності відбувається укладання контракту між міністерством освіти і вищим навчальним закладом, де зазначається система показників якості освіти, котрі певним чином пов'язані з місцевими програмами (потребами регіону). За умови результативного виконання університетом зобов'язань за контрактом він може отримати додаткове фінансування з державного чи місцевого бюджету.

І. Світяшук наводить три загальні підходи до фінансування вищої освіти в окремих країнах Європи [10, с. 30]:

1. Польща – Block grant. Немає обмежень на використання освітньої частини суми, проте кошти на наукові дослідження спрямовуються безпосередньо конкретним факультетам.

2. Франція – Block grant поділяється на окремі категорії призначення. Не можна переносити кошти з однієї групи витрат на іншу.

3. Англія, Нідерланди, Фінляндія – Block grant. Університет сам вирішує, як витратити отримані кошти.

Таким чином, у результаті проведеного нами дослідження окреслено ключові рівні, за якими рекомендовано організувати фінансування навчання здобувачів вищої освіти в Україні:

1. Фінансування за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів навчання здобувачів, котрі бажають навчатись за спеціальностями, що забезпечують виконання державою основних функцій передбачених Конституцією України (сфера освіти й охорони здоров'я та оборона і безпека держави).

2. Фінансування за рахунок коштів підприємств державної форми власності (або з її часткою понад 25 %), які урядом віднесено до пріоритетних галузей економіки (необхідність нормативного документа). При цьому плату за навчання та стипендіальне забезпечення пропонується відносити до складу витрат у бухгалтерському і податковому обліку. Умови відпрацювання й відшкодування сум у разі невідпрацювання здобувачем прирівняні до таких умов при навчанні за державним замовленням.

3. Фінансування завдяки пільговому кредиту, отримуваному здобувачем у комерційному банку з повним або частковим погашенням процентів за кредит за рахунок державного або місцевого бюджетів. Доцільно розробити механізм, за якого кредит не може бути не погашеним із максимальним унеможливленням ризиків й необхідність електронного відшкодування за результатами фінансового року. Кредитування можна розглядати і як частину фінансування здобуття освіти.

4. Студенти, які вступили до вищого навчального закладу, можуть

претендувати на отримання стипендій та грантів на навчання від державних і приватних фондів, організацій та програм – цільове фінансування на конкурсних засадах. Стипендії доцільно призначати в результаті аналізу потреби студента і його успішності (навчальної та наукової). Їх варто розглядати як поворотну чи безповоротну фінансову допомогу (наприклад, може передбачатися робота в державному секторі протягом п'яти років).

5. Фінансування за рахунок коштів фізичних та/або юридичних осіб із передбаченням можливості стипендіального забезпечення успішних студентів.

6. Залучення фінансових ресурсів з інших джерел.

На доцільності дозволити університетам самостійно визначати, на підготовку яких саме фахівців скеровувати бюджетні кошти в межах ліцензійного обсягу, наголошує В. Ковтунець. За таких умов державне фінансування підготовки кадрів має бути блочним, а його обсяг може розраховуватись за певною формулою [5, с. 103]. Т. Боголіб рекомендує розширювати напрями диверсифікації джерел фінансування та запроваджувати бінарну систему фінансування за такими напрямками: залучення бізнесу роботодавців та підприємців до фінансування освіти; оптимізація державних закупівель; капіталізація у вищій освіті; перехід на проектне та програмно-цільове фінансування освіти та державно-приватне партнерство [11, с. 5]. Автори монографії [2, с. 82] вбачають актуальним розроблення та впровадження прогресивних методів фінансування освітньої діяль-

ності, у тому числі єдиної уніфікованої моделі фінансування вищого навчального закладу на загальнодержавному рівні, яка матиме такі компоненти: 1) фінансове забезпечення навчання одного студента; 2) стипендіальне забезпечення одного студента на грантовій (конкурсній) основі; 3) розвиток інфраструктури (навчально-виробничого обладнання, устаткування, бібліотечно-фонду тощо); 4) фінансове забезпечення науково-дослідної діяльності викладачів та студентів.

Зміна моделі фінансування вітчизняної вищої освіти спрямована на впровадження трикомпонентної моделі, яка охоплює: базове фінансування (за кордоном – до 80 % від загальної суми доходів), фінансування з огляду на виконання планових завдань (performance-based funding – до 15 %) та інші надходження (до 5 %). Поступовий перехід України на застосування підходу performance-based funding (фінансування на основі результатів діяльності) як другої складової у моделі фінансування вищої освіти забезпечує можливість:

- отримання грошових коштів під конкретні дослідження;
- отримання фінансування після одержання результату, вказаного в угоді;
- повернення коштів університетом або вирахування певної суми з майбутніх планових фінансових запитів у разі невиконання умов контракту;
- стимулювання урядом диверсифікації джерел фінансування;
- розбудови організаційних потужностей із роботодавцями (через замовлення фахівців);

- створення університетами резервного фонду (щомісячні чи щорічні відрахування) для витрачання за пріоритетними потребами;

- спрямування державою коштів на підготовку фахівців за певними спеціальностями;

- передбачення в контрактах обов'язкової системи показників, частина з яких використовуватиметься лише для окремих університетів;

- залучення благодійних внесків, щодо витрачання яких університет повинен забезпечити прозорість і контроль тощо.

Отже, узагальнюючи результати дослідження, слід зауважити, що під час реформування механізму фінансування вищої освіти варто передбачити застосування двох загальних підходів у державному фінансуванні вищої освіти: держава фінансує навчальні заклади та/або здобувачів освіти. Вирішення потребує питання розроблення фінансового механізму базового фінансування навчальних закладів та визначення системи критеріїв чи індикаторів для фінансування на основі результатів. У рамках фінансової автономії набувають актуальності визначення та законодавче забезпечення найбільш доступних і популярних інших джерел фінансування.

Роль держави під час фінансування має полягати в оцінюванні ВНЗ за результатами їх роботи (навчальна, організаційна, наукова) на засадах конкуренції, однак ключовою повинна стати оцінка навичок здобувачів освіти після закінчення університету. Водночас слід постійно прагнути до чіткого виконання соціальної функції держави у сфері вищої освіти (стосовно здобувачів

освіти – тимчасово переміщених осіб, громадян, котрі мають пільги, з урахуванням регіонального критерію тощо). При державному фінансуванні вищої освіти необхідно зважа-

ти на підтримку розвитку перспективних галузей економіки, стимулювання університетів до конкуренції, планування майбутньої діяльності ВНЗ.

Список використаних джерел

1. Шаров О. І. Перспективи фінансової автономії університетів України / О. І. Шаров // Європейська інтеграція вищої освіти України в контексті Болонського процесу : 5-та Міжнар. наук.-практ. конф., 23 листопада 2016 р., м. Київ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ihed.org.ua/ua/resursy/konferentsiia.html>.

2. Теоретико-методологічне обґрунтування ефективних фінансово-економічних моделей розвитку вищої школи : монографія / за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра екон. наук., проф. І.М. Грищенка. – Київ : Ін-т вищої освіти, 2015. – 260 с.

3. Автономія та врядування у вищій освіті : монографія / О. П. Воробйова, Т. О. Горецька, Н. М. Дем'яненкота ін. – Київ: Ін-т вищої освіти НАПН України, 2015. – 192 с.

4. Єфименко Т. І. Концептуальні підходи до розвитку механізмів фінансування науки / Т. І. Єфименко // Фінанси України. – 2016. – № 8. – С. 9–23

5. Актуальні проблеми економічних відносин у сфері вищої освіти України та основні напрями їх розв'язання: препринт (аналітичні матеріали) / Я. Вітренко, В. Ковтунець, С. Мельник, Д. Кірієнко; за заг. ред. В. Ковтунця. – Київ: Ін-т вищої освіти НАПН України, 2015. – 208 с.

6. Хофманн Х.-Г. Новые формы финансирования, гарантирующие равное образование для всех, и развитие системы платного образования / Ханс-Георг Хофманн // Университетское управление. – 2000. – № 4(15). – С. 35–42 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://elibrary.ru/contents.asp?issueid=425960&selid=9208713>.

7. Луговий В. Механізми фінансування дослідницько-інноваційної діяльності університетів у США / В. Луговий, О. Слюсаренко, Ж. Таланова // Вісник КНУТД. Спецвипуск за матеріалами V міжнар. наук.-практ. конф. «Ефективність організаційно-економічного механізму інноваційного розвитку вищої освіти України». Сер.: Економічні науки. – 2015. – С. 5–20.

8. Шевченко Л. С. Фінансування вищої освіти: диверсифікація джерел / Л. С. Шевченко // Теорія і практика правознавства. – 2013. – Вип. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_44.

9. Малишко В. В. Фінансування вищої освіти в Україні: проблеми та перспективи / В. В. Малишко // Молодий вчений. – 2016. – № 82 (29). – С. 64–67.

10. Світящук І. Державне фінансування підготовки кадрів у вищій освіті: досвід та виклики / І. Світящук, А. Солодько, Є. Стадний. – Київ: Центр відродження суспільства, 2014. – 72 с.

11. Боголіб Т. Фінансове забезпечення освітньої галузі України: існуючі проблеми та перспективи їх вирішення / Т. Боголіб // Економіст. – 2015. – № 8. – С. 1–6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ_2015_8_2.

O. CHUMAK

CONCEPTUAL FUNDAMENTALS OF FUNDING TRAINING OF INDIVIDUALS OBTAINING HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

Summary. *The ongoing processes of reforming of the educational system in Ukraine are predetermined by the challenges of time, requirements of individuals obtaining higher education and integration processes to the world community. The purpose of this article is to determine the key principles of the perspective concept of the financing mechanism of the training of individuals obtaining higher education in Ukraine in accordance with the chosen reform vectors. The article outlines the existing problematic areas and shortcomings of financing of higher education funding, which determine the possible directions of its improvement through the mechanism of financial autonomy. The main changes in the legislation on higher education funding are envisaged, which are expected to be approved in the nearest future within the framework of reforms. To this end the experience of foreign countries on models of financing educational activities of higher educational institutions (mainly the USA and European countries) were studied. Based on this, the existing approaches to financing higher education in foreign countries are described, and the key funding levels which are expedient to be introduced in Ukraine are identified: sources of financing (state and local budgets, legal and private person's funds, education loans and other sources) and scholarships. The necessity of financing education of individuals obtaining higher education is very actual according to the strategic tasks of the state in general, and the state educational strategy, in particular. The expediency of concluding a contract between the Ministry of Education and a higher education institution for the possibility of obtaining financing from the budget was proved. A three-component financing model for higher education is described: basic, performance-based financing, etc. The advantages of using this model in the national practice of financing higher education institutions are determined. The recommendations given in this article allow funding individuals obtaining higher education, taking into account the quality of educational services and fulfillment of its functions by the state.*

Key words: *funding, higher education, financing model, income.*

ДЕРЖАВНЕ ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

Анотація. У статті порушено питання розвитку системи вищої освіти в Україні як чинника побудови економіки знань. Розглянуто напрями розвитку системи вищої освіти в країнах ЄС та визначено, що збільшення обсягів державного фінансування притаманне більш розвиненим країнам із інноваційною моделлю розвитку економіки. Автором виокремлено проблеми та надано рекомендації щодо фінансового забезпечення вищих навчальних закладів в Україні.

Ключові слова: вища освіта, економіка знань, бюджетне фінансування вищої освіти, кредитування вищої освіти.

Табл. 4. Літ. 14.

JEL classification: H41, H52, I22, I23, I28.

На сьогодні система вищої освіти відчуває гострий дефіцит фінансування, а тому обмежуються можливості її матеріально-технічного розвитку. Бюджетне фінансування є досить обмеженим та покриває тільки необхідні для виживання вищих навчальних закладів статті витрат, передусім це заробітна плата персоналу, стипендії та комунальні платежі. Матеріально-технічний розвиток ВНЗ намагаються забезпечувати за власні кошти, які формуються насамперед завдяки платним освітнім послугам. Проблемаю є забезпечення ефективного та достатнього фінансування вищої освіти в Україні. Розв'язання проблеми фінансування матеріально-технічного забезпечення вищих навчальних закладів стане потужним інструментом розвитку, що в результаті сприятиме забезпеченню якості вищої освіти як чинника розвитку економіки знань.

В українському суспільстві сьогодні відбувається широка диску-

сія щодо справедливого розподілу бюджетних коштів на освіту, у тому числі дискутується можливість доступу приватних ВНЗ до бюджетного ресурсу, принципу розподілу коштів «гроші ходять за студентом», державного кредитування здобуття вищої освіти тощо. Питання розвитку вищої освіти та становлення економіки знань досліджували провідні вітчизняні вчені: В. Александров, Ю. Бажал, В. Геєць, Б. Кваснюк, С. Лондар, В. Семиноженко, А. Чухно та ін. Однак актуальним залишається наукове обґрунтування побудови ефективної системи фінансування, що забезпечить високу якість вищої освіти як чинника розвитку економіки знань.

Основною метою статті є дослідження ролі державного фінансування вищої освіти як чинника розвитку економіки знань та розроблення рекомендацій щодо диверсифікації джерел фінансування.

Економіка знань розкриває нові роль і місце інтелекту людини в су-

часному суспільстві, вплив інформації як головної продуктивної сили і суб'єкта виробництва на розвиток економічної системи [1]. На сучасному етапі розвитку України система вищої освіти набуває особливо-го значення у побудові економіки знань.

Відповідно до рейтингу глобальної конкурентоспроможності 2015–2016 рр. Україна посіла 14-те місце серед 144 країн за кількістю громадян, котрі здобувають вищу освіту [2]. Водночас доволі низькою залишається якість вищої освіти, про що свідчить невизнання вітчизняних дипломів у більшості розвинутих країн світу. Слабким залишається взаємозв'язок між ВНЗ і суб'єктами господарювання в частині запровадження інноваційних технологій у виробництво.

Провідні держави вже сьогодні побудували інноваційну модель розвитку економіки. За оцінками експертів, нові знання забезпечують 70–85 % приросту ВВП розвинутих

країн. Зокрема, у 20 країнах, де працює 95 % вчених світу, прибуток на одну особу щороку збільшується на 200 дол. США [3].

У країнах ЄС вища освіта переважно фінансується з державного бюджету. Державне фінансування відображає традиційну модель фінансування, яка має на меті підтримку функціонування державної вищої освіти та забезпечення рівних можливостей доступу до неї. Перевагами цієї моделі є активна та диверсифікована участь у вищій освіті у країнах із високим рівнем доходів та з великими фінансовими ресурсами [4].

Збільшення державного фінансування вищої освіти спостерігається в Німеччині, Норвегії, Швеції, Австрії, Бельгії (Фландрія) та Польщі. Водночас державне фінансування зменшується у Греції та Угорщині. Безперечно, зростання обсягів фінансування залежить від рівня економічного розвитку країни (табл. 1).

Також аналітики відзначають, що зміни у фінансуванні вищої освіти

Таблиця 1

Зміни державного фінансування вищої освіти в країнах ЄС у 2008–2014 рр.

Країни ЄС	Збільшення/зменшення (+/-) фінансування вищої освіти, %
Німеччина, Норвегія, Швеція	+(20–40)
Австрія, Бельгія (Фландрія)	+(10–20)
Польща	+(5–10)
Ісландія, Нідерланди, Португалія	До -5
Хорватія, Словенія	-(5–10)
Іспанія, Чеська Республіка, Сербія, Словацька Республіка	-(10–20)
Ірландія, Італія, Литва, Великобританія	-(20–40)
Греція, Угорщина	Більш як -40

Джерело: складено автором за Мосьпан Н. В. Тенденції розвитку механізмів фінансування вищої освіти в Європейському Союзі / Н. В. Мосьпан // Народна освіта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2644; Пчелінцева І. Освітній кредит / І. Пчелінцева // Вища школа. – 2005. – № 2. – С. 95–100, [5, 9].

по-різному вплинули на діяльність університетів у всіх країнах ЄС. Скорочення фінансування наукових досліджень (research funding) були проведені в Словенії (більше 10 %), Іспанії, Греції та Ірландії. Зокрема, в останній із названих країн поточні скорочення фінансування наукових досліджень мали негативно вплинути на здатність ВНЗ залучати та утримувати найкращих дослідників і вчених. Водночас у Норвегії збільшили обсяги фінансування вищої освіти в частині підвищення кількості докторантів, що справило позитивний вплив [5].

У країнах ЄС державні видатки на вищу освіту коливаються у межах 3–0,8 % ВВП. В Україні видатки на вищу освіту коливалися у межах 6,6 % у 2010 р. до 1,9 % у 2017 р. (табл. 2).

Від 2014 р. реформа у сфері вищої освіти в Україні тісно пов'язується з імплементацією та реалізацією нової редакції Закону «Про вищу освіту» [6]. Цей нормативно-правовий акт, до розроблення якого залучалась широка академічна спільнота, спрямовується на наближення української сфери вищої освіти до сучасних європейських стандартів та відкриває шлях до розв'язання багатьох проблем вітчизняної вищої школи [7]. Згідно зі ст. 71 Закону України «Про вищу освіту» [6] фінансування державних ВНЗ здійснюється за рахунок коштів державного бюджету на умовах державного замовлення на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових і науково-педагогічних кадрів та за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством, з дотриманням принципів цільового та ефективного використання коштів, публічності та прозорості у прий-

Таблиця 2
Державні витрати на вищу освіту
(2010–2016 рр. усереднено)

Країна	Державні витрати на вищу освіту, % ВВП
Данія	2,40
Естонія	1,30
Італія	0,80
Латвія	0,80
Литва	1,30
Німеччина	1,30
Польща	1,07
Угорщина	1,00
Україна	2,30
Фінляндія	2,20
Франція	1,30
Чехія	1,00

Джерело: складено автором за Мосьпан Н. В. Тенденції розвитку механізмів фінансування вищої освіти в Європейському Союзі / Н. В. Мосьпан // Народна освіта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2644; Пчелінцева І. Освітній кредит / І. Пчелінцева // Вища школа. – 2005. – № 2. – С. 95–100, [5, 9].

нятті рішень. Розміри бюджетних призначень на підготовку фахівців з вищою освітою, а також на підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів встановлюються у Державному бюджеті України на відповідний рік.

Формування та розміщення державного замовлення відбуваються відповідно до ст. 72 Закону «Про вищу освіту» [6]. Показники державного замовлення на підготовку фахівців із вищою освітою формуються за рівнями вищої освіти та спеціальностями з урахуванням середньострокового прогнозу потреби у фахівцях на ринку праці центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфе-

рі економічного розвитку і торгівлі, у порядку, встановленому законом, за участі ВНЗ, Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, роботодавців та їх об'єднань. Загальний обсяг державного замовлення для підготовки фахівців ступенів молодшого бакалавра, бакалавра (магістра медичного, фармацевтичного та ветеринарного спрямувань) на поточний рік становить не менш як 51 % від кількості випускників загальноосвітніх навчальних закладів, котрі у поточному році здобули повну загальну середню освіту. Загальний обсяг державного замовлення на підготовку фахівців ступеня магістра на поточний рік становить не менш як 50 % від кількості осіб, які у поточному році здобудуть ступінь бакалавра за державним замовленням. Загальний обсяг державного замовлення на підготовку фахівців ступеня доктора філософії на поточний рік становить не менш як 5 % від кількості осіб, котрі у поточному році здобудуть ступінь магістра за державним замовленням. Показники державного замовлення в розрізі спеціальностей і рівнів вищої освіти оприлюднюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері економічного розвитку і торгівлі, на його офіційному веб-сайті не пізніше як за 30 календарних днів до початку вступної кампанії.

Також за Законом України «Про вищу освіту» [6] вищий навчальний заклад, що має статус дослідницького, має переважне право на отримання державного замовлення на підготовку фахівців ступеня магістра в обсязі до 75 % обсягу випуску бакалаврів, які навчалися за кошти

державного бюджету в цьому вищому навчальному закладі, а обсяг державного замовлення на підготовку фахівців ступеня доктора філософії – до 20 % обсягу випуску магістрів, які навчалися за кошти державного бюджету в цьому вищому навчальному закладі. Розміщення державного замовлення здійснюється на конкурсних засадах на принципах добросовісної конкуренції, відкритості та прозорості, рівноправності, об'єктивного та неупередженого оцінювання пропозицій учасників конкурсу.

Утім зазначений Закон не закладає підвалин ефективного, прозорого та достатнього фінансування системи вищої освіти України. Натомість слід побудувати ефективний фінансовий механізм цієї системи як елемент державної політики в галузі освіти, який складатиметься з відповідних методів, форм, інструментів та важелів. На сьогодні кількість студентів ВНЗ, котрі навчаються за рахунок державного бюджету, становить менше половини від загальної чисельності студентів ВНЗ (табл. 3).

Відповідно до статті ст. 41 Закону України «Про вищу освіту», державна цільова підтримка для здобуття вищої освіти надається у вигляді: повної або часткової оплати навчання за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів; пільгових довгострокових кредитів для здобуття освіти; соціальної стипендії; безоплатного забезпечення підручниками; безоплатного доступу до мережі Інтернет, систем баз даних у державних та комунальних навчальних закладах; безоплатного проживання в гуртожитку; інших заходів, затверджених Кабінетом Міністрів України [6].

Таблиця 3

Динаміка кількості студентів ВНЗ за джерелами фінансування навчання

Показники	I-II рівнів акредитації			III-IV рівнів акредитації			I-IV рівнів акредитації		
	2010/11	2014/15	2015/16	2010/11	2014/15	2015/16	2010/11	2014/15	2015/16
Усього студентів, осіб у тому числі навчаються за рахунок:	351444	251271	230110	2066667	1437955	1375160	2418111	1689226	1605270
державного бюджету	127825	87929	82793	798571	663194	649225	926396	751123	732018
місцевих бюджетів	76520	69917	64724	14486	12201	14722	91006	82118	79446
органів державної влади, юрідичних осіб	250	147	716	8374	10223	9520	8624	10370	10236
фізичних осіб	146849	93278	81877	1245236	752337	701693	1392085	845615	783570
Частка студентів (%), які навчались за рахунок:									
державного бюджету	36,3	35,0	36,0	38,6	46,1	47,2	38,3	44,5	45,6
місцевих бюджетів	21,8	27,8	28,1	0,7	0,8	1,1	3,8	4,9	4,9
органів державної влади, юрідичних осіб	0,1	0,1	0,3	0,4	0,7	0,7	0,4	0,6	0,6
фізичних осіб	41,8	37,1	35,6	60,3	52,4	51,0	57,5	50,0	48,9

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Порядок державного кредитування здобуття вищої освіти затверджений постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти» [8]. Відповідно до згаданої постанови, цільовий пільговий державний кредит для здобуття вищої освіти за денною, вечірньою та заочною формами навчання у ВНЗ незалежно від форми власності можуть одержати молоді громадяни України віком до 28 років, котрі успішно склали вступні іспити (на сьогодні загальне незалежне оцінювання) або навчаються на будь-якому курсі ВНЗ (одержувачі кредиту). Кредит надається тільки один раз на навчання за однією і тією ж спеціальністю для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста, бакалавра, спеціаліста, магістра у ВНЗ, що функціонує на території України.

Відповідно до постанови, кошти на надання кредитів передбачаються в Державному бюджеті України Міністерством освіти і науки України для оплати навчання у ВНЗ усіх форм власності, крім комунальної. Розмір кредиту визначається щороку до 1 квітня ВНЗ державної форми власності, виходячи з вартості навчання (за винятком стипендії) відповідно до форми навчання й затверджується центральним органом виконавчої влади, у підпорядкуванні якого перебуває заклад.

Загальні обсяги пільгового довгострокового кредитування на здобуття освіти з початку ухвалення постанови наведено в табл. 4.

Державне пільгове кредитування на здобуття вищої освіти розпочалося у 2004 р., тобто термін спла-

ти процентів та тіла кредиту ще не настав. Сума кредиту повертається зі сплатою 3 % річних протягом 15 років, починаючи з дванадцятого місяця після закінчення навчання у ВНЗ, до державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та інших місцевих бюджетів із виплатою щороку однієї п'ятнадцятої частини загальної суми одержаного кредиту та процентів за користування ним. Одержувач кредиту на навчання за рахунок державного бюджету повертає кредит та проценти за користування ним через ВНЗ на рахунки Міністерства освіти і науки України, інших центральних органів виконавчої влади, у підпорядкуванні яких перебуває заклад, із подальшим зарахуванням коштів до Державного бюджету України.

Загалом із наведених у табл. 4 даних важко зробити висновки про ефективність і прозорість надання державних пільгових кредитів. Ми можемо лише констатувати, що загальна динаміка їх надання звелася до нуля у 2016 р., тоді як, наприклад, у 2009 р. становила понад 9 % загального обсягу фінансування вищої освіти, що є досить вагомим.

У постанові [8] зазначається, що розпорядники бюджетних коштів забезпечують цільове та ефективне використання коштів, передбачених у відповідному бюджеті для надання кредитів. Ці кошти використовуються з урахуванням необхідності виконання бюджетних зобов'язань минулих років, узятих на облік в органах Казначейства, у разі їх відповідності паспорту відповідної бюджетної програми.

На думку науковців, державне пільгове кредитування в Україні за-

Динаміка державного пільгового довгострокового кредитування на здобуття освіти, тис. грн

Рік	Надання кредитів		Повернення кредитів	
	План	Факт	План	Факт
2004	13 500,0	н/д	0	0
2005	13 500,0	н/д	0	0
2006	14 715,0	н/д	0	0
2007	14 715,0	14 715,0	0	0
2008	14 715,0	14 715,0	0	0
2009	14 715,0	14 715,0	0	0
2010	14 715,0	8 869,5	0	0
2011	5 300,0	5 300,0	0	0
2012	5 000,0	5 000,0	0	0
2013	5 000,0	1 773,2	0	0
2014	0	0	0	0
2015	0	0	0	0
2016	0	0	0	0

Джерело: складено за даними Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.

безпечує доступність вищої освіти, створення сприятливих економічних умов для отримання освітнього кредиту, адресність бюджетного кредитування, особисту відповідальність осіб, котрі отримали кредит [9]. Утім неможливо проаналізувати ефективність цих бюджетних витрат (те, які вищі навчальні заклади отримували кошти з державного бюджету в рамках кредитування навчання), а також персональний склад одержувачів кредитів. Тобто доцільно забезпечити прозорість державного кредитування здобуття вищої освіти з метою уникнення нецільового витрачання бюджетних коштів. Крім того, вважається за необхідне передати функції кредитування державним банкам, передусім Ощадбанку, що зменшить наванта-

ження на бюджет та забезпечить цільове використання коштів. Необхідно ухвалити спеціальну програму кредитування вищої освіти Ощадбанком на пільгових умовах та на тривалий термін (від 10 до 20 років).

Стосовно кредитування також зауважимо, що студенти у Великобританії та ЄС мають доступ до студентської позики (government-backed student loans), яка погашається на основі прибутку (income-contingent basis). Така позика субсидується, оскільки процентні ставки безпосередньо пов'язані з інфляцією та списується після певного періоду часу. У майбутньому 45 % позик, отриманих студентами, не будуть відшкодовані урядом [10].

В умовах фінансово-економічної кризи та істотного обмеження фі-

нансових можливостей населення актуалізується питання посилення державної підтримки, у тому числі приватних навчальних закладів. Зважаючи на той факт, що у світі домінує теза про необхідність розвитку економіки знань, вища освіта стає одним із найважливіших елементів економічної системи. Економіка знань – це така економічна система, де виробництво товарів і послуг відбувається на основі наукомісткої активності, що прискорює технічний та науковий прогрес, і ключовими є інтелектуальні ресурси – освіта. Для суспільства знань визначальними є процеси, пов'язані зі створенням нових знань, їх переданням через освітній процес, поширенням і використанням у виробництві. Джерелом зростання економіки знань є як спеціалізовані (наукові), так і повсякденні знання, у результаті використання яких, поряд із природними ресурсами, капіталом і працею, домінуючим фактором стають процеси накопичення й використання знань, унаслідок чого постійно зростає конкурентоспроможність економіки, а також підвищується значення якості та достатності фінансування вищої освіти [11–14].

З огляду на викладене, основним завданням вищої освіти в економіці знань є формування людського капіталу, створення, збереження, поширення та використання знань, що потребує забезпечення якості освіти та відповідного ефективного фінансування. У свою чергу, ефективне фінансування передбачає цільове та

прозоре використання бюджетних коштів, зокрема необхідним є подальший розвиток кредитного механізму здобуття вищої освіти.

Також доцільно врахувати пропозиції експертів Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та розглянути можливості відмови державних ВНЗ від статусу бюджетної установи, що дасть їм змогу розширити можливості залучення та використання фінансових коштів із різних джерел. Така зміна статусу передбачає всебічне вивчення переваг і недоліків, визначення шляхів нормативно-правового забезпечення функціонування ВНЗ – державних підприємств.

Крім того, у процесі вдосконалення системи фінансування доцільно зосереджувати фінансування на потужних університетах світового рівня із значним викладацьким та науковим потенціалом, у тому числі за рахунок зниження видатків на ВНЗ, які не мають перспектив науково-педагогічного розвитку.

Насамкінець зазначимо, що за будь-якої моделі фінансування ВНЗ кошти необхідно спрямовувати передусім на оновлення матеріально-технічної бази (сучасні лабораторії, дослідницьке обладнання тощо) та оплату праці науково-педагогічного складу (насамперед провідних учених, які працюють у цих навчальних закладах). Лише за дотримання таких умов можна буде побудувати в Україні університети світового рівня.

Список використаних джерел

1. Економіка знань та її перспективи для України: наук. доп. / Ін-т економічного прогнозування НАН України / за ред. В.М. Гейця. – Київ: ІЕП НАНУ, 2005. – 168 с.
2. The Global Competitiveness Report 2015–2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf.
3. Рак Н. Є. Економіка знань: сутність та фактори управління знаннями / Н. Є. Рак // Регіональна економіка. – 2009. – № 3. – С. 224–232.
4. Salmi J. Scenarios for Financial Sustainability of Tertiary Education. Higher Education to 2030 / J. Salmi. – Vol. 2: Globalisation. – OECD, 2009. – P. 285–323 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfdps.si/Files/Knjiznica/higher%20educational%202030%20OECD.pdf>.
5. Мосьпан Н. В. Тенденції розвитку механізмів фінансування вищої освіти в Європейському Союзі / Н. В. Мосьпан // Народна освіта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2644.
6. Про вищу освіту: закон України від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/print1450097250371062>.
7. Реформа вищої освіти України: реалізація профільного закону в 2014–2016 рр. (Shadow Report). – Київ: USAID 2016. – 23 с.
8. Про затвердження Порядку надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти: постанова Кабінету Міністрів України від 16.06.2003 № 916 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/916-2003-%D0%BF>.
9. Пчелінцева І. Освітній кредит / І. Пчелінцева // Вища школа. – 2005. – № 2. – С. 95–100.
10. EUA Public Funding Observatory, 2014. – 21 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eua.be/Libraries/Governance_Autonomy_Funding/PFO_analysis_2014_final.sflb.ashx.
11. Smith K. What is the ‘Knowledge Economy’? Knowledge Intensity and Distributed Knowledge Bases / Keith Smith // UINTECH Discussion Paper Series. – 2002. – № 6. – 29 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.intech.unu.edu/publications/discussion-papers/2002-6.pdf>.
12. Powell W. The Knowledge Economy / Walter W. Powell, Kaisa Snellman // Annual Review of Sociology. – 2004. – № 30. – P. 199–220 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://web.stanford.edu/group/song/papers/powell_snellman.pdf.
13. OECD glossary of statistical terms. Knowledge-based economy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=6864>.
14. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України. Економіка знань – модернізацій-ний проект України / [Геєць В. М., Александра В. П., Бажал Ю. М. та ін]; за ред. В. М. Гейця, В. П. Семиноженка, Б. Є. Кваснюка. – Київ : Фенікс, 2007. – 544 с.

STATE FINANCING OF HIGHER EDUCATION AS A FACTOR OF DEVELOPMENT OF ECONOMICS KNOWLEDGE

Summary: *The article raises issues of the development of the system of higher education in Ukraine as a factor in building a knowledge economy. Today, the higher education system is experiencing a sharp shortage of financing, and therefore the possibilities of its material and technical development are limited. The problem is to provide effective and sufficient funding for higher education in Ukraine. The solution to the problem of financing the material and technical support of higher educational institutions will be a powerful tool for development, which will, as a result, contribute to ensuring the quality of higher education as a factor in the development of the knowledge economy. The directions of development of the system of higher education in the EU countries are considered and it is determined that the increase of the state financing is inherent in more developed countries with an innovative model of economic development. The increase in public funding for higher education is observed in Germany, Norway, Sweden, Austria, Belgium (Flanders) and Poland. Leading countries have already built an innovative model of economic development. Given the fact that the thesis on the necessity of developing a knowledge economy dominates in the world, higher education becomes one of the most important elements of the economic system. Knowledge economy is such an economic system in which production of goods and services takes place on the basis of high-tech activity, which accelerates technical and scientific progress, and where key intellectual resources are education. For a knowledge society, processes are related to the creation of new knowledge, their transmission through the educational process, the dissemination and use in production. Knowledge economy is defined as an economy in which the source of growth is both specialized (scientific) and everyday knowledge, which, as a result of which, along with natural resources, capital and labour, the processes of accumulation and use of knowledge become the dominant factor, resulting in the constantly growing competitiveness of the economy, as well as an increase in the quality and adequacy of funding for higher education.*

Key words: *higher education; knowledge economy; budget financing of higher education; credit funding of higher education*

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ ТА ПІДХОДІВ ДО ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО ЗАМОВЛЕННЯ НА ПІДГОТОВКУ ФАХІВЦІВ З ВИЩОЮ ОСВІТОЮ

Анотація. У статті проаналізовано динаміку структури державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою у 1997–2015 рр. Досліджено особливості формування замовлення в умовах уведення в дію нових переліків напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями.

Ключові слова: державне замовлення, підготовка фахівців, вища освіта, вищі навчальні заклади, освітньо-кваліфікаційні рівні, напрями підготовки, спеціальності.

Рис. 1. Табл. 2. Літ. 8.

JEL classification: H41, H52, I22, I23, I28.

Вища освіта як вагома частина галузі освіти України має розвиватись і видозмінюватись разом із суспільством. Для сталого піднесення економіки будь-якої країни, для успішності й зростання досягнень людей у ній стан розвитку вищої освіти має велике значення. Протягом усіх років незалежності структура та принципи формування державного замовлення та фінансування вищої освіти в Україні зазнавали змін. Це стосувалось і запровадження освітньо-кваліфікаційних рівнів підготовки, і переліків спеціальностей, за якими відбувалася підготовка фахівців, і залучення України до Болонського процесу. Система державного замовлення як засіб державного регулювання задоволення потреб економіки та суспільства у кваліфікованих кадрах також видозмінювалася. Ці фактори зумовили необхідність проведення ретроспективного аналізу законодавчих та норматив-

но-правових документів, що регулюють розміщення державного замовлення на підготовку фахівців із вищою освітою, з метою розроблення теоретичних та методологічних принципів для визначення перспективи потреби держави у фахівцях з певним рівнем кваліфікації.

Тенденції та напрями розвитку системи вищої освіти дотепер залишаються актуальною темою досліджень для багатьох науковців. Аспекти входження української вищої освіти в Європейський простір, розвиток університетської підготовки розглянуто в роботах В. Андрущенко, В. Євтуха, І. Гамерської, О. Грішанової, А. Гуржія, О. Сича. Питання державного регулювання у сфері освіти досліджували М. Авксентьев, А. Детюк, Л. Ільч, А. Кобець. Проблемам фінансового забезпечення освітньої галузі на різних рівнях приділяли увагу В. Антошкіна, Т. Боголіб, І. Каленюк, К. Корсак, О. Кириченко та ін. Методи

й механізми формування державного замовлення на підготовку фахівців із вищою освітою та їх удосконалення описано в працях А. Беспалова, А. Детьока, О. Левченка, Н. Ушенко та ін.

Незважаючи на змістовність і цінність проведених у вітчизняній та зарубіжній науці системних досліджень, подальшого розвитку та вдосконалення потребують підходи до формування державного замовлення як системи державного й економічного регулювання підготовки фахівців із вищою освітою, що вимагає проведення ретроспективного аналізу нормативно-розпорядчих документів сегмента управління вищою освітою.

Метою статті є дослідження методологічних принципів формування державного замовлення на підготовку фахівців із вищою освітою, які відображені в нормативно-розпорядчих документах, що регламентують цю сферу.

Поняття «державне замовлення» для державних потреб та механізми його формування вперше визначено й унормовано у Законі України «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб» від 22.12.1995 № 493/95-ВР та постанові Кабінету Міністрів України «Про Порядок формування та розміщення державних замовлень на поставку продукції для державних потреб і контролю за їх виконанням» від 29.02.1996 № 266. Ці нормативні акти стали основою для переходу до розроблення нових підходів до формування механізму державного замовлення, спрямованого на підготовку висококваліфікованих кадрів відповідно до пріоритетних потреб держави.

Основними критеріями, за якими формується державне замовлення на підготовку кадрів, є [1, с. 33–34]:

- потреба у фахівцях перспективних напрямів ринку праці, технологій та видів економічної діяльності, які мають першочергове значення для держави;

- відповідність обсягів і професійно-кваліфікаційної структури підготовки кадрів перспективним потребам ринку праці;

- регіонально-галузеві особливості потреби у підготовці кадрів;

- освітня структура, переліки напрямів підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями, за якими здійснюється державне замовлення на підготовку кадрів;

- конкурсний розподіл державного замовлення на підготовку фахівців у освітніх установах вищої освіти, що мають відповідну акредитацію.

Проведений ретроспективний аналіз охопив нормативні документи, що регламентують формування державного замовлення на підготовку фахівців із 1997 до 2015 р. включно.

У 1997 р. постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження державного замовлення на підготовку кадрів на 1997 рік» від 24.05.1997 № 492 обсяги державного замовлення встановлено для освітньо-кваліфікаційних рівнів молодшого спеціаліста, бакалавра, спеціаліста і магістра в цілому по Україні, без розподілу за замовниками. Цього ж року затверджено новий Перелік напрямів і спеціальностей, за якими здійснювалась підготовка фахівців у вищих навчальних закладах (далі – ВНЗ) (постанова Кабінету Міністрів України «Про перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка

фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями» від 24.05.1997 № 507). У 1998 та 1999 рр., відповідно до постанов уряду, державне замовлення на підготовку фахівців у ВНЗ і робітників у професійно-технічних навчальних закладах, наукових та науково-педагогічних кадрів розподілено між замовниками, якими є міністерства й відомства, що мають підпорядковані навчальні заклади.

Починаючи з 2000 р., щорічними постановами Кабінету Міністрів України затверджувались обсяги державного замовлення на підготовку фахівців, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів (післядипломна освіта) для державних потреб у розрізі державних замовників, освітньо-кваліфікаційних рівнів та спеціальностей, за якими відбувалась підготовка. У подальшому наказом Міністерства освіти і науки України (далі – МОН) затверджувались обсяги державного замовлення ВНЗ на прийом та випуск фахівців із вищою освітою за освітньо-кваліфікаційними рівнями молодшого спеціаліста, бакалавра, спеціаліста, магістра відповідно до їхнього профілю та минулорічних обсягів. Керівники ВНЗ забезпечували виконання державного замовлення на підготовку та випуск фахівців з вищою освітою у визначених обсягах.

У табл. 1 наведено розподіл кількості напрямів підготовки для освітньо-кваліфікаційних рівнів (ОКР) відповідно до Переліку спеціальностей 1997 р.

У процесі аналізу постанов уряду визначено, що для певних ВНЗ, які мають статус національних, підпо-

Таблиця 1
Кількість напрямів підготовки за освітньо-кваліфікаційними рівнями відповідно до Переліку спеціальностей 1997 р.

Освітньо-кваліфікаційний рівень	Кількість напрямів підготовки
Молодший спеціаліст	51
Бакалавр	73
Спеціаліст	71
Магістр	72

Джерело: Про перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями: постанова Кабінету Міністрів України від 24.05.1997 № 507.

рядкованих МОН, застосовувалось визначення обсягів замовлення на рівні Кабінету Міністрів України, а не міністерства. Так у 2000 та 2001 рр. постановою затверджено обсяги державного замовлення за виконавцями в складі загальної кількості показників випуску/прийому для Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету «Києво-Могилянська академія», Національної гірничої академії, Київського національного економічного університету, Національного технічного університету України, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого, Київського національного університету будівництва і архітектури. З 2002 по 2008 р. обсяги окремо затверджувались цією постановою лише для Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а з 2009 р. МОН здійснює

функцію розподілу держзамовлення між усіма виконавцями.

З 2004 р. розподіл обсягів державного замовлення на підготовку фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста затверджується окремо для спеціаліста на основі повної загальної середньої освіти (напрямок «Медицина») і спеціаліста на основі бакалавра (інших напрямів).

У 2006 р. постановою Кабінету Міністрів України від 13.12.2006 № 1719 уведено в дію новий перелік напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у ВНЗ за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра. З 2007 р. започатковано перехід до формування державного замовлення за новою структурою, а саме розподіл обсягів державного замовлення на підготовку бакалавра відбувається в межах галузі знань і напрямів підготовки, молодшого спеціаліста – в межах галузі знань і спеціальностей. У 2010 р. постановою Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 № 787 затверджено новий перелік спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра. Протягом 2008–2012 рр. нову структуру формування державного замовлення прийнято для прийому/випуску фахівців всіх освітньо-кваліфікаційних рівнів.

У зв'язку з прийняттям у 2006, 2007, 2010 рр. нових переліків напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра, молодшого спеціаліста, спеціаліста, магістра, і переходом на

них державного замовлення, МОН наказами затвердило таблиці відповідності:

– наказом «Про порядок введення в дію переліку напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра» від 27.01.2007 № 58 затверджено таблицю відповідності напрямів підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра Переліку-2006 із напрямками підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра Переліку-1997;

– наказом «Про порядок введення в дію переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста» від 13.07.2007 № 604 затверджено таблицю відповідності спеціальностей підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста Переліку-2007 зі спеціальностями підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста Переліку-1997;

– наказом «Про введення в дію переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 787» від 09.11.2010 № 1067 затверджено таблицю відповідності спеціальностей Переліку-2010 напрямам підготовки Переліку-2006 і таблицю відповідності спеціальностей освітньо-кваліфікаційних рівнів спеціаліста і магістра за Переліком-1997 і Переліком-2010;

- наказом «Про особливості запровадження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 266» від 06.11.2015 № 1151 затверджено таблиці відповідності Переліків, а саме: напрямів для підготовки фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра; спеціальностей для підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра; галузей знань і спеціальностей для підготовки здобувачів вищої освіти.

Особливістю 2011 р. було формування показників випуску/прийому фахівців відповідно до чотирьох постанов уряду (табл. 2). Прийом на освітньо-кваліфікаційні рівні бакалавра і молодшого спеціаліста здійснювався за Переліком-2006 і Переліком-2007 відповідно, для спеціаліста і магістра – за Переліком-2010, випуск бакалаврів і молодших спеціалістів розпочався за переліками 2006 і 2007 рр. відповідно, а також продовжувався ще за Переліком-1997 (51% для молодших спеціалістів і 93,4% для бакалаврів).

У процесі дослідження визначено показники, що характеризують інформаційний простір сфери державного замовлення, а саме: рівень управління та акредитації; форма фінансування та навчання; освітньо-кваліфікаційні рівні підготовки; галузі знань; напрями підготовки та спеціальності; обсяги (прийом та випуск).

Законом України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» від 20.11.2012 № 5499-VI затверджено формування Державного замовлення центральними органами виконавчої влади з урахуванням середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці та обсягів видатків Державного бюджету України на зазначені цілі. З 2013 р. в постановах уряду, що затверджують державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів, щорічно вказуються прогнозні показники державного замовлення на наступні роки.

Таблиця 2

Інформація щодо переліків, за якими здійснювався випуск/прийом фахівців протягом 2007–2011 років

ОКР	Випуск					Прийом				
	2007	2008	2009	2010	2011	2007	2008	2009	2010	2011
Молодший спеціаліст	1997	1997	1997	1997/2007	1997/2007	1997	2007	2007	2007	2007
Бакалавр	2007	1997		1997/2006	1997/2006	2006	2006	2006	2006	2006
Спеціаліст	2007			1997	1997	1997	1997	1997	1997	2010
Магістр	1997	1997	1997	1997	1997	1997	1997	1997	1997	2010

Складено авторами.

Аналізуючи період до набрання чинності Закону України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» від 20.11.2012 № 5499-VI, варто наголосити на формальному підході до формування державного замовлення, який не враховував потреби галузей економіки країни у кваліфікованих кадрах. На той час не здійснювалось прогнозування середньострокової потреби в робочій силі та фахівцях із вищою освітою, хоча цей показник є основою для обґрунтування обсягів державного замовлення на підготовку фахівців [4, с. 133]. Зміни в цьому процесі почалися з моменту набрання чинності названим Законом, розроблення та затвердження Методики формування середньострокового прогнозу потреби (ССПП) у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці (наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 26.03.2013 № 305). На рисунку наведено схему формування державного замовлення відповідно до цього Закону.

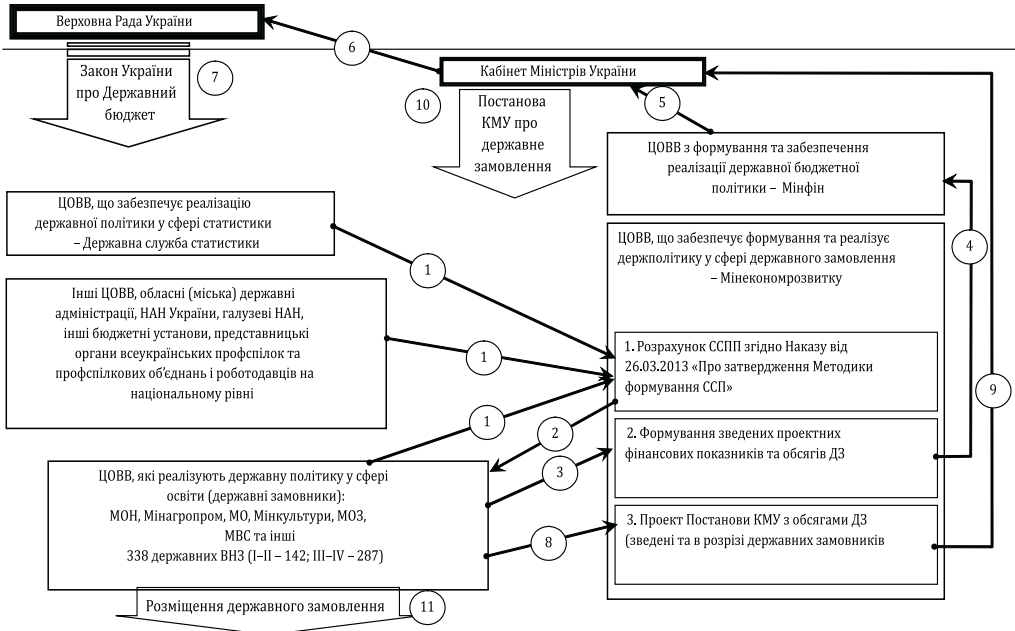
Для визначення пропозицій обсягів держзамовлення центральні органи виконавчої влади, які реалізують державну політику у сфері освіти і є державними замовниками, використовують показник середньострокової потреби в робочій силі і фахівцях, який обчислюється в Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України (далі – Мінекономрозвитку) і доводиться держзамовникам. Розрахунок цього показника базується на обрахунку кількості зайнятих працівників за видами економічної діяль-

ності. Для прогнозування додаткової потреби окремих видів економічної діяльності в робочій силі за професіями (фахівцях) використовується розрахована кількість зайнятих працівників, а також значення потреб на економічний розвиток (створення нових робочих місць) і на заміну (для заміщення працівників, котрі вибули за природними причинами). Мінекономрозвитку використовує статистичні дані Державної служби статистики України, а також враховує пропозиції інших ЦОВВ, обласних (міської) державних адміністрацій, НАН України, галузевих національних академій наук, представницьких органів всеукраїнських профспілок та профспілкових об'єднань і роботодавців на національному рівні. Розрахунок ССПП базується як на абсолютних показниках (валова додана вартість, кількість зайнятих працівників, кількість зайнятих за професією), так і на розрахованих Мінекономрозвитку (показники продуктивності праці, індекс продуктивності праці, частка зайнятих за професією в загальній кількості зайнятих, а також прогнозні розрахунки).

Після розрахунку ССПП Мінекономрозвитку доводить його значення до державних замовників (МОН, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство оборони України, Міністерство культури України та ін.), які відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта» від 20.05.2013 № 346 та наказу Мінекономрозвитку «Про затвердження форм подання інформації про показ-

ники орієнтовної середньої вартості підготовки» від 04.12.2013 № 1429 до 1 грудня подають згідно із затвер-

дженими формами показники за поточний, наступний та на проектні три роки. Ці форми подаються в роз-

ССПП – середньостроковий прогноз потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці

Рисунок. Схема формування державного замовлення відповідно до Закону України від 20.11.2012 № 5499-VI

Пояснення до рисунку:

1. Подання статистичних даних, пропозицій та інших відомостей для розрахунку середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці (середньостроковий прогноз – ССПП) до 15 вересня поточного року.
2. Доведення до державних замовників ССПП до 1 листопада поточного року.
3. Подання пропозицій до проекту державного замовлення на наступний за плановим рік та наступні два бюджетні періоди у натуральному та вартісному виразах відповідно до затверджених критеріїв у розрізі освітньо-кваліфікаційних рівнів, галузей знань і спеціальностей з урахуванням середньострокового прогнозу до 1 грудня поточного року.
4. Визначення зведених проектних обсягів державного замовлення, подання для включення їх до проекту закону про Державний бюджет України на відповідний рік.
5. Подання проекту держбюджету до КМУ.
6. Подання проекту держбюджету до Верховної Ради України.
7. Прийняття Закону України про державний бюджет на наступний рік та набрання ним чинності.
8. Подання пропозицій до проекту державного замовлення на плановий рік із визначенням показників середньорічної чисельності, орієнтовної середньої вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта, а також обсягів видатків, передбачених державним бюджетом на зазначені цілі, та відповідні обґрунтування щодо наданих пропозицій.
9. Подання проекту постанови КМУ про затвердження обсягів державного замовлення.
10. Затвердження постанови КМУ про затвердження обсягів державного замовлення.
11. Розміщення державного замовлення серед виконавців (ВНЗ) на конкурсних засадах згідно з постанови КМУ від 20.05.2013 № 363.

різі освітньо-кваліфікаційних рівнів для вищої освіти, форм підготовки для наукової й післядипломної освіти та бюджетних програм. Форми містять показники щодо обсягів фінансування, середньорічної чисельності та орієнтовної середньої вартості підготовки одного фахівця за формами навчання (денна та заочна) [6; 7]. Далі формуються проектні показники обсягів фінансування на підготовку фахівців з вищою освітою в розрізі державних замовників та бюджетних програм на наступний рік.

Після оприлюднення Закону України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік, розпочинається етап формування проектних обсягів державного замовлення в розрізі галузей і спеціальностей для кожного державного замовника. Сформовані проектні обсяги подаються до Мінекономрозвитку для формування і подання до уряду проекту постанови «Про затвердження обсягів державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою». Після оприлюднення цієї постанови державні замовники розміщують державне замовлення серед виконавців (ВНЗ) на конкурсних засадах, регламентованих постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» від 20.05.2013 № 363. Строки оголошення конкурсу, подання документів до розгляду та повідомлення про результати конкурсу визначені в цій постанові. Кожен державний замовник створює конкурсну комісію, визначає її склад, але при цьому до нього не

можуть бути залучені представники учасників конкурсу. Критерії конкурсного відбору визначені в постанові. До них належать: наявність ліцензії; погодження проектних показників із регіональними центрами зайнятості, місцевими органами управління освітою; показники економічної ефективності; показники якості наукової роботи; показники комерціалізації наукових досліджень і розробок; загальна чисельність студентів, відсоток загальної чисельності іноземних студентів; кадрове забезпечення; міжнародна діяльність і т.ін. [8].

Міністерством освіти і науки розроблено Положення про конкурсну комісію Міністерства освіти і науки України з відбору виконавців державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів, яке затверджено наказом від 30.05.2013 № 646 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 13.06.2013 № 957/23489).

Проведений ретроспективний аналіз законодавчих та нормативно-правових документів, виданих упродовж 1997–2015 рр., дав змогу окреслити найхарактерніші риси й тенденції змін, які відбувалися в ці роки у процесі формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців із вищою освітою.

Розглянуті критерії формування державного замовлення на підготовку фахівців, науково-педагогічних та робітничих кадрів включають показники як загальнодержавного, так і галузевого рівнів. Слід зазначити, що до складу критеріїв не входять показники, що характеризують кінцевий результат виконання замов-

лення (ефективність і якість підготовки фахівця, його конкурентоспроможність на ринку праці тощо) [5, с. 32].

Проведені дослідження доводять, що формування та розміщення держзамовлення на підготовку фахівців базується на таких принципах: доступність і конкурсність здобуття вищої та професійно-технічної освіти й забезпечення відповідності освітніх послуг потребам ринку праці; відповідність освіти потребам особи, суспільства та держави, випереджальний характер професійної й освітньої підготовки за пріоритетними напрямками; конкурсність у відборі навчальних закладів на підготовку фахівців та визначення потреби у підготовці кадрів на перспективу за допомогою прогнозного методу.

Важливою особливістю формування держзамовлення на підготовку фахівців із вищою освітою в Україні є його подвійне призначення. З одного боку, за його допомогою задовольняється потреба економіки України у висококваліфікованих фахівцях, а з другого – забезпечується конституційне право громадян України на здобуття вищої освіти.

У ст. 72 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII затверджено мінімальні обсяги державного замовлення на підготовку фахівців за новими ступенями – молодшого бакалавра, бакалавра, які становлять не менше 51% від кількості випускників загальноосвітніх навчальних закладів у поточному році. Для ступеня магістра ця величина дорівнює 50% від випускників ступеня бакалавр, котрі завершили навчання в поточному році за кош-

ти державного бюджету, і 70 % – для ВНЗ зі статусом дослідницького [3].

Функціональний підхід до формування державного замовлення та реалізації його принципів складається з послідовних етапів: прогнозування, планування й формування, розміщення, виконання [2, с. 61–62]. Правові відносини на стадії прогнозування державного замовлення у сфері освіти регулюються Конституцією, яка не містить кількісних норм щодо державного замовлення, але гарантує права громадян на здобуття безоплатної вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі та базові принципи управління економікою. Реалізацію конституційних положень щодо права громадян на освіту відображено в законах України «Про освіту» від 23.05.1991 № 1060-XII, «Про професійно-технічну освіту» від 10.02.1998 № 103/98-ВР, «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII.

На етапі планування та формування державного замовлення у сфері освіти правове регулювання здійснюється щорічними постановами уряду, що затверджують обсяги державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів для державних потреб у відповідному році.

На етапі розміщення державного замовлення правове регулювання здійснюється правовими актами, що визначають порядок розміщення державного замовлення, умови відбору виконавців державного замовлення, зокрема, на підготовку відповідних категорій фахівців (наприклад, постанова Кабінету Міні-

стрів України від 15.04.2013 № 306 визначає механізм розміщення державного замовлення, що здійснюється державними замовниками на конкурсних засадах, у тому числі встановлюються основні критерії та порядок відбору виконавців державного замовлення).

На етапі виконання державного замовлення правове регулювання визначають підзаконні нормативно-правові акти, нормативні акти державних замовників, статутні документи виконавців замовлення, а також нормативно-правові договори. Відбір виконавців державного замовлення має проводитися конкурсною комісією, яка утворюється щороку державним замовником. Виконання державного замовлення має спрямовуватися на посилення відповідальності ВНЗ за підготовку кадрів належного рівня якості.

Отже, у процесі ретроспективного аналізу законодавчої бази досліджено функціональний підхід, методологію та принципи формування державного замовлення, визначено його характерні риси й тенденції змін. В результаті дослідження запропоновано схему формування державного замовлення відповідно до Закону України від 20.11.2012 № 5499-VI; систему показників державного замовлення; структуру й аналітичні таблиці з абсолютними та розрахунковими даними показників державного замовлення.

У подальшому дослідники планують вивчити питання фінансового забезпечення ВНЗ для підготовки фахівців із вищою освітою в межах державного замовлення, проаналізувати підходи та методи розрахунку середньої вартості підготовки одного фахівця.

Список використаних джерел

1. *Галіцин В. К.* Формування державного замовлення на підготовку бакалаврів / В. К. Галіцин, І. С. Кочарян // Науково-технічна інформація. – 2012. – № 4. – С. 33–40 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NTI_2012_4_9.
2. *Детюк А. М.* Система джерел адміністративно-правового регулювання державного замовлення в сфері освіти / А. М. Детюк // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2015. – № 4. – С. 60–65 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npna_2015_4_13.
3. Про вищу освіту :закон України від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page>.
4. *Ільч Л. М.* Проблеми та шляхи формування ефективного механізму державного замовлення на підготовку фахівців, науково-педагогічних та робітничих кадрів / Л. М. Ільч // Демографія та соціальна економіка. : наук. журн. НАН України, Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. – 2007. – № 1. – С. 132–141.
5. *Левченко О. М.* Напрями удосконалення механізму формування державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою / О. М. Левченко // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2009. – № 15. – С. 29–33.

6. Про затвердження форм подання інформації про показники орієнтовної середньої вартості підготовки за державним замовленням одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта, слухача : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі від 04.12.2013 №1429. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z2167-13>.

7. Про затвердження Методики розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта: постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2013 № 346 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/346-2013-%D0%BF>.

8. Про затвердження Порядку розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів : постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2013 № 363 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 39. – С. 1378.

V. GAPON, L. CHIMBAY, O. BARABASH

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF LEGISLATIVE FRAMEWORK AND APPROACH TO FORMATION OF STATE ORDER FOR TRAINING OF SPECIALISTS WITH HIGHER EDUCATION DEGREE

Summary: *The article deals with the main methodological principles and the elements of the state order formation as a system of state and economic regulation of the specialists training in the higher education sphere, which requires a retrospective analysis of the regulatory documents of the higher education segment management. The list of factors that characterizes the informational space of the public procurement sphere is determined. It has been determined that the main elements in the system for forming proposals to the draft state order for the planned year are the calculation of the medium-term forecast of the need for specialists and labourers in the labour market, the determination of the indicators of the average annual number, the approximate average cost of training of one specialist with higher education, and also the amount of expenditures foreseen by the State Budget of Ukraine for these purposes and appropriate justification for the submitted proposals. Based on the results of the study, a scheme for the formation of a public order is proposed in accordance with the Law of Ukraine dated 20.11.2012 No. 5499-VI; The system of indicators of the state order; The structure and analytical tables with absolute and estimated data of indicators of a state order. In the future, the researchers plan to study the financial provision of universities for the training of specialists with higher education within the framework of the state order, to explore approaches and methods for calculating the average cost of training of one specialist.*

Key words: *state order, training of specialists, higher education, higher educational establishments, educational-qualification levels, directions of training, speciality.*

ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАКТИК АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В УКРАЇНСЬКИХ ВНЗ

Анотація. У статті підкреслюється актуальність проведеного Інститутом освітньої аналітики дослідження наявних практик сприяння академічній доброчесності, які втілюються у вищих навчальних закладах (ВНЗ) нашої країни. Визначаються поняття академічної доброчесності й академічного кодексу честі. На підставі проведеного контент-аналізу оцінюється зміст і структура кодексів честі студента та етичних кодексів викладача, запроваджених в українських ВНЗ.

Ключові слова: академічна доброчесність, контент-аналіз, кодекс честі студента, етичний кодекс викладача.

Табл. 2. Літ. 20.

JEL classification: I21, I23.

Академічна доброчесність – інноваційне поняття для української системи освіти, хоч у світі цей термін відомий вже більше століття. З введенням цього поняття в законодавчу сферу (що передбачено новим Законом України «Про освіту») та початком проекту сприяння академічній доброчесності, що реалізується Міністерством освіти і науки (МОН) України спільно з Американськими радами з міжнародної освіти, актуалізувалась потреба оцінити наявні практики сприяння академічній доброчесності, які втілюються у ВНЗ нашої країни. Однак систематизовані емпіричні дані та їх узагальнення щодо існуючих практик запровадження принципів академічної доброчесності у ВНЗ України, зокрема університетах, академіях, інститутах, відсутні.

Зазначене зумовило необхідність проведення Інститутом освітньої

аналітики дослідження для окреслення наявної ситуації і визначення ВНЗ, що вже мають досвід уведення у свою діяльність основних практик сприяння академічній доброчесності.

Згідно з новим Законом України «Про освіту» «академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» [1].

В українському освітньому середовищі питання академічної доброчесності вперше актуалізувалось у 2009 р. [2]. Тоді за ініціативою Фонду сприяння розвитку демократії Посольства США об'єднанням громадських організацій було проведено низку заходів, присвячених підтрим-

ці та впровадженню Кодексу честі у ВНЗ України. Хоча, слід зауважити, в українських вишах такі кодекси створювались і до зазначеної ініціативи.

Важливу роль у донесенні засад академічної доброчесності повинні відігравати установчі документи кожного ВНЗ, адже згідно з п. 8. ст. 42 Закону України «Про освіту», «порядок виявлення та встановлення фактів порушення академічної доброчесності визначається уповноваженим колегіальним органом управління закладу освіти з урахуванням вимог цього закону та спеціальних законів» [1]. Тобто регулювання дотримання цих принципів є відповідальністю самих вишів. Таким чином, саме ВНЗ мають бути зацікавлені в тому, щоб учасники академічного процесу були ознайомлені зі згаданими засадами. Оскільки принципи академічної доброчесності дещо відрізняються для різних учасників академічного процесу, засадничі положення можуть відображатися в кількох документах: кодексі честі студента, етичному кодексі викладача, положенні щодо протидії плагіату.

Мета статті – проаналізувати зміст та структуру кодексів честі студента та етичних кодексів викладача, які розроблено та впроваджено в українських ВНЗ.

Об'єктом дослідження, проведеного Інститутом освітньої аналітики в березні– червні 2016 р. за дорученням Міністерства освіти і науки України, є державні та комунальні університети, академії, інститути України. Серед державних ВНЗ дослідницький інтерес становлять заклади, підпорядковані Міністерству освіти і науки України, Міністерству

охорони здоров'я України, а також силовим міністерствам. Реалізовано суцільне дослідження зазначених вишів (охоплено ВНЗ у всіх регіонах України, окрім вишів, розташованих у Криму та на окупованих територіях Донбасу). Для проведення дослідження створено базу даних ВНЗ України на основі даних Інформаційної системи «Конкурс» [3]. Варто зазначити, що завдання даного дослідження полягало передусім в окресленні загальної ситуації щодо наявних практик академічної доброчесності у ВНЗ України, тому досліджувані виші не розглядалися в розрізі регіональних відмінностей.

На початку проведення дослідження було поставлено завдання передусім зафіксувати ситуацію щодо публічного доступу до офіційних документів чи інших текстів, які містять принципи академічної доброчесності. Зокрема здійснено перевірку сайтів державних і комунальних університетів, академій, інститутів на наявність:

- кодексу честі студента (або аналога з іншою назвою, де фігурують принципи академічної доброчесності здобувача освіти);

- етичного кодексу викладача (або аналога з іншою назвою, де фігурують принципи академічної доброчесності викладача);

- опублікованого положення про протидію плагіату (або його аналогів чи принаймні публічних згадувань про практику перевірки робіт на плагіат).

Перші два пункти перевірялись лише серед ВНЗ, підпорядковані МОН, оскільки в медичних ВНЗ і вишах, які підпорядковуються силовим міністерствам, є своя специфіка

етики поведінки, що робить неко-ректним порівняння кодексів честі цих вишів з аналогічними документами звичайних ВНЗ. З іншого боку, оскільки поняття плагиату є уніфікованим (як і авторське право), ці ВНЗ були внесені до вибірки, коли йшлося про перевірку на наявність прописаних процедур протидії плагиату. Отже, наявність кодексів перевірялась у 172 ВНЗ (60 % усіх університетів, академій, інститутів України), а питання плагиату було перевірено для 206 ВНЗ (72 % усіх університетів, академій, інститутів України).

За результатами огляду сайтів ВНЗ отримано такі висновки:

- кодекси честі студента або його аналоги виявлено на сайтах 27 ВНЗ (15,7% від загальної кількості досліджених сайтів);

- етичні кодекси викладача або його аналоги виявлено на сайтах 19 ВНЗ (11 %);

- окреме положення протидії плагиату чи його аналог виявлено на сайтах 26 ВНЗ (12,6 %); на сайтах ще 9 ВНЗ (4 %) це положення є складовою іншого документа.

У статті хотілося б детальніше зупинитися на результатах проведеного контент-аналізу кодексів та їхніх аналогів, що були виявлені під час огляду сайтів, а саме: кодексів честі студента та етичних кодексів викладача.

Перш ніж перейти до викладення основних результатів дослідження, необхідно дати визначення поняття «академічний кодекс честі».

Історію цього терміна варто розглядати крізь призму кількох понять, які вживаються, коли йдеться про кодекс честі:

- Кодекс честі (в академічному контексті) – звід норм того, що вва-

жається чесним та етичним усередині академічної спільноти. Це поняття виникло в 1736 р. у коледжі Вільяма та Мері, штат Вірджинія, США (принаймні цим роком датовані перші документи) [4].

– Обітниця честі – коротка фраза, яку студенти мають усвідомлено проговорити на процедурі прийняття до університету або зазначають на своїх іспитових роботах. Цим поняттям ми завдячуємо Університету Вірджинії, де в 1842 р. через зростання різноманітних випадків порушення правил академічної спільноти студентами рада факультету ухвалила постанову брати зі студентів письмове засвідчення того, що вони зобов'язуються не списувати. Автор постанови – викладач правознавства Г. С. Дж. Такер – першим утілював свою ідею, запропонувавши студентам записати на початку своєї екзаменаційної роботи Обітницю честі [5]. Перший суд честі відбувся лише через дев'ять років після впровадження обітниці, і порушника було покарано відрахуванням з університету, що можна вважати доказом дієвості цього методу. Наразі до обітниці честі цього університету входять три основних «не»: не брехати, не списувати, не красти.

– Комітет честі – орган, що контролює дотримання кодексу й ухвалює рішення щодо порушників; зазвичай складається з представників різних категорій учасників освітнього процесу, зокрема представників усіх факультетів. У форматі сталого органу виник у тому ж Університеті штату Вірджинія в 1912 р. як відгук на потребу в контролі за дотриманням принципів честі університету [6].

– Система честі – комплекс заходів, спрямованих на підтримання принципів честі всередині навчального закладу (поєднання попередніх елементів).

Наприкінці XIX ст. інші університети почали переймати систему честі й приймати власні формулювання кодексу та обітниць честі.

Якщо спочатку фокус кодексу честі зосереджувався на поведінці студентства, нині це поняття інколи перетинається з поняттям «етичний кодекс викладача». У деяких університетах (наприклад, Бостонському) ці документи об'єднано під іншою назвою – «Академічний кодекс поведінки». У таких документах міститься етичний кодекс для всієї академічної спільноти [7].

Утім, етичний кодекс викладача є давнішим поняттям і своєю історією відходить до витоків виникнення етичних настанов для певних професій відповідно до їхньої специфіки. Одною з рис, що відрізняє його від Кодексу честі, є відповідальність за етичну поведінку студентів та пропагування принципів доброчесності серед підопічних. Також цей документ має більш вільну структуру.

Таким чином, у найбільш загальному вигляді академічний кодекс честі можна визначити як набір етичних правил, що окреслює основні позиції етично прийнятної поведінки в певній академічній спільноті.

Предметом контент-аналізу було визначено академічну доброчесність здобувачів освіти (для кодексів честі студента) та доброчесність педагогічних і науково-педагогічних працівників (для етичних кодексів викладачів). За основу для катего-

ріальної матриці було взято визначення поняття, наведене в Законі «Про освіту», тлумачення складових пунктів 2 та 3 ст. 42 цього ж законопроекту, а також ключові структурні елементи американських кодексів честі, зокрема «Академічного кодексу поведінки» Бостонського університету [1, 7].

Згідно з Законом України «Про освіту», зміст вияву академічної доброчесності дещо відрізняється для різних типів учасників освітнього процесу:

«2. Дотримання академічної доброчесності педагогічними і науково-педагогічними працівниками передбачає:

– посилення на джерела інформації у разі використання ідей, тверджень, відомостей;

– дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;

– надання достовірної інформації про результати досліджень, джерела використаної інформації та власну педагогічну (науково-педагогічну, творчу) діяльність;

– контроль за дотриманням академічної доброчесності здобувачами освіти;

– об'єктивне оцінювання результатів навчання;

3. Дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти передбачає:

– самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання (для осіб з особливим освітніми потребами ця вимога застосовується з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей);

– посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;

– дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;

– надання достовірної інформації про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації» [1].

Можна помітити, що з наведених підпунктів два є досить близькими за змістом – посилання на джерела інформації в разі запозичень та дотримання норм законодавства про авторське право. Під час аналізу їх було згруповано в підкатегорію «Повага до авторського права», до якої увійшли такі норми, як «правильність посилань на запозичення» та «відсутність плагіату».

При оцінюванні не лише змістової складової, а й структури документів ми орієнтувались на міжнародний досвід, оскільки дослідження впливу запровадження кодексів честі на рівень дотримання принципів доброчесності в академічних спільнотах (вищих навчальних закладах) демонструють ефективність кодексів честі для «досягнення позитивної та сприятливої університетської культури щодо академічної доброчесності» [8].

За результатами огляду декількох кодексів честі американських університетів було визначено основні структурні елементи сучасних кодексів честі іноземних університетів, а саме [7; 9–11]:

– сама обітниця (часто містить тези «не брехати, не списувати та не красти» або просто «дотримуватися кодексу честі»);

– основні порушення, зміст яких концептуалізується у відповідному розділі;

– розділ санкцій, передбачених за порушення;

– розділ, присвячений тим, хто виносить вердикт за порушення (переважно це окремих орган – Комітет честі, принципи формування якого так само прописуються в кодексі).

Для етичного кодексу викладача варіації структури є більш різноманітними, але спільними є розгорнуті визначення можливих порушень та чітко прописана відповідальність за них.

Отже, для обох типів документа – кодексу честі студента й етичного кодексу викладача – ми оцінювали дві основні категорії: зміст і структуру.

Для категорій змісту ми виокремили підкатегорії, кожна з яких характеризує кілька одиниць аналізу. За такі одиниці було взято фрази, індикатори для яких були виділені після пілотного аналізу трьох кодексів честі – Національного авіаційного університету, Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» та юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Таким чином, для кожного кодексу підраховувалась частота вживання в тексті фраз-індикаторів або їхніх синонімів (оскільки словесне формулювання тих самих ідей у проаналізованих кодексах подекуди відрізнялось).

У категорії «Структура» оцінювалась наявність чи відсутність трьох підкатегорій – заходів та відповідальних осіб, а також кількість ключових

понять, для яких було наведено розгорнуте визначення (табл. 1, 2).

Як зазначалося, кодекси честі студента або їхні аналоги було знайдено на сайтах 27 зі 172 досліджуваних ВНЗ.

Частина цих документів містять етичні засади для різних категорій учасників освітнього процесу, відповідно, є спільними для викладачів та студентів. Було виявлено шість подібних загальних кодексів честі та ще чотири загальні аналоги, котрі мають іншу назву, але відповідають за змістом. Ці документи враховувались і у зрізі кодексів честі студента, і у зрізі етичних кодексів викладача.

Майже половина – 13 – знайдених документів є кодексами честі, призначеними виключно для студентської спільноти; ще 4 ВНЗ мають аналоги кодексу честі студента.

Утім наявність документа ще не вказує на його якість. По-перше, у п'яти ВНЗ подібні документи було знайдено тільки на сайті окремого факультету або лише для окремого факультету, а на сайті Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету було знайдено кодекс, що відрізняється від кодексу самого університету і має більш якісний зміст. Це, скоріше, показник автономності структурних підрозділів цих ВНЗ. По-друге, усі знайдені документи відрізняються за обсягом, формою та змістом. Умовно за формою та обсягом їх можна поділити на:

- повноцінні документи (мають вигляд нормативних документів: складаються з кількох розділів, преамбули, достатньо деталізовані);

- брошури (складаються з двох-трьох текстових частин і містять загальні твердження);

- прості короткі переліки основних рис студента (викладені стисло й одним абзацом, уподібнено до присяги).

- окремо варто виділити випадки, коли положення кодексу честі або його аналогу фігурують як окремий розділ в інших нормативних документах, оскільки це має вигляд повноцінного нормативного документа, але змістовно складається лише з двох – трьох текстових частин.

Загалом вигляд повноцінного нормативного документа має майже половина знайдених кодексів або їхніх аналогів (14 з 27). Таким чином, лише для половини ВНЗ, що мають кодекс честі або його аналог (і менш ніж десятої частини генеральної сукупності), він сприймається як нормативний документ, котрий може фактично впливати на принципи навчання студентів. Водночас більше половини з так званих кодексів честі студента – це короткі брошури-пам'ятки чи переліки декларативного характеру, що виголошуються на посвяті в студенти. Можна припустити, що для частини ВНЗ, що мають кодекс честі, це поняття сприймається як набір загальних фраз, із яким студент здебільшого ознайомлюється при вступі. Цей висновок підкріплює і той факт, що згідно з результатами контент-аналізу відповідальність за порушення прописана майже в усіх повноцінних нормативних документах та, за винятком одного випадку, не згадується в брошурах і переліках.

У підгрупі кодексів честі, що є спільними для всіх учасників освіт-

Таблиця 1

Категоріальна сітка для контент-аналізу кодексу честі студента

Категорія	Підкатегорія	Одиниці аналізу	Індикатори
Зміст	Загальні принципи	Чесність (у широкому значенні)	Поводитись чесно; поводитись гідно; не брехати; свідомо не висувати неправдивих тверджень; не брати участь у будь-якій діяльності, що пов'язана з обманом, нечесністю; не підробляти та не використовувати підроблених документів, що стосуються навчання чи посадового становища в університеті
		Добросовісність	Добросовісність; сумлінність
		Порядність	Поводитись порядно; заборонено навмисне завдання шкоди роботі інших студентів, викладачів або співробітників; не допускати непристойної поведінки
		Етична поведінка	Дотримуватись етичних норм; дотримуватись етичної поведінки
		Не використовувати сторонню допомогу при складанні іспитів	Не використовувати під час контрольних заходів заборонених допоміжних матеріалів або технічних засобів; заборонено проходження процедур контролю знань підставними особами; не списувати
Самостійність виконання завдань	Самостійно виконувати навчальні завдання	Самостійно (крім випадків, які санкціоновано передбачають групову роботу) виконувати навчальні та дослідницькі завдання; не здавати різними особами робіт з однаковим змістом як результату навчальної чи наукової діяльності; не купляти в інших осіб чи організацій з наступним поданням як власних результатів навчальної та наукової діяльності	
		Чесність (при виконанні завдань, атестаційних робіт тощо)	Не шахраювати; вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні, дослідницькі й робочі завдання; робити оригінальну роботу для кожної дисципліни; забороняються фальсифікація або фабрикація інформації, наукових результатів та наступне використання їх в академічній роботі; не наводити посилання на джерела, які не використовувалися в роботі

Закічення табл. 1

Категорія	Підкатегорія	Одиниці аналізу	Індикатори
Зміст		Не надавати допомогу у вчиненні актів академічної нечесності	
	Повага до авторського права	Поважати результати чужої наукової праці	Наводити посилання при цитуванні чужих праць; поважати результати чужої праці; поважати наукові та навчальні здобутки інших; не вносити до списку авторів статей, монографій, підручників тощо осіб, які не брали участі в отриманні наукових результатів
		Не вдаватись до плагіату	Не видавати результатів чужої праці за свої під час виконання навчальної, наукової та трудової діяльності; не вдаватись до плагіату
Структура	Визначення ключових понять		Кількість ключових понять (із зазначених одиниць аналізу), до яких наведено розгорнуте визначення
	Відповідальність за порушення		Критерій зарахування: визначено принаймні межі можливої відповідальності за порушення; 0,5 – визначено одну з меж.
	Визначено, хто вирішує, чи було порушено кодекс		Критерій зарахування: 1 – визначено особу чи орган, що приймає рішення; 2 – визначено критерії або процедури вибору особи/органу

Складено авторами.

Таблиця 2

Категоріальна сітка для контент-аналізу етичного кодексу викладача

Категорія	Підкатегорія	Одиниці аналізу	Індикатори	
Зміст		Чесність (у широкому значенні)	Поводитись чесно; не брехати; повідитись гідно; не брати участь у будь-якій діяльності, що пов'язана з обманом, нечесністю; не підробляти й не використовувати підроблених документів, що стосуються навчання чи посадового становища в університеті; забороняється фальсифікація або фабрикація інформації, наукових результатів та наступне використання їх в академічній роботі	
		Добросовісність	Добросовісність; сумлінність; використовувати в роботі тільки надійні та достовірні джерела інформації	
		Порядність	Поводитись порядно; Забороняється навмисне заповідання шкоди роботі інших студентів, викладачів або співробітників	
		Етична поведінка	Поводитись етично; не перевищувати повноважень	
	Повага до здобувачів освіти та їхніх батьків, толерантність і справедливості	Повага до учасників академічного процесу, толерантність		Толерантність; не виявляти дискримінацію; поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні та політичні переконання
			Забезпечення рівноправності студентів	Запобігати виникненню конфлікту інтересів; уникати упередженого ставлення до певних студентів чи несправедливого надання переваги певним студентам; уникати отримання нагород чи заохочення спроб використання негідних методів заохочення, щоб збудувати перевагу в навчальній діяльності; не приймати хабарі й не стимулювати хабарництво
			Не надавати допомогу у вчиненні актів академічної нечесності	

Закічення табл. 2

Категорія	Підкатегорія	Одиниці аналізу	Індикатори
Зміст	Контроль та пропагування академічної чесності	Пропагування принципів академічної чесності серед студентів	Сприятливі попередження різних видів порушень під час навчально-виховної, науково-інноваційної й інших видів діяльності; нагадувати колегам про неприпустимість порушення академічної чесності
	Повага до авторського права	Контроль за нечесною поведінкою студентів і колег	Сприятливі викориненню різних видів порушень під час навчально-виховної, науково-інноваційної та інших видів діяльності; здійснювати контроль за плагіатом у роботах
		Не вдаватись до плагіату	Наводити посилення під час цитування чужих робіт; поважати результати чужої праці; не вносити до списку авторів статей, монографій, підручників тощо осіб, які не брали участі в отриманні наукових результатів
Структура	Визначення ключових понять	Не вдаватись до плагіату	Не видавати результати чужої праці за свої під час виконання навчальної, наукової та трудової діяльності; не вдаватись до плагіату
	Відповідальність за порушення	Визначення ключових понять	Визначення ключових понять
	Визначено, хто вирішує, чи було порушено кодекс	Відповідальність за порушення	Визначено, хто вирішує, чи було порушено кодекс

Складено авторами.

нього процесу, повноцінні документи домінують над більш стислими формами. До цієї підгрупи кодексів належить кодекс честі Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (ухвалений Конференцією трудового колективу 9 квітня 2015 р.), побудований за принципами іноземних кодексів, та кодекси честі двох ВНЗ, що повторюють його тези як із посиланням та власною інтерпретацією окремих положень (кодекс честі Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, ухвалений Конференцією трудового колективу 29 грудня 2015 р.), так і без посилань і точною копією усіх положень (кодекс честі Таврійського державного агротехнологічного університету, ухвалений Вченою радою 23 лютого 2016 р.).

Щодо змістової складової контент-аналіз показав, що найчастіше згадуються принципи академічної доброчесності в кодексах, при створенні яких укладачі орієнтувались на міжнародні зразки: Кодекс честі Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Таврійського державного агротехнологічного університету, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та «Морально-етичний мінімум» юридичного факультету Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича [12–15]. Ці документи поширюються як на студентів, так і на викладачів і мають значно частіший за інших рівень згадування критеріїв самостійності виконання завдань і поваги до авторського права.

У цих кодексах прописана процедура формування комісії, що має контролювати його дотримання та приймати рішення стосовно порушників. Разом із тим на відміну від кодексу НТУУ «КПІ», у кодексі Чернівецького університету майже не наведено визначень основних понять, що може викликати юридичні колізії.

Єдиний відокремлений структурний підрозділ, який потрапив у нашу генеральну сукупність (Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету), посів п'яте місце за рахунок активного згадування загальних принципів доброчесності (чесність, порядність, сумлінність, етична поведінка). Ще п'ять ВНЗ можна відзначити як ті, що належним чином згадали у своїх кодексах (або аналогах) вимоги до самостійного виконання завдань (не списувати, не використовувати сторонніх предметів чи допомогу сторонніх осіб під час складання іспитів, не користуватись послугами сторонніх осіб при написанні робіт та виконанні завдань з курсу тощо): Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Запорізька державна інженерна академія, Національний авіаційний університет, Одеська національна академія зв'язку ім. О. Попова [16–20].

Загалом результати контент-аналізу показали, що однією з проблем нині існуючих кодексів честі або їхніх аналогів є те, що часто в них більша увага приділяється загальним принципам (при тому не завжди уточнюється, що саме мається на увазі під чесністю, порядністю та

ін.); менша – нормам щодо самостійності виконання завдань (майже в половині документів вони не згадуються, ще в чотирьох – згадуються побіжно); зовсім рідко в подібних документах фігурують принципи поваги до авторського права.

Додатково варто відзначити прагнення (як у кодексах честі для студентів, так і в кодексах честі для всіх представників академічної спільноти) згадувати таку норму, як повага та толерантність до інших учасників академічного процесу. За новим Законом України «Про освіту», ця норма є складовою академічної доброчесності викладача, але її немає у визначенні академічної доброчесності студента. Хоча ця норма як вимога до студентів і не має очевидного зв'язку з оцінюванням успішності, утім її було б доцільно додати як ще один критерій академічної доброчесності студента, оскільки толерантність мала би бути двостороннім процесом.

Щодо етичних кодексів викладача, яких було виявлено 19 із 172, ситуація така: лише п'ять ВНЗ мають окремий документ із назвою «етичний кодекс викладача» або «кодекс честі викладача» (ці словосполучення в практиці державних ВНЗ використовуються як синоніми), ще в чотирьох вишах подібний документ має іншу назву. У десяти ВНЗ документ є спільним з кодексом честі студента або його аналогом.

Аналізуючи етичні кодекси викладача та його аналоги, варто зазначити, що повноцінних нормативних документів налічується 11 порівняно з п'ятьма випадками брошур та переліків, а також трьома складовими інших документів, що не дивно,

адже подібні тексти могли ставати складовими посадових інструкцій, статутів, інших нормативних документів. Утім, і повноцінні нормативні документи, знайдені на сайтах 11 із 172 ВНЗ (6,4 %), не можна вважати позитивним показником.

Контент-аналіз етичних кодексів викладача та їхніх аналогів проводився за дещо іншою сіткою категорій. Це пов'язано з відмінностями у визначеннях академічної доброчесності студента й викладача. Лідерство лишається за тими самими кодексами Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» і Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича. У кодексах викладача можна відзначити популярність тез про повагу до учасників академічного процесу, толерантність та неупередженість при виставленні оцінок. Проаналізовані документи насичені загальними принципами доброчесності більше, ніж кодекси честі студента та їхні аналоги. Визначення ключових понять містяться менше ніж у половині кодексів честі викладача. Принципи контролю та пропагування академічної чесності майже так само непопулярні, як і тези щодо поваги до авторського права.

Загалом проведене дослідження дало змогу окреслити ситуацію щодо наявності практики розроблених та впроваджених в українських ВНЗ кодексів честі студента й етичних кодексів викладача, які містять принципи академічної доброчесності. Крім того, завдяки використанню контент-аналізу вдалося оцінити зміст зазначених кодексів або їхніх аналогів та провести ранжування

ВНЗ за цими показниками. Результати проведеного дослідження можуть стати основою подальших емпіричних досліджень практик запровадження принципів академічної доброчесності.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
2. Цокур О. С. «Кодекс честі» в системі вищої освіти США/ О. С. Цокур // Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. – Сер.: Педагогічні науки. – 2009. – Вип. 150. – С. 57–62 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vchu/N150/N150p057-062.pdf.
3. Інформаційна система «Конкурс» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vstup.info/>.
4. William & Mary Honor Code & Honor Councils // William & Mary [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.wm.edu/offices/deanofstudents/services/studentconduct/honorcodeandcouncils/>.
5. Virginia Online Magazine Site - Honor: 1825-1895 // Virginia Online Magazine Site [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20080225204712/http://www.uvamagazine.org/site/c.esJNK1PIJrH/b.3906925/>.
6. Virginia Online Magazine Site - Honor: 1901-1944 // Virginia Online Magazine Site Virginia Online Magazine Site - Honor: 1901-1944 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20080226162238/http://www.uvamagazine.org/site/c.esJNK1PIJrH/b.3906947/>.
7. Boston University's Academic Conduct Code / Boston University [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bu.edu/academics/policies/academic-conduct-code/>.
8. Принципова боротьба за академічну доброчесність – думка професорів Центру академічної доброчесності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/0ByePGdGpHh6WbW9ibE1uNzjxYjg/view>.
9. Stanford University Honor Code [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ed.stanford.edu/academics/masters-handbook/honor-code>.
10. The Harvard College Honor Code / The Harvard College [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://honor.fas.harvard.edu/honor-code>.
11. Berkeley Law Academic Honor Code / Berkeley Law [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.law.berkeley.edu/academics/registrar/academic-rules/academic-honor-code/>.
12. Кодекс честі Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kpi.ua/code>.
13. Кодекс честі ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pu>.

if.ua/uk/novyny/4221-konferentsiieiue-trudovoho-kolektyvu-trykarpatskohonatsionalnoho-universytetu-pryiniato-kodeks-chesti.

14. Кодекс честі Таврійського державного агротехнологічного університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tsatu.edu.ua/wp-content/uploads/kodeks-chesti-tdatu.pdf>.

15. Морально-етичний мінімум юридичного факультету Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lawfaculty.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D0%BC%D1%83%D0%BC.pdf>.

16. Кодекс професійної етики та організаційної культури працівників і студентів Харківського національного економічного університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hneu.edu.ua/web/public/moved/hneu/About_university/Kodeks-ua.pdf. http://www.hneu.edu.ua/web/public/moved/hneu/About_university/Kodeks-ua.pdf.

17. Положення про участь студентів у розбудові НАУКМА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://student.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2012/11/Polozhennya_zagalne.doc.

18. Кодекс честі студента Запорізької державної інженерної академії; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zgia.zp.ua/index.php?page=165&lang=ua>.

19. Кодекс честі науково-педагогічного працівника і студента НАУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nau.edu.ua/ua/menu/navchannya/kodeks-chesti-naukovo-pedagogichnogo-pratsivnika-i-studenta-nau/>

20. Кодекс етики студента ОНАЗ ім. О. С. Попова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://onat.edu.ua/studentam/kdeks-etyky-studenta-onaz>.

V. TKACHENKO, L. KOZHEKINA

THE EXPERIENCE OF APPLICATION OF THE CONTENT ANALYSIS METHOD TO THE STUDY OF ACADEMIC INTEGRITY PRACTICES IN UKRAINIAN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Summary: Taking into account the introduction of the notion of academic integrity into the legislative sphere (what is planned in the new law «On Education»), the article emphasizes the relevance of the study of existing practices of academic integrity promotion, which are embodied in higher educational institutions of our country. The authors describe the notions of academic integrity and the academic code of honour. The article analyses the results of the conducted empirical research by the Institute of Educational Analytics regarding the existing situation and the determination of universities that already have an experience in introducing the basic practices of academic integrity promotion into their activities. During the first

stage of the research, the sites of the state and municipal universities, academies, institutes were checked for availability of: student codes of honour, ethical codes of teachers, published statement on plagiarism counteraction (or equivalents of these documents with other names). The second stage of the research included content analysis for the detected texts (except for plagiarism). The analysis has shown that despite the importance of introduction the principles of academic integrity into Ukrainian universities, the codes of honour were found in a small number of universities (in the range of 11-16% of the total number of researched). The content analysis has shown that the most mentioned principles of academic integrity are in those codes, in the creation of which the authors were oriented on the international samples. In addition, the most qualitative content has those codes that combine the ethical basics for all participants of the academic process.

Key words: *academic integrity, content analysis, student honour code, teacher ethics code.*

ДЖЕРЕЛА ТА ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ФІНАНСУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. Розглянуто питання формування джерел фінансування, методологічні підходи до оцінки ефективності видатків бюджету у сфері середньої освіти. Оцінено динаміку та структуру видатків зведеного бюджету у сфері освіти, а також роль у цьому процесі державного та місцевих бюджетів. Визначено вплив фінансових ресурсів приватного сектору, а також досліджено дію нормативно-правових механізмів забезпечення різнобічного фінансування системи освіти в Україні. Висвітлено досвід країн – членів ЄС та деяких інших країн світу.

Ключові слова: ефективність фінансування освіти, видатки споживання та розвитку, недержавні джерела фінансування.

Рис. 3. Табл. 3. Літ. 20.

JEL classification: H52, H75, I22, I28.

Оцінка ефективності використання коштів державного та місцевих бюджетів на сферу освіти є складним завданням, оскільки між обсягами видатків та результатами освітніх процесів немає функціональної залежності. Структура такої оцінки повинна включати дослідження аспектів щодо виконання планових параметрів бюджету та визначати роль бюджетів центрального та місцевого рівнів. Важливу роль у формуванні джерел фінансування системи освіти відіграють не тільки ресурси державного та місцевих бюджетів, а й кошти приватного сектору. Тому необхідно здійснити аналіз чинної нормативно-правової системи України та визначити додаткові можливості фінансування системи освіти. З огляду на набуття чинності Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом слід дослідити принципи ефективності фінансових

механізмів країн – членів Європейського Союзу у сфері освіти.

Аналіз останніх наукових досліджень свідчить про необхідність продовження роботи щодо формування методологічних інструментів оцінки ефективності фінансування сфери середньої освіти в Україні. Серед вітчизняних науковців велику увагу вказаному питанню приділяли Е. В. Бахчеван, О. Д. Данілов, І. С. Каленюк, Є. В. Красняков, К. С. Мащенко, О. С. Падалка, В. А. Савчук, О. І. Тулай, О. О. Шрамко та ін. Іноземні наукові дослідники, такі як Ф. Вельх, П. Енріх, Х. А. Партінос, Е. Ханушек також розглядали проблеми ефективності фінансування сфери освіти. Їхні праці є важливими для розвитку наукової думки та забезпечують цілісність наукової роботи в цьому напрямі.

Стаття є продовженням пошуку надійних прикладних методів оцінки ефективності фінансування сфе-

ри середньої освіти з урахуванням досвіду країн – членів Європейського Союзу та інших держав світу. Важливо визначити можливості нормативно-правового поля України щодо залучення фінансових ресурсів із різних джерел для забезпечення видатків споживання та розвитку.

Людський капітал – вагомий чинник зростання національного багатства будь-якої країни. Основною передумовою формування людського капіталу високої якості є система освіти, діяльність якої забезпечується за рахунок ефективних фінансових механізмів. Здобуття освіти потребує цілеспрямованої пізнавальної діяльності людини в процесі передавання знань, умінь та навичок, необхідних для поліпшення соціально-економічних умов її життя. В освітній сфері такі процеси відбуваються постійно, також удосконалюються методи та способи пізнання, що позитивно впливає на розвиток суспільства та держави в цілому. Деякі прогнози вказують на те, що в середньостроковій перспективі наукомісткі моделі виробництва за рахунок інвестицій у людській капітал набуватимуть дедалі більшого поширення, а знання стануть ключовим невичерпним економічним ресурсом [1].

У процесі передання знань, як правило, використовуються спеціальні інституції – дошкільні та шкільні навчальні заклади, а також заклади професійно-технічної та вищої освіти. Різні елементи системи освіти мають певні повноваження, котрі не тільки полягають у завіренні рівня отриманих знань через видачу атестата або диплома – завершення одного етапу навчання може

бути сходинкою до іншого етапу набуття знань.

З метою розвитку та оптимізації системи таких закладів, а також для розроблення навчальних програм держава повинна здійснювати відповідне фінансове забезпечення. Для досягнення високого рівня ефективності в управлінні системою державних фінансів у сфері освіти та її оптимізації необхідно використовувати сучасні науково-методологічні підходи, за допомогою яких чиновники зможуть приймати відповідні управлінські рішення. Водночас витрачання коштів із державного та місцевих бюджетів на розвиток сфери освіти потребує наявності інструментів, за допомогою яких здійснюватиметься оцінка ефективності цих видатків.

Окрім сучасних наукових методів, важливо чітко організувати роботу, за результатами якої органи управління фінансами отримуватимуть правильні статистичні дані, на підставі яких можна буде визначити чинники, що мають найбільший вплив на ту чи іншу схему фінансового забезпечення освітніх інститутів. Це особливо важливо у період проведення реформ у сфері державних фінансів чи в системі освіти, а також під час адміністративної реформи.

Для формування та реалізації бюджетної політики, прогнозування й аналізу виконання бюджетних програм важливо враховувати макроекономічні умови та їхній вплив на бюджетну систему в середньостроковій перспективі. Так, після початку збройної агресії з боку Російської Федерації та значної девальвації української національної валюти іс-

тотно зросли виплати за державним боргом. Це спричинило перерозподіл видатків державного бюджету, від чого передусім постраждала гуманітарна сфера.

Фінансові ресурси закладу освіти – це сукупність грошових надходжень із державного та місцевого бюджетів, а також з інших джерел, які використовуються цим закладом у рамках навчально-методичного процесу з надання освітніх послуг. В умовах фінансової нестабільності бюджетні кошти, як правило, виділяються на покриття витрат з оплати праці й оплати комунальних послуг. Нестача фінансових ресурсів негативно позначається на організації навчального процесу та якості освітніх послуг. У такій ситуації актуальним завданням державної політики є підвищення ефективності бюджетних механізмів і пошуку інших джерел фінансування.

На етапі економічної стабілізації після періоду кризи можливе проведення реформ, у тому числі в системі державних фінансів. Реформа механізмів фінансування сфери освіти повинна враховувати задоволення потреб щодо сучасного матеріально-технічного забезпечення навчальних процесів, проведення науково-дослідних робіт, а також належну оплату праці викладачам.

Основним завданням реформ системи фінансування сфери освіти є підвищення ефективності державних витрат, спрямованих на підготовку необхідної кількості спеціалістів з якісною фаховою підготовкою та достатнім рівнем компетентності. Зміни підходів до фінансування повинні також забезпечувати створення нових освітніх програм від-

повідно до чинних стандартів освіти, підвищувати рівень результатів наукової та академічної діяльності, підтримувати процеси поширення академічної доброчесності у вищих навчальних закладах та наукових установах.

Формування ефективних фінансових механізмів сфери освіти в Україні слід здійснювати з урахуванням принципів, що діють для таких механізмів у країнах Європейського Союзу. Такий підхід впливає із зобов'язань України, визначених в Угоді про асоціацію з Європейським Союзом, яку ратифіковано у вересні 2014 р. Цей документ визначає, що співробітництво в галузі управління державними фінансами спрямовується на забезпечення розвитку бюджетної політики та надійних систем внутрішнього контролю і зовнішнього аудиту, що базуються на міжнародних стандартах, а також відповідають основоположним принципам підзвітності, прозорості, економності, ефективності та результативності [3]. У свою чергу, уряд України відповідно до завдань Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки організуватиме бюджетний процес у напрямі середньострокового прогнозування та планування, а також удосконалення програмно-цільових підходів, аналізу ефективності та результативності виконання бюджетних програм [4].

Ефективність фінансування сфери освіти пов'язана з досягненням цілей освітньої політики у визначених обсягах фінансових ресурсів. Це передусім забезпечення принципового переходу від утримання освітніх установ до надання ними якісних

освітніх послуг. Визначивши мету оновленої фінансово-бюджетної політики, потрібно встановити, як вимірювати повноту її реалізації.

Сучасні наукові підходи до формування ефективних фінансових механізмів для сфери освіти враховують два основні чинники – структурний і функціональний. Вплив таких чинників розглядається з урахуванням місії та функціональних завдань усіх структурних елементів системи освіти. Наприклад, Міністерства освіти і науки України як головного розпорядника бюджетних коштів, обласного управління освітою, районного відділу управління освітою, певного навчального закладу тощо. Цей вплив також ураховується через визначення наявної ієрархії, систематизації процесів, явищ, дій, норм, функцій і завдань системи, фінансування якої необхідно оптимізувати.

Принципи бюджетної політики Європейського Союзу діють у напрямі підтримання бюджетної дисципліни та забезпечення стабільності системи фінансів. Положення ст. 270 Договору про ЄС передбачають, що Європейська комісія не приймає рішень стосовно бюджету, якщо такі рішення не забезпечені власними ресурсами Співтовариства. Принципи фінансового менеджменту також визначені в спеціальному регуляторному акті ЄС [5]. Бюджетні асигнування повинні використовуватися відповідно до принципів економії, ефективності й результативності.

Так, принцип економії вимагає, щоб ресурси, необхідні для діяльності установи, надавалися своєчасно, у належному обсязі та за кращою ціною. Принцип ефективності обумовлює досягнення найкращого

співвідношення між ресурсами, що використовуються, та досягнутими результатами. Принцип результативності означає досягнення встановлених конкретних цілей і намічених результатів. З метою вдосконалення процесу прийняття рішень установи повинні здійснювати як перспективні, так і ретроспективні оцінки здійснених видатків та джерел доходів бюджету.

Зміни в системі фінансування навчальних закладів України є об'єктивним процесом. Чинниками, що зумовлюють необхідність проведення таких змін є вплив економіко-фінансових криз, наслідки процесів глобалізації та інтеграції, посилення конкуренції у сфері освіти тощо. Ефективне управління змінами забезпечує втілення потрібних правових, організаційних та технічних рішень, а також реалізацію цілей інституціональної реформи. При цьому управління змінами у сфері фінансування освіти повинне мати наукову основу, сформовану на постулатах системного аналізу, синергетичній теорії та сучасних методах менеджменту.

Реформа системи управління державними фінансами у сфері освіти здійснюється в межах ухвалені стратегії розвитку держави «Україна 2020» [6], положень Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом. Проведення таких змін орієнтоване на майбутні потреби суспільства та на виконання довгострокових завдань розвитку. Процес підготовки змін системи управління є важливим етапом реформ, водночас він потребує проведення оцінки готовності всіх елементів цієї системи. Розроблення програми реформ

без здійснення оцінки готовності є значною вадою для підготовчого етапу, що може призвести до зменшення ефективності докладених зусиль у кінцевому підсумку. Ця програма має формуватися на підґрунті повного розуміння ймовірних ризиків у процесі впровадження змін.

Оцінка дії фінансових механізмів в системі освіти може здійснюватись як за абсолютними, тобто кількісними, параметрами, так і за якісними критеріями. У контексті дослідження кількісних параметрів важливо визначити своєчасність і повноту виконання запланованих показників з фінансування освіти з державного та місцевих бюджетів. В Україні протягом 2007–2016 рр. обсяг фактичних видатків державного та місцевих бюджетів постійно зростає, окрім 2014 р. (рис. 1).

Рівень виконання плану здійснення видатків зведеного бюджету протягом 2007–2012 рр. колива-

ється в інтервалі від 95,9 до 98,4 %, становлячи в середньому 97,1 %. У 2013–2016 рр. рівень виконання погіршився. Найнижчий показник зафіксовано у 2014 р. – 88,6 %, а середній рівень виконання дорівнював 92,5 відсотка.

Однією з причин невиконання плану фінансування сфери освіти в Україні є недотримання плану мобілізації доходів зведеного бюджету. Однак, як свідчать результати регресійного аналізу, це далеко не головна причина такого стану речей. Множинний коефіцієнт регресії R для показників рівня виконання плану зі збору доходів бюджету та плану з виконання видатків на освіту у період 2007–2016 рр. становить 0,154386, а коефіцієнт детермінації R^2 – 0,023835.

Ці коефіцієнти свідчать про дуже слабкий зв'язок між виконанням планових показників доходу бюджету і здійсненими видатками та

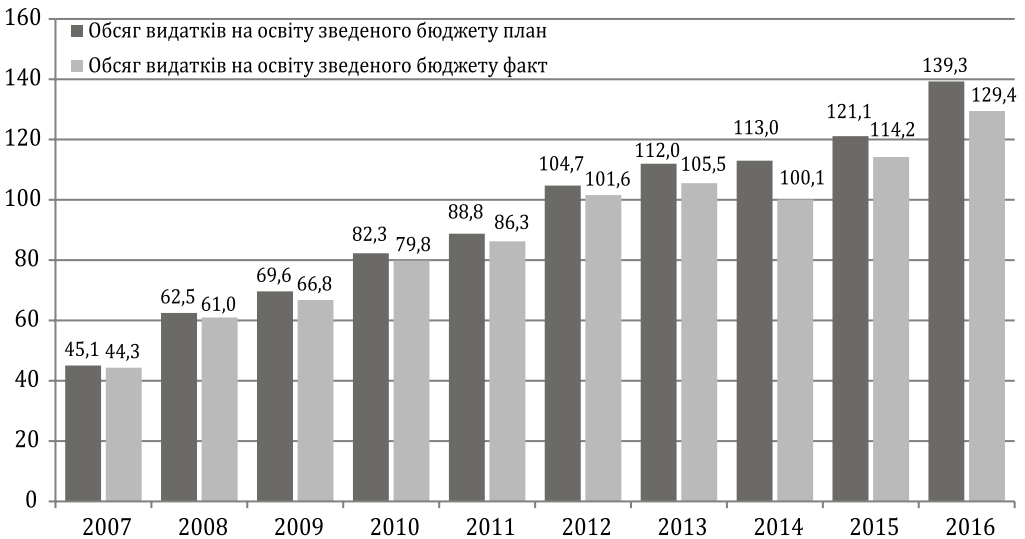

Рис. 1. Обсяги видатків зведеного бюджету на сферу освіти України, млрд грн

Джерело: Державна казначейська служба України.

зумовлюють необхідність пошуку важливіших факторів впливу. На підтвердження слабого зв'язку свідчать приклади різноспрямованої результативності виконання планових показників державного бюджету за доходами та видатками бюджету. За результатами 2007 р. план за доходами зведеного бюджету було виконано на 101,1 %, а плану за видатками на освіту по зведеному бюджету – 98,4 %. У 2009 р. план за доходами виконано на 84,1 %, а за видатками на освіту – на 95,9 %, у 2015 р. план за доходами зведеного бюджету – на 102,6 %, а за видатками на освіту – на 94,3 %.

Серед чинників, що ускладнюють дію бюджетних механізмів, є велика кількість змін до закону про державний бюджет на певний рік. Наприклад, у першій редакції тексту закону про Державний бюджет України на 2016 р., підготовленій у грудні 2015 р., обсяг видатків ви-

значено в сумі 667,815 млрд грн, а після шести змін, внесених протягом бюджетного періоду, видатки зросли на 13,6 млрд грн і на кінець 2016 р. становили 681,461 млрд грн. Також багато змін стосувались податкового законодавства, що безпосередньо впливало на показники дохідної частини бюджету. Скажімо, протягом 2014 р. до Податкового кодексу України внесено 27 змін, протягом 2015 р. – 26 змін, а протягом 2016 р. – 11 змін.

Зміни в системі фінансування освіти відбувалися і з огляду на участь у цьому процесі державного та місцевих бюджетів (рис. 2). Помітно, що після 2010 р. роль державного бюджету у фінансуванні освітньої сфери зменшується. Якщо у 2010 р. частка фінансування освіти з боку місцевих бюджетів становила 63,9 %, то за підсумками 2016 р. – 73,1 %. Одна з причин збільшення частки місцевих органів у загально-

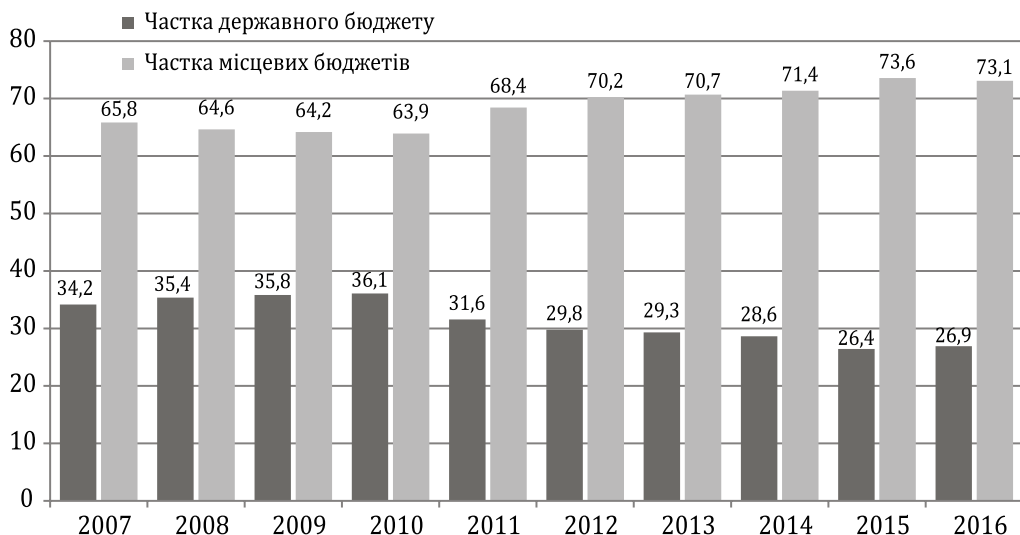

Рис. 2. Частка місцевих бюджетів у фінансуванні сфери освіти, %

Джерело: Державна казначейська служба України.

му обсязі фінансування – проведення реформ із децентралізації.

Згідно зі змінами до Бюджетного та Податкового кодексів України, внесеними у 2015 р., місцеві бюджети отримали право на додаткові надходження, що дало змогу збільшити їхній фінансовий потенціал. За новими нормами законодавства місцеві органи отримали додаткові бюджетні повноваження, а з метою їхньої реалізації для них закріплено постійні джерела доходів.

Збільшення доходів місцевих бюджетів передбачено за рахунок передачі їм окремих доходів із державного бюджету: 100 % плати за надання адміністративних послуг, 100 % державного мита, 10 % податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки та 80 % екологічного податку. У цьому періоді також було запроваджено новий акцизний податок із реалізації суб'єктами господарювання у сфері роздрібної торгівлі підакцизних товарів за ставкою 5 % від їхньої вартості. Разом із тим, зважаючи на економічну структуру того чи іншого регіону, не всі місцеві бюджети будуть спроможні виконати перекладені на них обов'язки. Якщо у великих містах завдяки децентралізації дохідна частина місцевих органів влади суттєво зросла і вони матимуть можливість забезпечити фінансування цих видатків, то невеликі міста та територіальні об'єднання, ймовірно, стикнуться з нестачею коштів.

Починаючи з 2017 р., освітня субвенція з державного бюджету виділяється лише на заробітну плату педагогічним працівникам, а інші працівники сфери освіти – керівники закладів освіти, адміністратив-

но-господарський та навчально-допоміжний персонал, що становить приблизно 25 % загальної чисельності, кошти з цієї субвенції не отримуватимуть [7]. Бюджетні установи освітньої сфери змушені функціонувати за принципами мінімальної достатності та багатоканального фінансування освіти, включаючи позабюджетні джерела, спираючись при цьому на підтримку місцевих органів влади, благодійні внески юридичних та фізичних осіб [2].

Зменшення обсягів фінансування з державного бюджету та відсутність на достатньому рівні доходів місцевих бюджетів можуть призвести до скорочення посад таких працівників як лаборанти, бібліотекарі, психологи, кухарі, прибиральниці та ін. Такий ризик є доволі критичним, оскільки ця категорія працівників є важливою складовою навчального процесу.

У той час коли в країні відбуваються значні зміни макроекономічних параметрів, дослідження ефективності бюджетних видатків потребує додаткової оцінки. На перший погляд обсяг видатків зведеного бюджету у сфері освіти постійно зростає, але, якщо перерахувати обсяг видатків у національній валюті у стабільнішу валюту, наприклад, долари США, то динаміка цих показників матиме інший вигляд (рис. 3).

Зниження купівельної спроможності української національної валюти та зростання ціни на комунальні послуги фактично означає зменшення фінансування освіти та, вочевидь, погіршення її якісних параметрів.

Як доводить практичний досвід України, в умовах економічно-фі-

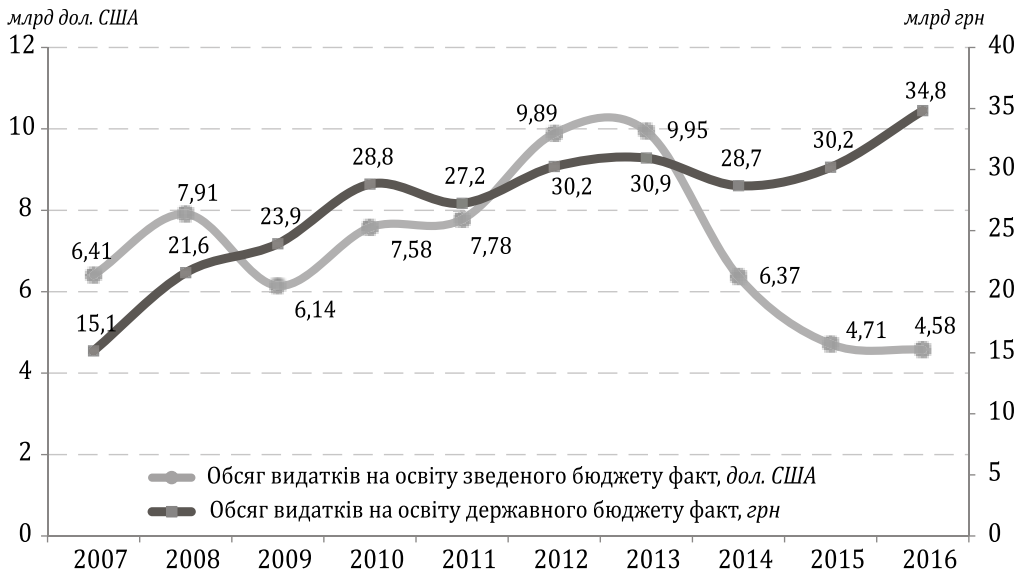

Рис. 3. Видатки зведеного бюджету на освіту в Україні

Джерело: Державна казначейська служба України.

нансової нестабільності бюджетні кошти виділяються переважно лише на покриття витрат з оплати праці та оплати комунальних послуг [8]. Разом із тим, нестача фінансових ресурсів негативно позначається на організації навчального процесу та якості освітніх послуг.

За окремими дослідженнями сучасна система освіти в Україні є неефективною, надмірно централізованою та застарілою [9]. Характерними вадами цієї системи є нерівність доступу до якісної освіти, що збільшується, невідповідність потребам національної економіки, низька ефективність системи фінансування та погіршення якості освіти. Вади системи фінансування освіти ускладнюють суперечності окремих законів України. Наприклад, є чимало прикладів, коли законом про державний бюджет призупинялася дія законів України «Про освіту», «Про

загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про дошкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову та науково-технічну діяльність», «Про охорону дитинства», «Про сприяння соціальному становленню молоді» [10].

Після 2013 р., як демонструють окремі показники табл. 1, зменшилася якість системи освіти. Це помітно за зниженням рівня знань абітурієнтів за результатами зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) з англійської мови, математики, фізики та хімії.

Результати ЗНО в Україні у 2016 р. засвідчили, що в сільських навчальних закладах близько двох третин дітей складають ЗНО з усіх предметів на початковому та середньому рівнях, тобто від 1 до 6 балів за 12-бальною системою. Водночас у містах більше ніж половина дітей

Таблиця 1

Динаміка частки абітурієнтів, що не подолали поріг успішності, %

Предмет	2012	2013	2014	2015
Англійська мова	8,6	8,6	9,2	15,0
Біологія	8,0	9,0	9,4	10,7
Географія	8,6	9,7	10,3	6,8
Історія України	8,3	8,3	3,5	11,7
Математика	9,3	7,3	7,1	21,8
Українська мова і література	8,9	9,2	9,1	8,4
Фізика	9,1	8,1	6,3	23,3
Хімія	8,2	10,1	9,5	15,3

Джерело: дані Міністерства освіти і науки України.

складають ЗНО на достатній та високий рівень – від 7 до 12 балів.

Наприклад, ЗНО з української мови 68,3 % випускників міських шкіл склали на достатній та високий рівень – від 7 до 12 балів, а математику – 56,4 %. Для порівняння: в сільській місцевості за тестування з математики від 1 до 6 балів за 12-бальною шкалою отримали 72,3 % дітей, а з української мови – 62,7 %. Це означає, що у дітей, котрі здобули освіту в сільській місцевості, значно менше шансів успішно скласти ЗНО для вступу до університетів України, ніж у їхніх ровесників, які закінчили школи в містах [11]. На зниження рівня знань випускників середніх навчальних закладів можуть впливати такі чинники: погіршення якості навчальних програм та викладання, зменшення кількості працівників освіти, слабе матеріально-технічне забезпечення та ін.

Проблема вирівнювання якості навчання в середній освіті може вирішуватися за рахунок змін у пріоритетах бюджетної політики та підвищення ефективності фінансування [12]. Оцінка ефективності фінансування сегмента середньої освіти перед-

бачає визначення рівня залежності зарплати викладачів від успішності школярів. Ефективні механізми формування зарплати учителів, які, крім успішності учнів, повинні враховувати рівень кваліфікації, стаж, спеціальні звання тощо, впливатимуть на відповідний ринок праці та підвищуватимуть якість середньої освіти [13].

Важливим інструментом підвищення якості середньої освіти та оптимізації фінансових потоків є використання розробленої в 90-х роках концепції шкільного менеджменту (school-based management). Найуспішніше цей інструмент управління впроваджено в Австралії, Великій Британії, Австрії, Новій Зеландії, США, Канаді, Китаї, Німеччині. Основними рисами цієї концепції є розширення повноважень шкіл у визначенні змісту навчальних програм, засобів навчання, напрямів використання будівель та обладнання, організації праці та фінансового забезпечення викладацького складу та іншого персоналу [14].

На параметри бюджетно-фінансової політики України у сфері загальної освіти впливає широкий спектр

факторів, серед яких варто виокремити зміни чисельності школярів. Так, у 2007 р. в середньому в одному закладі освіти навчалося 239 школярів, у 2008 р. цей показник зменшився до 229, далі зменшення тривало й у 2011 р. досягло 212 школярів. У подальшому показник середньої чисельності коливався в межах 213–219 школярів.

Розвиток сучасної країни та забезпечення конкурентоспроможності її економіки значною мірою залежать від інноваційної складової, котра, у свою чергу, формується на основі якісної системи освіти і науки. У цьому контексті фінансове забезпечення розвитку освітніх програм та технологій є ключовим завданням для відповідних органів державного управління та навчальних закладів. Видатки розвитку – це видатки бюджетів на фінансове забезпечення наукової, інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема: фінансове забезпечення капітальних вкладень виробничого й невиробничого призначення; фінансове забезпечення структурної перебудови економіки; інші видатки, пов'язані з розширеним відтворенням.

У системі фінансування освіти, що діє в країнах Європейського Сою-

зу, в середньому 70 відсотків бюджету належать до витрат, спрямованих на підтримку людських ресурсів (вкладачі та персонал). Цей показник є найбільшим у Бельгії та Португалії – 85 %, тоді як у Болгарії, Чехії, Словаччині та Фінляндії він становить до 60 % [15].

Видатки розвитку відповідно до економічної класифікації видатків бюджету формуються за рахунок капітальних видатків (КЕКВ 3000), досліджень і розробок, окремих заходів розвитку з реалізації державних (регіональних) програм (КЕКВ 2281), матеріалів, інвентарю, будівництва, капітального ремонту та заходів спеціального призначення, що мають загальнодержавне значення (КЕКВ 2260), субсидій та поточних трансфертів підприємствам, установам, організаціям (КЕКВ 2610) [16]. У 2014–2016 рр. обсяг видатків розвитку у сфері фінансування середньої освіти був незначним (табл. 2).

Помітно, що частка видатків розвитку в загальному обсязі фінансових ресурсів, котрі виділялись із бюджету на середню освіту, в середньому становила близько 1 %.

Формування механізмів фінансування сфери освіти та їхня ефективність залежать від пріоритетів бю-

Таблиця 2

Динаміка видатків розвитку державного бюджету у сфері фінансування середньої освіти

Показники	2014	2015	2016
Видатки розвитку у сфері середньої освіти, план, тис. грн	1560	1025	200
Видатки розвитку у сфері середньої освіти, факт, тис. грн	640,8	639,0	1549,8
Частка видатків розвитку у загальному обсязі видатків у загальному обсязі видатків на середню освіту план, %	1,3	1,0	0,2
Частка видатків розвитку у загальному обсязі видатків у загальному обсязі видатків на середню освіту факт, %	0,6	0,6	1,4

Джерело: дані Міністерства освіти і науки України.

джетно-фінансової політики. Оцінка результатів реалізації цієї політики на сферу освіти є складним завданням, оскільки між характеристиками процесу бюджетного забезпечення та розвитком системи освіти немає функціональної залежності.

Однією з основних проблем ефективного функціонування загальноосвітніх закладів освіти є незначні фінансові ресурси, що виділяються з бюджету на забезпечення видатків розвитку. Розподіл бюджетних коштів здебільшого ґрунтується на обсягах асигнувань, що виділяються освітньому закладу в попередні роки з додаванням певного обсягу на нові витрати з урахуванням індексу інфляції [17].

Чинна система кошторисного фінансування не створює стимулів до формування механізмів оптимального використання наявних ресурсів, а брак фінансування перешкоджає своєчасному оновленню застарілих основних засобів. При цьому слабка модель збору статистичних даних заважає одержанню повної інформації, необхідної для ефективного планування й розподілу державних фінансових ресурсів.

З огляду на вплив кризових чинників у економіці України та обмеженість бюджету в системі фінансування середньої освіти зростає роль власних надходжень освітніх установ. Залучення додаткових ресурсів та ефективно фінансове управління є актуальним завданням для роботи державних органів – Міністерства фінансів України та Міністерства освіти і науки України, а також громадських організацій.

Відповідно до норм Бюджетного кодексу України, видатки спеціаль-

ного фонду державних і комунальних ВНЗ, наукових установ та закладів культури, що проводяться за рахунок власних надходжень бюджетних установ, отриманих як плата за послуги, що надаються ними згідно з основною діяльністю, благодійні внески та гранти, здійснюються у порядку, затвердженому урядом. Облік цих коштів здійснюється за спеціальним фондом державного бюджету.

Обсяги надходжень до спеціального фонду проекту кошторису бюджетних установ визначаються на підставі розрахунків, які складаються за кожним джерелом доходів та/або фінансування бюджету чи повернення кредитів до бюджету, що плануються на наступний рік. Формування спеціального фонду здійснюється за групами та підгрупами за правилами, визначеними законодавством для цієї категорії доходів бюджету. Власні надходження бюджетних установ поділяються на дві групи:

1) плата за послуги, що надаються освітніми установами, яка має постійний характер (наприклад, за послуги, що надаються бюджетними установами згідно з їх функціональними повноваженнями);

2) плата за послуги, пов'язані з різною господарською діяльністю, наприклад, від надання майна, що належить освітньому закладу, в оренду.

Кошти, які надходять від платних послуг, зараховують на спеціальний рахунок без віднесення до коду економічної класифікації видатків. При цьому здійснення витрат повинне відбуватися лише за конкретними кодами економічної класифікації. До того розпорядники бюджетних коштів можуть провести видатки лише

в межах кошторисів та наявних коштів на спеціальних реєстраційних рахунках розпорядників на підставі платіжних доручень і підтвердних документів на здійснення платежу. Тому, якщо в кошторисі бюджетної установи не заплановано певних надходжень, витратити їх неможливо.

Зміни до спеціального фонду вносяться, коли загальний обсяг фактичних надходжень до цього фонду разом з обсягом залишків бюджетних коштів на його рахунках на початок року буде більшим, ніж відповідні надходження, враховані в кошторисі на відповідний рік. При цьому в спеціальному фонді кошторису уточнений обсяг видатків бюджету та надання кредитів з бюджету повинен дорівнювати сумі уточненого

обсягу доходів і залишків бюджетних коштів на початок року.

Як свідчать оцінки зарубіжних експертів, участь недержавного капіталу за останні 20 років істотно зростає. Більше того, участь у фінансуванні середньої освіти беруть як родини з високим рівнем доходів, так і бідні родини (табл. 3). Водночас запровадження оплати за додаткові послуги в закладах освіти може збільшувати рівень знань учнів із забезпечених та незабезпечених родин.

Уряди окремих країн надають перевагу контрактам із приватними юридичними та фізичними особами на надання послуг, пов'язаних із підготовкою вчителів або з розробленням навчальних програм. Інші контракти передбачають можливість управлін-

Таблиця 3

Участь недержавного сектору у фінансуванні середньої освіти в окремих країнах світу

Країна	Початкова середня освіта			Базова середня освіта		
	1990	2005	Зміни	1990	2005	Зміни
Бенін	3	12	300	8	25	213
Бразилія	14	10	29	35	12	66
Болгарія	0	0	0	0	1	100
Чилі	39	51	31	49	52	6
Колумбія	15	16	27	39	24	38
Індія	10	20	100	10	23	130
Індонезія	18	17	6	49	44	10
Йорданія	23	30	30	6	16	167
Нідерланди	69	69	0	83	83	0
Перу	13	16	23	15	22	47
ПАР	1	2	100	2	3	50
Таїланд	10	16	60	16	13	19
Того	25	42	68	17	28	65
Туніс	1	1	0	12	5	58
Україна	0	0	0	0	0	0
США	10	10	0	10	9	10

Джерело: Education Statistics (EdStats) / World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: worldbank.org/education/edstats.

ня державним навчальним закладом з боку приватної організації.

У деяких країнах роль приватного сектору в наданні середньої освіти є достатньо високою. Наприклад, у Нідерландах частка цього приватного сектору становить більше двох третин. Серед групи країн – членів ОЕСР приблизно 20 % видатків бюджету надається приватним освітнім установам або ці видатки субсидуються домашнім господарствам для плати обраними ними школам [1].

Суттєвий імпульс для змін фінансування системи освіти в країнах ЄС надала економічна криза 2008 р. Головною метою таких змін на фоні зростання дефіциту бюджету було підвищення ефективності державних видатків у сфері освіти [20]. Окрім оптимізації видатків, уряди багатьох країн – членів ЄС запровадили податкові стимули, які могли забезпечити приплив інвестиційного капіталу в систему освіти. Разом із тим вирішення такої комплексної проблеми є індивідуальним завданням для кожної країни з огляду на її економічні, структурні, фінансові та географічні особливості.

На підставі викладеного можна зробити такі висновки. Матеріали наукового дослідження демонструють можливість оцінювання системи середньої освіти крізь призму результативності, яка, за допомогою відповідних стандартів процесу навчання, дає змогу сформувати набір якостей особи з вищою освітою, що відображає її професійну компетентність, ціннісну орієнтацію та соціальноорієнтований розвиток. Оцінка ефективності використання коштів державного та місцевих бюджетів на сферу середньої освіти свідчить про зменшення її рівня у 2014–2016 рр. При цьому бюджетна політика часто залишає фінансування сфери освіти у другорядному плані завдань державної підтримки. Важливу роль у формуванні фінансових джерел для системи середньої освіти відіграють не тільки кошти державного та місцевих бюджетів, значними є й кошти приватного сектору. Чинна в Україні нормативно-правова база дозволяє використовувати кошти з різних джерел, що може позитивно вплинути на підвищення якості освітніх послуг.

Список використаних джерел

1. Financing Education – Investments and Returns. Analysis of the World education indicators / UNESCO [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uis.unesco.org/Library/Documents/wei02_en.pdf.

2. Шрамко О. О. Проблеми фінансування освіти на сучасному етапі / О. О. Шрамко, Е. В. Бахчеван // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2014. – Вип. 2. – С. 289–293.

3. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. – Ст. 346, 347 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011/print1450097250371062.

4. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 № 142-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249797370>.

5. Council Regulation № 1605/2002 Financial Regulation applicable to the general budget of the European Communities [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32002R1605>.

6. Про Стратегію сталого розвитку «Україна 2020» : указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

7. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. – Ст. 1032 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/print1475926829117698>.

8. Савчук В. А. Напрями удосконалення формування фінансових ресурсів дошкільних закладів освіти / В. А. Савчук, О. Д. Данілов // Економіст. – 2010. – № 9.

9. Проект Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1414672797/>.

10. Красняков Є. Державна політика в галузі освіти та її фінансове забезпечення / Є. Красняков // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2009. – Вип. 4. – С. 283–290 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2009-4-37.pdf>.

11. Підсумки ЗНО 2016 засвідчили нерівність в доступі до якісної освіти між містом і селом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2016/08/16/pidsumki-zno-2016-zasvidchili-nerivnist-v-dostupi-do-yakisnoyi-osviti-mizh-mistom-i-selom/>.

12. Enrich P. Leaving Equality Behind: New Directions in School Finance Reform / P. Enrich [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://repository.library.northeastern.edu/files/neu:332725/fulltext.pdf>.

13. Hanushek E. A., Welch F. Handbook of the Economics of Education. Vol. 2 / E. A. Hanushek, F. Welch [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hanushek.stanford.edu/sites/default/files/publications/Hanushek%2BRivkin%202006%20HbEdu%202.pdf>.

14. Падалка О. С. Каленюк І. С. Економіка освіти та управління : навч. посіб. / О. С. Падалка, І. С. Каленюк. – Київ : Педагогічна думка, 2013. – 184 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/4691/1/padalka-ekonom-osvita.pdf>.

15. Funding of Education in Europe 2000-2012. The Impact of the Economic Crisis : Eurydice Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/147EN.pdf.

16. Про бюджетну класифікацію : наказ Міністерства фінансів України від 14.01.2011 № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/v0011201-11>.

17. Тулай О. І. Ефективність бюджетних видатків на освіту / О. І. Тулай // Фінансові проблеми України та перспективи розвитку в умовах трансформації соціально-економічних відносин : зб. доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. ; Ун-т банківської справи НБУ. – Севастополь, 2013.

18. Мащенко К. С. Доходи бюджетних установ освіти: проблеми реформування і фінансування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ea.donntu.edu.ua/handle/123456789/8780>.

19. Patrinos H.-A. The Role and Impact of Public-Private Partnerships in Education / Harry Anthony Patrinos, Felipe Barrera-Osorio, Juliana Guáqueta. – World Bank, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/2612/479490PUB0Role101OFFICIAL0USE0ONLY1.pdf?sequence=1>.

20. Financing Schools in Europe: Mechanisms, Methods and Criteria in Public Funding : Eurydice Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.erasmusplus.sk/uploads/publikacie/170EN.pdf>.

K. KUZNIETSOV

SOURCES AND EFFECTIVENESS ASSESSMENT OF SECONDARY EDUCATION FINANCING

Summary: *The article analyzes the dynamics of the expenditures of the consolidated budget of Ukraine in the sphere of education during 2007-2016 and the growing role of local budgets in this process. An analysis of the implementation of the planned indicators has shown a lack of a tangible relationship between the levels of implementation of the plan for mobilizing budget revenues and planned expenditures on education. As a rule, the implementation of revenue collection plans was better than the planned figures for funding education. An assessment of the effectiveness of budget expenditures through the prism of the performance of secondary education in the period of 2012-2015 was made. The influence of macroeconomic factors and the role of components of the structure of budget expenditures on the educational system in the aspects of financing consumption and development expenditures are investigated. Also, regulatory and legal aspects of the budgetary system related to the attraction of financial resources to the education system from non-state sources were analyzed. The principles of the effectiveness of the financial mechanisms of the Member States of the European Union in the field of education are considered.*

Key words: *efficiency of education financing, consumption and development expenditures, non-state sources of financing.*

ОСВІТНІ ІНДИКАТОРИ ЯКОСТІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ)

Анотація. У статті наголошується, що оптимізація системи збору галузевої статистичної інформації зумовила необхідність розробки переліку національних освітніх індикаторів ефективності та якості загальної середньої освіти. У тексті представлено розроблений членами робочої групи перелік індикаторів. Особливістю запропонованих у статті індикаторів є те, що вони охоплюють статистичну інформацію, яка збирається в Україні Міністерством освіти і науки та Державною службою статистики. Також з метою входження національної системи освіти у світовий освітній простір при розробці переліку індикаторів були враховані освітні індикатори, які використовує Організація економічного співробітництва та розвитку.

Ключові слова: освітні індикатори, якість освіти, ефективність освіти, галузева статистика.

Табл. 1. Літ. 14.

JEL classification: I21, I28.

Вивчення діяльності міжнародних організацій, таких як ЮНЕСКО, Світовий банк, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), дає підстави зазначити посилення їхнього впливу на різноманітні сфери суспільного життя різних країн, зокрема й освітньої. Така ситуація зумовлена, на нашу думку, тим, що у світі відбуваються глобалізаційні процеси інтеграції. Наразі ОЕСР є лідером серед суб'єктів творення освітньої політики полінаціонального рівня. Такого статусу вона набула завдяки своїй моніторингово-аналітичній діяльності, яка базується на системі індикаторів результативності освітньої політики, запровадженню сучасних прийомів обробки статистичних даних за єдиними стандартизованими критеріями та висококваліфікованому аналітичному коментарю, який ві-

дображає об'єктивний стан речей на національному і наднаціональному рівнях. Звіти цієї організації визнані науковцями, політиками та пересічними споживачами освітніх послуг як авторитетне джерело інформації про стан функціонування системи освіти у світі [1, с. 44].

Україна за роки незалежності ухвалила низку законів і нормативних актів, які спрямовані на розвиток сучасної системи загальної середньої освіти: закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 № 856 «Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики», Національна доктрина розвитку освіти, Дорожня карта освітніх реформ та інші. Прийоми, які використовують-

ся для оновлення української освіти, виокремили низку проблем, що потребують вирішення. Внутрішні проблеми: застаріле матеріально-технічне забезпечення, невідповідне сучасному змісту й завданням освіти, недостатнє фінансове забезпечення, низький соціально-економічний статус учителів. Існують проблеми, аналогічні проблемам в освіті інших країн:

- невідповідність методів навчання компетентнісній парадигмі освіти, визначеній, зокрема, домінантою ОЕСР;

- низький рівень компетентності учнів;

- залежність якості здобутої учнем середньої освіти від місця його проживання і навчання;

- забюрократизованість системи управління освітою;

- неефективне використання ресурсів, вкладених в освіту;

- відсутність стимулюючих механізмів для підвищення якості надання освітніх послуг загальноосвітніми навчальними закладами;

- консервативність та інертність освітньої системи.

Для подолання окреслених тенденцій необхідно підвищувати ефективність освітньої галузі в сегменті загальної середньої освіти, зокрема передбачити систематичний і всебічний аналіз організації освітньої діяльності відповідно до вимог національної стратегії розвитку освіти, запитів держави та споживачів освітніх послуг: учнів, батьків учнів, майбутніх роботодавців тощо. В освіті, зокрема загальній середній, виявлення причинно-наслідкових зв'язків, аналіз тенденцій розвитку неможливий без розроблення пев-

них показників – освітніх індикаторів, які мають бути сформовані на основі об'єктивних статистичних даних. Проте існуюча процедура збору статистичної галузевої інформації в системі загальної середньої освіти України дає можливість отримати дані, агреговані тільки на національному та регіональному (обласному) рівнях. Такий застарілий підхід залишає поза увагою районний рівень, рівень об'єднаних територіальних громад (ОТГ) та рівень загальноосвітніх навчальних закладів різних типів. Слід зазначити, що форми збору галузевої статистичної звітності не зазнавали суттєвих змін чверть століття, що також негативно впливає на розроблення якісних освітніх індикаторів.

Із метою отримання актуальних статистичних даних Міністерством освіти і науки України введено в дослідну експлуатацію інформаційно-телекомунікаційну систему «Державна інформаційна система освіти» (ДІСО), що збирає й агрегує статистичні дані на рівні загальноосвітніх навчальних закладів у розрізі районів, об'єднаних територіальних громад, міст та областей. Це зумовило потребу в розробленні якісного інформаційного забезпечення системи збирання, зведення, групування та аналізу наявної галузевої статистичної інформації, яка повинна трансформуватися в систему освітніх індикаторів. Отже, отримані з ДІСО статистичні дані покладені в основу створення переліку національних освітніх індикаторів ефективності і якості загальної середньої освіти.

Під індикаторами в освітній сфері ми розуміємо статистичні дані, зби-

рання яких передбачено політичним курсом держави в галузі освіти. Вони повинні надавати інформацію про стан, рівень, стабільність або зміни, функціонування чи результативність системи освіти та її окремих складових [2, с. 251]. Важливим аспектом надійності галузевої статистичної інформації є оперативність і надійність власне механізмів збору таких статистичних даних, що стало можливим після створення ДІСО.

У світовій практиці застосовуються кілька систем індикаторів якості освіти, які використовують для аналізу стану функціонування освітньої галузі. Такі індикатори поділяють на два типи моделей – міжнародні та національні.

Як ми наголошували, ОЕСР на сьогодні займає одну з лідируючих позицій в переліку провідних суб'єктів творення освітньої політики наднаціонального рівня. Розроблені ОЕСР освітні індикатори об'єднані у три розділи:

- контекст освіти (демографічний та соціально-економічний контекст);

- витрати, ресурси та шкільні процеси (видатки на освіту, людські ресурси, участь в освіті, характеристика прийняття рішень);

- результати освіти (результати для тих, хто навчається, системні результати, результати на ринку робочої сили).

Показники ОЕСР використовуються для порівняльного аналізу ефективності та якості освітніх систем країн світу. Вони постійно оновлюються і вдосконалюються та мають неоднакову цінність [2].

В Україні наразі процедура збору та зміст галузевих статистичних да-

них залишилися незмінними з часів колишнього СРСР, що не відповідає міжнародній освітній практиці. Тому доступна вітчизняна освітня статистика є застарілою, не розкриває всі аспекти функціонування сучасної системи освіти й не дає інформації для повноцінного її аналізу [3]. Існуюча національна галузева статистична інформація не дозволяє виокремити тенденції розвитку й проблеми функціонування освіти в Україні. Крім того, зібрану за чинними методиками статистичну інформацію неможливо використати для порівняння національної освітньої системи України з іншими країнами.

Мета статті – окреслити методологічні підходи до створення переліку національних освітніх індикаторів ефективності та якості загальної середньої освіти, за допомогою яких Міністерство освіти і науки України зможе оцінити стан функціонування системи загальної середньої освіти і надати об'єктивну й актуальну інформацію зацікавленим особам.

Питанню розроблення і вдосконалення індикаторів якості національної освіти присвятили працю чимало вітчизняних учених, зокрема В. Астахова, В. Андрущенко, К. Корсак, В. Кремень, О. Локшина та ін. [4, с. 20–21]. Формування системи показників стану освіти як складової оцінки її якості відображено в низці публікацій О. Байназарової, Л. Гриневич, О. Касьянової, Т. Лукіної, В. Лунячека, Л. Паращенко та ін. [5]. Наприклад, О. Байназарова зазначає, що «...система показників повинна бути... адекватною основним цілям і завданням, що постають перед конкретним етапом розвитку системи

освіти й моніторинговим дослідженням освітньої сфери...» [6].

Значний внесок у формування теоретичної та методологічної основи побудови системи статистичних показників, дослідження їх сутності, складності та структури зроблено у працях науковців С. Герасименка, А. Головача, А. Єріної, В. Михайлова, О. Осауленка, Ю. Цал-Цалко, І. Калачової, Н. Парфенцевої, Л. Гохберга, Н. Ковалевої [7, с. 358], Л. Жарова, В. Яценко [8] та інших.

Але в освітній системі України індикатори як інструмент оцінки та засіб аналізу якості освіти ще недостатньо використовуються, існуюча система статистичної звітності обмежена лише констатуючою функцією.

Якість освіти розглядається як сукупність властивостей освіти, що визначають її здатність задовольняти відповідні потреби особистості, суспільства, держави згідно з призначенням освіти [9, с. 178].

Підвищення якості надання освітніх послуг в цілому може відбуватися шляхом ефективнішого використання всіх видів ресурсів, виділених на освіту, та створення мотивації педагогічних працівників до підвищення якості надання освітніх послуг.

Для прийняття ефективних управлінських рішень необхідний комплексний статистичний аналіз функціонування освітньої галузі. У зв'язку з цим постала потреба у створенні переліку статистичних показників, що дасть можливість оцінити стан загальної середньої освіти країни як на державному й регіональному рівнях, так і відповідно до міжнародних порівняльних показників.

Освіта – усталена форма організації життя і діяльності людей, що

включає сукупність осіб та установ, наділених владою й матеріальними засобами (на основі чинних норм і принципів) для реалізації соціальних функцій, управління і контролю, у процесі яких здійснюються навчання, виховання, розвиток і соціалізація особистості з поступовим набуттям професійно-кваліфікаційного рівня [10, с. 28]. Освіта має такі елементи:

- учасники: користувачі – учні, батьки чи особи, які їх замінюють, роботодавці;

- виробники – освітні установи, їх педагогічні й непедагогічні працівники;

- ресурсне забезпечення – матеріально-технічне, фінансове, рівень викладацького складу;

- освітні процеси визначають результати освітньої діяльності й ефективність роботи системи загальної середньої освіти.

Виокремлені елементи системи освіти визначили структуру і наповнюваність розроблених нами національних освітніх індикаторів. Під час розроблення переліку було використано методологічні підходи, покладені в основу системи міжнародних індикаторів ОЕСР. Орієнтація на міжнародні індикатори зумовлена тим, що їх система є логічно завершеною й концептуально обґрунтованою, водночас вона постійно розвивається, удосконалюється й узгоджена з національними індикаторами багатьох країн Європи та Північної Америки.

При розробці системи національних освітніх індикаторів члени робочої групи [11] керувалися низкою принципів побудови системи міжнародних індикаторів ОЕСР:

– базування на наявній статистичній інформації та можливість для розширення інформаційної бази;

– охоплення часткових й узагальнюючих показників;

– відображення рівня виконання поставлених цілей і характеристика встановлених засобів досягнення поставленої мети;

– визначення впливу основних факторів (зовнішніх і внутрішніх) на показники стану національної освіти;

– відповідність світовим освітнім індикаторам, дотичним до європейських [12].

Освітні індикатори, запропоновані нами, позиціонуються як індикатори ефективності та якості загальної середньої освіти. Ефективність ми трактуємо як відповідність очікуваному (спрогнозованому) результату вкладеним у нього ресурсам. Під результатом ми розуміємо досягнення учнями рівня навчальних досягнень, регламентованого державними стандартами початкової, базової і повної загальної середньої освіти. Ресурси охоплюють дві категорії: ефективність їх розподілу між різними напрямками та ефективно (технічне) використання для організації навчально-виховного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі.

Якість загальної середньої освіти трактується нами як полікритеріальне поняття і передбачає: навчальні досягнення школярів, які відповідають цілям освіти та державним стандартам; ефективність діяльності освітніх установ, продуктивне управління якістю, достатній рівень фінансового і матеріального забезпечення; інноваційне навчальне середовище та організація на-

вчального процесу; рівний доступ до освіти.

Перелік національних освітніх індикаторів, запропонований нами, дасть можливість виміряти й оцінити поточний стан освіти й надати державним і місцевим органам освіти інформацію про:

– людські й фінансові ресурси, вкладені в освіту;

– функціонування та розвиток системи освіти і навчання;

– ефективність інвестицій в освіту.

Для отримання об'єктивної інформації про стан освітньої системи перелік національних освітніх індикаторів охоплює кожен із напрямів освітньої діяльності. З метою збирання й опрацювання статистичних галузевих даних перелік індикаторів ми узгоджували з набором статистичних даних, які збираються та узагальнюються в Україні у вигляді статистичних форм освітньої звітності загальноосвітніх навчальних закладів: ЗНЗ-1 (звіт денних загальноосвітніх навчальних закладів), ЗНЗ-2 (звіт вечірньої (змінної) школи), 83-РВК (звіт про чисельність і склад педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів), 1-ЗСО (звіт про продовження навчання для здобуття повної загальної середньої освіти випускниками 9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів). Видатки на освіту в загальноосвітніх навчальних закладах відображені у фінансових формах звітності № 2д, № 2м, № 4-1д, № 4-1м, № 4-2д, № 4-2м, № 4-3д, № 4-3м, № 4-4д, № 4-5д, № 6, № 7д, № 7м, які також заповнюють навчальні заклади.

Отже, новизною розробленого переліку освітніх індикаторів, запропонованих робочою групою, стало

те, що вперше при розробленні індикаторів застосовано методу узгодження їх із міжнародними показниками і державними статистичними формами звітності, які збирають статистичну інформацію в галузі загальної середньої освіти.

Наприклад, у переліку індикаторів ми згрупували їх тематично (таблиця). Кожен індикатор супроводжується інформацією про контекст, який в сукупності складається з показників. Для кожного показника визначена методологія його обрахунку.

Отримані статистичні значення національних індикаторів і показників дають можливість відобразити певний рівень освіти в цілому по країні. Водночас є певні відмінності цих показників між окремими територіальними суб'єктами держави, тому пропонується розглядати показники й індикатори на державному, обласному й районному рівнях агрегації.

Проаналізуємо один із напрямів, що входить до розробленого нами переліку, затвердженого наказом Мініс-

терства освіти і науки України [14], який охоплює аспекти організації навчального середовища, що визначають якісне надання освітніх послуг державою і, як наслідок, – якість загальної середньої освіти.

Напрямок Г. Навчальне середовище й організація процесу навчання.

Індикатор Г1 «Кількість учнів і вчителів у загальноосвітньому навчальному закладі» включає показники:

1) середня наповнюваність класу за:

- рівнем освіти;
- типами загальноосвітніх навчальних закладів;

2) співвідношення кількості учнів і кількості вчителів (кількість учнів на одного вчителя);

3) середня наповнюваність загальноосвітніх навчальних закладів різного типу.

Набір показників цього індикатора дає змогу спрогнозувати напрям оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів, класів у таких закладах і потребу в педагогічних

Таблиця

Групи показників інформаційного забезпечення процесу управління середньою освітою в Україні у порівнянні з аналогічними показниками ОЕСР

Варіант індикаторів/показників робочої групи	Варіант індикаторів/показників ОЕСР [3]
Хто бере участь в освіті	Indicator C1. Who participates in education?
Кількість учнів у галузі освіти за віковими групами	Table C1.1a. Enrolment rates in education, by age groups
Тенденції в наборі учнів у 1-й клас (2008–2016)	Table C1.2. Trends in enrolment rates (1995–2012)
Розподіл учнів за рівнями освіти (початкова, середня, старша профільна, професійна (не вища))	Table C1.3. Upper secondary and post-secondary non-tertiary enrolment patterns
Частка учнів у початковій, середній, вищій освіті за статтю	Table C1.4. Percentage of students in primary, secondary and tertiary education by mode of study and gender

Джерело: Education at a Glance 2014: OECD Indicators. – OECD, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oecd.org/edu/Education-at-a-Glance-2014.pdf>.

кадрах. Крім того, дані, отримані під час визначення цього індикатора, можуть бути використані зацікавленими організаціями при розрахунку фінансування навчальних закладів.

Індикатори Г2 «Забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів педагогічними працівниками» й Г3 «Профіль учителя в загальноосвітніх навчальних закладах» узагальнюють показники, що дають повну характеристику педагогічному працівникові, котрий викладає в загальноосвітньому навчальному закладі на певному ступені навчання та в закладі освіти певного типу. На нашу думку, якість загальної середньої освіти залежить, окрім зазначеного вище, від матеріально-технічного забезпечення навчального процесу й ступеня використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні. Ці фактори об'єднані в індикатори Г4 «Ступінь використання ІКТ в навчанні» і Г5 «Матеріально-технічне забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів». Перелік показників індикатора Г5 допомагає опосередковано визначити ступінь виконання навчальних програм і реалізацію завдань, окреслених у державних стандартах початкової, базової і повної загальної середньої освіти.

Індикатор Г6 «Підвезення учнів до загальноосвітніх навчальних закладів» містить показники:

- підвезення учнів від місця навчання у загальноосвітніх навчальних закладах і додому, зокрема і за програмою «Шкільний автобус»;
- підвезення учнів до опорних шкіл.

Цей індикатор надає статистичну інформацію, використання якої

дозволить говорити про рівень забезпечення однакових можливостей здобуття загальної середньої освіти для учнів, які проживають на відстані більше трьох кілометрів від навчального закладу. Така інформація буде корисною для органів місцевої влади, що фінансують такі освітні проекти з метою реалізації державної політики в галузі освіти.

Наразі відповідно до Плану поетапного введення в дію переліку національних освітніх індикаторів ефективності та якості загальної середньої освіти від 05.12.2016 року, затвердженого заступником Міністра освіти і науки України П. К. Хобзеєм, частину національних освітніх індикаторів візуалізовано на сайті Інституту освітньої аналітики (<http://iea.gov.ua/indicators/>).

Розроблений членами робочої групи перелік національних освітніх індикаторів на місцевому, регіональному і загальнодержавному рівнях:

- сприятиме підвищенню ефективності управління у сфері освіти;
- дозволить зацікавленим особам порівнювати систему освіти України на рівні кожної області, району, ОТГ, а також з іншими державами світу, які використовують аналогічні освітні індикатори.

Динамічність моделі національних освітніх індикаторів у перспективі сприятиме її подальшому вдосконаленню відповідно до змін пріоритетів освітньої політики держави.

Запропоновані структура і методологічні підходи до створення переліку освітніх індикаторів можуть слугувати базовою моделлю для подальшого розроблення освітніх індикаторів у професійній і вищій освіті.

Список використаних джерел

1. OECD Handbook for Internationally Comparative Education Statistics: Concepts, Standards, Definitions and Classifications – Paris : OECD, 2004. – 271 p.
2. Моніторинг стандартів освіти / за ред. Альберта Тайджимана і Т. Невілла Послтвейта. – Львів : Літопис, 2003. – 328 с.
3. *Гриневич Л. М.* Освітні індикатори для міжнародного оцінювання (на прикладі доповіді «Погляд на освіту 2011: індикатори ОЕСР») / Л. М. Гриневич // Теорія і методика управління освітою. – 2011. – № 7. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://arhive.nuv.gov.ua/e-journals/ttmuo/2011_7/3.pdf.
4. Інформаційно-аналітичне забезпечення державного фінансового менеджменту (методологія і практика прикладної статистики) : [навч. посіб.] / А. В. Головач, В. Б. Захожай, І. Г. Манцуров, Н. А. Головач. – Київ : КНЕУ, 2010.
5. *Касьянова, О. М.* Експертиза регіональної системи освіти на засадах сталого розвитку / О. М. Касьянова // Теорія та методика управління освітою. – 2010. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tme.uuo.edu.ua/docs/3/10kapsd.pdf>.
6. *Байназарова О. О.* Розробка системи показників якості загальної середньої світи на регіональному рівні / О. О. Байназарова // Пост-Методика. – 2006. – № 6 (70). – С. 62–64.
7. *Ковтун Н. В.* Статистичне дослідження інвестиційного процесу та інвестиційної діяльності: теорія, методологія, практика / Н. В. Ковтун. – Київ, 2005.
8. *Жарова Л.* Проблема формирования современной системы показателей статистики образования / Л. Жарова, В. Яценко // Вопросы статистики. – 1995. – № 12. – С. 11–17.
9. Моніторинг якості освіти: 2010 (Інформаційно-аналітичний вісник) / за ред. В. І. Войтенко – Хмельницький: ХОІППО, 2010.
10. *Зборовский Г. Е.* Образование: от XX к XXI веку / Г. Е. Зборовский. – Екатеринбург, 2000. – 187 p.
11. Про створення робочої групи з розроблення національних освітніх індикаторів ефективності та якості загальної середньої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 23.02.2016 № 147 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/5180->
12. Knowledge Assessment Methodology // Knowledge for Development. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/kam>.
13. Education at a Glance 2014: OECD Indicators. – OECD, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oecd.org/edu/Education-at-a-Glance-2014.pdf>.
14. Про затвердження і введення в дію переліку національних освітніх індикаторів ефективності та якості загальної середньої освіти та методології їх обрахунку : наказ Міністерства освіти і науки України від 19.09.2016 № 1116 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/files/normative/2016-09-27/6223/nmo-1116.pdf>.

EDUCATIONAL INDICATORS OF THE GENERAL SECONDARY EDUCATION QUALITY (ON EXAMPLE OF GENERAL SECONDARY EDUCATION)

Summary: *The optimization of the system of collecting sectoral statistical information has necessitated the development of a list of national educational indicators of the general secondary education efficiency and quality. The list of indicators developed by the members of the working group includes statistical information collected by the Ministry of Education and Science and the State Statistics Service of Ukraine. In order for the national education system to enter into the world educational space while developing of a list of indicators the educational indicators of the organization of economic cooperation and development were taken into account. The list of national educational indicators was approved by the order of the correspondent Ministry after public discussion. Now the national educational indicators is currently visualized on the website of the Institute of Educational Analytics. The developed list of national educational indicators will help to increase the efficiency of education management at the local and national level. It will allow for persons concerned to compare the education system of Ukraine each administrative level, as well as with other countries which use similar educational indicators. The list of national educational indicators is a dynamic model that determines in the future of its further improvement in accordance with changes of priorities in the educational policy of the state. The list of national educational indicators can be used as a basis for the further development of educational indicators in vocational and higher education.*

Key words: *educational indicators, quality of education, efficiency of education, branch statistics.*

КЛЮЧОВІ ПІДХОДИ ДО РЕФОРМУВАННЯ СФЕРИ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті вперше у вітчизняній практиці розглянуто підходи до формування в Україні нової моделі механізму забезпечення якісної підготовки кадрів на засадах: широкого залучення до цього всіх стейкхолдерів процесу; створення Національного агентства з кваліфікацій, мережі центрів незалежного оцінювання (визнання) професійних кваліфікацій, галузевих (професійних) рад з кваліфікацій; перерозподілу (інтеграції в один програмний ресурс) наявних бюджетних коштів на підготовку кадрів з метою їх ефективного використання в умовах прозорої взаємодії ринку освітніх послуг та ринку праці; залучення прямих інвестицій (інших недержавних джерел фінансування) вітчизняних, зарубіжних і міжнародних заінтересованих сторін.

Ключові слова: заінтересовані сторони (стейкхолдери), збалансованість підготовки кадрів потребам ринку праці, національна рамка кваліфікацій, незалежне оцінювання професійних кваліфікацій, сфера підготовки кадрів.

Літ. 5.

JEL classification: I21, I28.

Пріоритетна увага у більшості країн світу приділяється таким питанням: ефективної і якісної підготовки кадрів; оптимізації обсягів й освітньо-кваліфікаційної структури прийому та випуску студентів/учнів у регіонально-галузевому розрізі з прив'язкою до потреб міжнародного, національних і регіональних ринків праці; формування умов для навчання (як академічного, так і професійного) дорослого населення упродовж усього життя; можливості зіставлення визнаних кваліфікацій у якомога більшій кількості держав, що сприяє підвищенню регіональної й професійної мобільності робочої сили; мінімізація втрат держави, роботодавців, платників податків і одержувачів освітніх послуг від розбалансованої та низькоефективної

діяльності провайдерів цих послуг і т. ін.

Однією з найперспективніших за останнє десятиліття в ЄС і багатьох інших країнах стала концепція підготовки кадрів через визнання результатів навчання, що ґрунтуються на компетентнісному підході. Вона спрямована на незалежне присудження кваліфікацій різних типів, набутих через різні форми освіти та навчання (формальна й неформальна освіта, самостійне (спонтанне, інформальне) навчання) у чіткому, прозорому та підтверджуваному процесі оцінювання наявних знань, умінь, навичок, здатності застосовувати їх на практиці, як того вимагають професійні стандарти, розроблені представниками ринку праці. Значну увагу більшість країн (США, країни – члени ЄС,

держави Південно-Східної Азії, Австралія та ін.) приділяють запровадженню ранньої профорієнтаційної роботи з дітьми, професійній адаптації, реабілітації та відбору дорослого населення, формуванню мережі корпоративних навчальних закладів (інтеграція процесів виробництва, навчання та наукових досліджень в єдине господарське угруповання), укрупненню професійних профілів для підвищення мобільності робочої сили на ринку праці (запровадження професій широкого профілю), створенню мережі державних і недержавних незалежних центрів з оцінювання (визнання) професійних кваліфікацій за межами навчальних закладів тощо.

Україна, хоч і залучена до більшості з цих світових інноваційних брендів у сфері підготовки кадрів, за весь період незалежності так і не змогла створити ефективного механізму регулювання відповідного спрямування. З одного боку, колишня радянська планова модель підготовки кадрів або зруйнована, або функціонує частково, а з другого – нового дієвого регулятора на ринку освітніх послуг та ринку праці так і не створено.

Слід зазначити й той факт, що за останні п'ять років в Україні (через низку об'єктивних та суб'єктивних причин) не проводилося системних наукових досліджень відповідного спрямування.

Саме це й визначає ключову проблему та завдання дослідження в цій царині – розроблення моделі ефективного механізму забезпечення якісної підготовки, оцінювання (визнання) та застосування на практиці професійних кваліфікацій в Україні.

Аналіз автором офіційно доступних оцінок заінтересованими сторонами (стейкхолдерами) стану формування якості робочої сили в Україні за останнє десятиріччя свідчить про те, що вітчизняна система підготовки кадрів менше ніж на третину виконує свої ключові завдання, серед яких:

- забезпечення економіки країни кваліфікованими кадрами відповідно до потреб ринку праці;

- збалансування попиту й пропозиції робочої сили на ринку праці з урахуванням пріоритетних напрямів розвитку економіки;

- забезпечення працевлаштування випускників, їхнього професійного та кар'єрного зростання;

- поглиблення соціального партнерства між навчальними закладами та роботодавцями шляхом їхньої участі у підготовці, перепідготовці, підвищенні кваліфікації фахівців та розвитку університетської науки;

- оновлення змісту, запровадження новітніх форм професійно-практичної підготовки учнів і студентів та зміцнення навчально-матеріальної бази навчальних закладів.

До причин зазначеного стану з підготовкою кадрів у країні належать такі:

- Роботодавці часто вимушені витрачати додаткові кошти на «донавчання» більшості випускників навчальних закладів через відсутність у них професійних умінь та навичок. Це свідчить про те, що в Україні сформувався ринок дипломів (наявність документа, який підтверджує набуття знань та закінчення навчального закладу), а не ринок кваліфікацій (документ, що підтверджує компетентність (здатність) його одержувача реалізовувати на практиці свої профе-

сійні знання, уміння та навички, які об'єктивно оцінені на відповідність вимогам професійних стандартів до його (документа) визнання).

- У таких видах економічної діяльності як торгівля, ремонт автомобілів і побутової техніки, ресторанний бізнес та діяльність закладів швидкого харчування, операції з нерухомістю, фінансова та банківська діяльність тощо, більш як 70 % робочих місць, що не потребують наявності вищої освіти, заповнені саме випускниками університетів. Головною проблемою є те, що лівова частка таких бакалаврів та магістрів навчалася за кошти державного бюджету. Це свідчить про низьку ефективність і недосконалість чинного механізму державного замовлення на підготовку кадрів.

- Вітчизняна робоча сила швидко старіє. На багатьох підприємствах, у організаціях та установах, насамперед бюджетної сфери, середній вік працівників стрімко наближається до пенсійного. Рівноцінно замінити тих, хто вийде на пенсію, у теперішніх умовах (порівняно низька заробітна плата) вкрай проблематично.

- Висококваліфіковані працівники, котрі за певних обставин змушені самостійно займатися пошуком роботи, передусім дрібною торгівлею, до робочих місць на виробництві не повертаються і, найімовірніше, так і не повернуться. На сьогодні з цієї проблемою стикнулися підприємства оборонно-промислового комплексу та проектно-конструкторські центри, які, маючи в умовах воєнної агресії фінансово-матеріальні ресурси, відчувають гострий дефіцит інженерно-конструкторських кадрів та висококваліфікованих робітників

(фрезерувальники, зварники, оператори промислових роботів тощо).

- За кордон продовжує виїжджати працювати велика кількість співвітчизників. Це, як правило, найкраща українська робоча сила, оскільки зарубіжний роботодавець потребує молодих, здорових та часто висококваліфікованих працівників. Масштаб цієї проблеми укрупнюється в контексті вжитих (задекларованих) заходів щодо стимулювання окремими сусідніми державами (Польща, Чехія, Угорщина та Словаччина) мотивації до переїзду до них вітчизняного працездатного населення у працездатному віці, орієнтовно в обсязі 4–5 млн осіб за п'ятирічний період. Сформувалася також тенденція «переманювання» українських абітурієнтів до вищих навчальних закладів Польщі, Угорщини, професійно-технічних закладів Білорусі тощо.

- За останні роки суттєво зменшилася кількість навчальних закладів професійно-технічної освіти та чисельність учнів у них. Прорахунки системи професійної освіти, недостатньо адаптованої до перспективних потреб економіки, призвели до того, що більшість молоді має низьку конкурентоспроможність на ринку праці через брак професійних знань, відсутність необхідної кваліфікації та трудових навичок. Обсяги та професійно-кваліфікаційна структура підготовки робітничих кадрів у системі професійно-технічних навчальних закладів значною мірою не відповідають потребам роботодавців.

- У країні практично згорнуто систему профорієнтації учнів загальноосвітніх шкіл, насамперед на робітничі професії. Сьогодні головним чинником для молоді під час вибору

майбутньої професії є її престижність. Унаслідок орієнтації великих прошарків молоді на модні, звучні та емоційно привабливі назви професій та фахів, на здобуття вищої освіти, престиж робітничих професій знизився настільки, що виникають суттєві проблеми з набором учнів до навчальних закладів ПТО. Така ситуація ще більше загостриться в найближчі два-три роки.

– Підготовка робітничих кадрів на виробництві, за незначним винятком, фактично відірвана від формальної освіти. У цьому контексті роботодавці й провайдери освітніх послуг, передусім через законодавчі перепони, не виступають як рівноцінні партнери та односторонці. Додаткові напрями підготовки кадрів через навчання незайнятого населення на базі 10 навчальних центрів Державної служби зайнятості та навчання у більш як одній тисячі навчально-виробничих комбінатів (центрів, комплексів тощо) є альтернативним та конкурентним середовищем для навчальних закладів формальної освіти. Водночас на сьогодні вони так і не визнані рівноцінними «гравцями на полі» ринку освітніх послуг.

Значна провина за негаразди з формуванням трудового потенціалу лягає на виконавчу та законодавчу гілки влади, соціальних партнерів національного рівня тощо, бездіяльність яких чи недостатня увага до порушеного питання спричинили такі проблеми:

1. В Україні так і не розроблено стратегії розвитку на найближчі 15–20 років, чітко не визначено пріоритети в регіонально-галузевому, професійному та функціональному контексті. Це не дає змоги планувати

траєкторії навчання, формувати профорієнтаційну діяльність, прогнозувати розвиток ринків освітніх послуг, праці та кваліфікацій навіть на середньострокову перспективу.

2. За період незалежності країни набули розвитку «масовізація» та «комерціалізація» вищої освіти. Це призвело до формування «ринку дипломів», згортання прикладних напрямів підготовки та сегментів освіти (професійно-технічної та середньої спеціальної (технікуми, коледжі), зниження у 5–7 разів рівня працевлаштування за отриманим фахом, тотального охоплення молоді України вищою освітою (за станом на 2012 р. частка студентів у загальній чисельності населення п'ятирічної вікової групи, яка продовжує навчання після школи, становила 79,2 %, що на 13 в.п. більше, ніж у середньому по ЄС), зростання співвідношення чисельності студентів і учнів закладів ПТО з 2,5 раза у 1900/1991 навч. р. до 5,2 раза у 2013/2014 навч. р.

3. Відбувається неефективне використання коштів, що виділяються державою на освіту, через недосконалість механізму їх перерозподілу та управління видатками. Так, на вищу освіту останніми роками щорічно виділялося близько 2 % ВВП, що є дуже високим показником порівняно з усіма країнами ЄС (окрім Данії, де цей показник у 2010 р. дорівнював 2,4 %).

4. Продовжується тенденція розбалансованості обсягів і напрямів підготовки кадрів у професійному розрізі з потребою в них, яка формується на національному та регіональних ринках праці. Так, у 2013 р. на офіційному ринку праці з 47,5 тис. вільних робочих місць (вакантних посад) 17,8 тис. вакансій (37,5 % від

загалу) потребували наявності вищої освіти, тоді як серед зареєстрованих безробітних вищу освіту мали 42,5 %. Частка безробітних випускників навчальних закладів у загальній чисельності безробітних у 2012 р. становила 18,3 %. Серед них на випускників ВНЗ припадало 63,7 %, а учнів закладів ПТО – 36,3 % відповідно. Через півроку після прийняття на роботу за спеціальністю випускників закладів ПТО рівень працевлаштування знижувався з 82 до 62–74 %, а через три роки працювали за отриманою професією (фахом) не більше 30 % випускників.

5. Наявна система державного замовлення на підготовку кадрів має здебільшого формальний, корпоративно-відомчий, соціально орієнтований, а не економічний (з позиції закупівель освітніх послуг) характер. Прийняття в листопаді 2012 р. Закону України «Про формування й розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних і робітничих кадрів, підвищення кваліфікації й перепідготовку кадрів» не дало змоги створити чіткий, прозорий, доступний для широкого кола стейкхолдерів механізм формування, розміщення та розподілу підготовлених за державний кошт кадрів, відповідальності провайдерів освітніх послуг за якісне виконання своїх зобов'язань, а замовників кадрів – за їхнє працевлаштування та/або кар'єрне зростання.

6. Спостерігаються повільне становлення в Україні гнучких форм підготовки кадрів за програмами вищої освіти, застарілість поширених у країні форм післядипломної освіти, що полягає в їхній невідповідності вимогам сьогодення.

Як приклад можна розглянути систему післядипломної педагогічної освіти. Мережа її інституцій перейшла в спадщину від СРСР і складається з регіональних (обласних) інститутів післядипломної педагогічної освіти. Основною їхньою функцією є підвищення (один раз на п'ять років) кваліфікації педагогічних працівників дошкільних, загальноосвітніх і позашкільних закладів освіти. Зрозуміло, без системної реформи ця форма післядипломної освіти, як і більшість інших, зберігатиме формальний, вузькопрофільний, замкнутий характер.

На стратегічному рівні вітчизняна система післядипломної педагогічної освіти:

- не забезпечує реалізації потенціалу, закладеного в навчання протягом життя, зокрема неформальної освіти й інформального навчання;
 - не використовує належним чином можливостей сучасних дистанційних технологій, не формує національної ресурсної бази дистанційних курсів, вебінарів, мереж і т. ін.;
 - адміністративно прив'язує педагогів до регіонального інституту, викладацького складу, що знижує мотивацію слухачів і їхню регіональну й професійно-пізнавальну мобільність;
 - орієнтується на теоретизацію та методологізацію діяльності педагогів без надання можливості оновлювати прикладні заняття, уміння й навички;
 - не формує масової готовності викладачів працювати в системі інноваційної й адаптивної освіти [1].
7. Навчальні заклади приділяють слабку увагу створенню умов для навчання населення впродовж життя (далі – НВЖ).

Причин гальмування НВЖ в Україні досить багато, найважливіші з них такі:

- за останні два десятиріччя ВНЗ пристосувалися до масової підготовки кадрів, переважно молоді, що була (і залишається) мотивованою на набуття «університетських» кваліфікацій здебільшого без орієнтування на працевлаштування за фахом;

- навчальні заклади доуніверситетського рівня у зв'язку з економічними потрясіннями, згортанням великих виробництв (базових підприємств), здешевленням ціни робочої сили в цілому й викладачів технікумів і ПТУ зокрема, переорієнтацією двох третин випускників шкіл на престижні в батьківсько-молодіжному середовищі спеціальності ВНЗ, а також дуже легкий доступ до одержання дипломів, насамперед за комерційною формою навчання, перебувають у стані стагнації, виробничого «зубожіння» й безперспективності;

- зміна укладу соціально-трудових відносин, послаблення регуляторних і наглядових механізмів у сфері праці призвели в низці видів економічної діяльності й на багатьох підприємствах малого та середнього бізнесу до здешевлення робочої сили, суттєвого зниження вимог до її кваліфікації;

- державна політика у сфері підготовки кадрів розрахована на реалізацію довгострокових програм підготовки з вагомим фундаментальним компонентом, що не збігається з вимогами ринку праці, роботодавців і всієї економіки, які орієнтовані на різноманітну короткострокову підготовку, у тому числі за окремими (відсутніми) трудовими функціями (частковими кваліфікаціями);

- низький рівень доходів широких верств населення, його істотне зубожіння за останні роки не дають змоги працівникам вкладати власні інвестиції в кар'єрне зростання та підвищення рівня (відновлення, набуття) конкурентоспроможних професійних, насамперед часткових, кваліфікацій.

8. Зберігається ситуація з низьким рівнем оновлення в країні професійно-класифікаційної і професійно-кваліфікаційної стандартизації.

Основними регуляторами (з боку сфери праці) системи підготовки кадрів є Національний класифікатор України ДК 003 «Класифікатор професій» (далі – КП) і Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників (далі – ДКХП) з його галузевими випусками [2; 3].

Головними недоліками КП є те, що він:

- містить (із технічних причин) майже половину застарілих професій (з позиції застарілих технологій і процесів, які дотепер використовуються в Україні);

- донедавна (до моменту набрання чинності у 2015 р. нормами нової редакції Закону України «Про стандартизацію») в офіційному форматі КП визнавався тільки в друкованому вигляді (видавництва «Стандарти» й «Соцінформ»);

- не має персоніфікованого кодування, англійських версій у найменуваннях професій;

- «відірваний» від опису класифікаційних угруповань і номенклатури укрупнених професій (за аналогією Міжнародної стандартної класифікації занять – МСКЗ)[4];

- не відокремлює професії від подібних робіт (професійних найменувань робіт), що входять до них;

- номенклатура КП, незважаючи на проведену за попередні п'ять років роботу, остаточно не уніфікована. Підлягає укрупненню (інтеграції) близько третини позицій КП, переважно серед робітничих професій.

9. Застарілість розробки професійних (кваліфікаційні характеристики) та освітніх стандартів.

До прийняття нового Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.) та Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти (постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 № 266), заклади вищої освіти здійснювали у багатьох випадках підготовку кадрів, у тому числі за державні кошти, за відсутності в національних стандартах відповідних професій та видів трудової (економічної) діяльності. Новий Перелік спеціальностей майже в 3,5 раза скоротив їх кількість для освітнього рівня «магістр». Водночас проблемою зниження якості підготовки кадрів у цьому випадку є відсутність нових освітніх стандартів, орієнтованих на професійні кваліфікації та професійних стандартів нового типу, на базі яких вони розроблюються.

10. Низький рівень залучення заінтересованих сторін до реформування державної політики у сфері підготовки кадрів.

Результати опитування стейкхолдерів щодо формування вітчизняної кваліфікаційної системи та їхніх пропозицій відповідного спрямування, проведеного автором у червні 2016 р. в рамках Проекту Європейського фонду освіти «Розробка та запровадження Плану заходів щодо впровадження НРК в Україні на 2016–2020 роки», вказують, окрім іншого, на

проблему низького їхнього залучення до реалізації у країні означеного інноваційного напрямку [5].

Слід зауважити, що в країні за останні два роки з'явилися додаткові негативні чинники відповідного спрямування (суб'єктивного та об'єктивного характеру), а саме:

а) без глибокої та комплексної підготовчої роботи з боку уряду в 2016 р. було проголошено та частково реалізовано на практиці децентралізацію фінансування та управління закладів професійно-технічної освіти (далі – ПТО), яка стикнулася з низкою проблем, серед яких:

- брак адекватної законодавчо-нормативної бази відповідного спрямування;

- недофінансування закладів ПТО в окремих регіонах, передусім у містах обласного значення;

- злам наявної вертикалі управління за відсутності нової;

- ускладнення горизонтальних зв'язків між регіонами;

- поява негативних наслідків, наприклад: складність отримання професійної кваліфікації для учня в іншому регіоні; формальність у роботі механізму формування регіонального замовлення на підготовку робітничих кадрів та брак відповідальності місцевих органів влади за фінансування та управління підпорядкованими їм закладами ПТО;

б) запровадження на практиці, починаючи з 1 вересня 2014 р., норм та положень нового Закону України «Про вищу освіту», що призвело, крім багатьох позитивних змін, до виникнення додаткових труднощів із підготовкою кадрів:

- заклади вищої освіти I та II рівнів акредитації (технікуми, коледжі

тощо) втрачають належність до вищої освіти. Запроваджена процедура їх «повернення» до вищої школи досить складна, тому більшість із них стикається з проблемою пошуку оптимального «місця під освітнім сонцем». Така невизначеність спричиняє в багатьох випадках втрату абітурієнтів, перспектив матеріально-технічного і кадрового розвитку. Ця ситуація погіршує стан справ у країні з підготовкою для роботодавців техніків, технологів та інших молодших спеціалістів;

– у п. 3 ст. 7 «Документи про вищу освіту (наукові ступені)» зазначається, що назва професійних кваліфікацій виписується в дипломах лише в певних випадках. Цей вкрай академічний підхід суттєво ускладнює процес працевлаштування та професійної ідентифікації випускників університетів. Знаковим є те, що в країні практично немає мережі центрів із незалежного оцінювання (визнання) професійних кваліфікацій (за винятком діючих центрів оцінювання професійних кваліфікацій за регульованими професіями (близько 150 професій, наприклад, аудитор, фахівець з неруйнівного контролю, архітектор тощо), які могли би (повинні) взяти на себе роль оцінювачів;

– у пп. 6 п. 3 ст. 10 «Стандарти вищої освіти» зазначається, що вимогами до освітньої програми, крім інших, є вимоги, виписані у професійних стандартах (у разі їх наявності). Проблемою в цій ситуації є те, що в Україні на національному рівні не затверджено жодного професійного стандарту, тобто стандарти вищої освіти чітко не орієнтуються на професійні кваліфікації;

в) втрата Україною частини інфраструктури, трудового потенціалу, інших ресурсів для підготовки кадрів через збройну агресію РФ на Донбасі та анексію нею АР Крим. Обсяг негативного впливу цього нового чинника вкрай складно оцінити, але однозначним є те, що він колосальний. Орієнтовні втрати становлять близько 20 % економічного потенціалу країни, на непідконтрольних територіях залишилися «функціонувати» 53 заклади ПТО Донецької та 60 – Луганської областей, десятки університетів та технікумів. Країною-агресором вивезено обладнання з 40 провідних у минулому підприємств машинобудування. Призупинили діяльність понад 120 навчально-виробничих комбінатів, 45 наукових та проектно-конструкторських установ. Вищі навчальні заклади та наукові установи, переміщені на територію України (близько 30), через низький рівень фінансової підтримки з боку держави та слабке матеріально-технічне сприяння з боку місцевих органів влади потерпають від багатьох проблем. Найбільших втрат на Донбасі зазнала вітчизняна система підготовки робітничих кадрів, у тому числі на виробництві, у таких видах економічної діяльності, як вугільна промисловість, металургія, теплоенергетика та промисловість будівельних матеріалів.

Останнім часом влада докладає зусиль щодо підвищення якості підготовки кадрів. Верховною Радою України прийнято 5 вересня 2017 р. Закон України «Про освіту». Формується нормативна база відповідного спрямування. Ключову роль тут відіграє МОН України, за участю якого розроблено та запроваджено уря-

дом (розпорядження від 14.12.2016 № 1077-р) План заходів щодо запровадження Національної рамки кваліфікацій (НРК) на 2016–2020 роки, Про відновлення роботи Міжвідомчої робочої групи з розробки та впровадження НРК (постанова від 21.06.2017 № 440) тощо.

Міжнародні експерти та донори докладають чи не найбільше зусиль до того, щоб в Україні сформувалася нова модель планування, підготовки, оцінювання та використання кадрів з підтвердженими (визнаними) професійними кваліфікаціями. Наприклад, Європейським фондом освіти за останні п'ять років проведено в Україні 8 соціолого-аналітичних досліджень, 13 практичних семінарів, передано профільним центральним органам виконавчої влади (ЦОВВ) та вітчизняним експертам більш як 270 інформаційних матеріалів, передусім стосовно досвіду та напрацювань в інших країнах.

Незважаючи на великий обсяг роботи з реформування системи підготовки кадрів в Україні, її (роботи) результативність є вкрай низькою.

Головними недоліками цієї реформаторської політики є те, що:

- на державному рівні так і не визначено модель механізму забезпечення якісної підготовки кадрів. Фактично всі заходи стейкхолдери цієї політики реалізують наосліп шляхом «спроб та помилок»;

- відсутні системність і комплексність дій уряду, профільних ЦОВВ, соціальних партнерів національного рівня;

- владі так і не вдалося залучити до цієї роботи таких важливих гравців, як об'єднання профспілок, торгово-промислові палати, професійні

асоціації та інші профільні громадські об'єднання;

- існує прихований конфлікт інтересів в отриманні можливості реалізувати державну політику за окремими профільними сегментами (розроблення професійних стандартів, незалежне оцінювання професійних кваліфікацій) з боку окремих об'єднань організацій роботодавців. Вони також чинять опір залученню до цієї роботи професійних асоціацій;

- спостерігається невідповідність окремих норм та положень законодавчих актів певного спрямування, насамперед між освітнім і трудовим законодавством;

- окремі ЦОВВ, зокрема фіскальні органи, не вбачають можливості додаткового фінансування (перерозподілу наявного) цього інноваційного реформаторського заходу.

Загальносвітовим трендом сьогодні є те, що близько 150 країн, які реформують свої системи підготовки кадрів через створення НРК, адаптованих до Європейської рамки кваліфікацій (ЄРК), виходять із того, що НРК і Національні системи кваліфікацій (НСК):

- є найкращими інструментами НВЖ з отриманням професійних кваліфікацій міжнародного рівня, що дає змогу їхнім одержувачам активно долучатися до міжнародного поділу праці;

- підтримують найкращий баланс між попитом і пропозицією навичок, підвищують, таким чином, ефективність системи освіти, зокрема скорочуючи неадекватно тривалі періоди навчання;

- виступають у край важливим інструментом супроводження децентралізації системи підготовки кадрів,

забезпечуючи рівні можливості для громадян;

- вигідні для більшості стейкхолдерів та забезпечують економію витрат держави, роботодавця та/або одержувача освітніх послуг;

- істотно знижують ризики, похибки при плануванні, підготовці та використанні кадрів.

Виходячи з міжнародного і зарубіжного досвіду, існує три основних варіанти вирішення поставленої проблеми:

1. Трансформаційний підхід. За нього система підготовки кадрів поступово підлаштовується під зміни, що відбуваються в економіці та на ринку праці. Ухвалюються законодавчі та нормативні акти регуляторного характеру, які через відсутність фінансування та бюрократичну тяганину не реалізуються на практиці. Держава не залучає через фінансово-матеріальні стимули широкі прошарки стейкхолдерів. уряд і ЦОВВ вживають заходи відповідного спрямування безсистемно та у відриві від цілеспрямованої інноваційної політики. Такий підхід украй тривалий, малоефективний і збитковий для економіки унаслідок нераціонального та відірваного від реальності використання ресурсів заінтересованих сторін. Його ознаки великою мірою характерні для перетворень, що відбуваються в Україні.

2. Модернізаційний підхід. Він передбачає системне перетворення сфери підготовки кадрів згідно з чітко визначеною моделлю, як правило, наближеною до Європейських систем і рамки кваліфікацій. Застосовується деталізований план реалізації обраної стратегії з визначенням етапів, виконавців та обсягів законодавчо-

го, інституціонального, фінансового, методично-інформаційного й кадрового забезпечення заходів. Частково такого підходу дотримуються представники МОН України, які обмежені в ресурсах та повноваженнях.

3. Реформаційний підхід. За такого підходу в максимальному обсязі «імпортується» найбільш вдала модель функціонування ринку кваліфікацій з його численними складовими. Прихильниками такого підходу в Україні є окремі представники об'єднань роботодавців національного рівня.

Пропонований авторський підхід полягає в тому, що він передбачає:

- максимальне врахування напруг і наявних регуляторів у сфері підготовки кадрів в Україні;

- перерозподіл окремих функцій та частки обсягів фінансування, які витрачаються окремими ЦОВВ, підпорядкованими ним закладами та установами, НАН України і галузевими академіями наук до єдиного координаційного органу управління;

- формування інституціонального забезпечення нової інноваційної моделі механізму регулювання підготовки кадрів за принципом громадсько-приватно-державного партнерства, тобто залучення всіх наявних ресурсів заінтересованих сторін та якомога більше їх охоплення;

- максимально можливе запозичення зарубіжних (міжнародних) підходів та аналогів за умови, що вони кращі вітчизняних;

- зняття законодавчо-нормативних бар'єрів, які перешкоджають визнавати за єдиними підходами професійні кваліфікації, набуті через формальну й неформальну освіту та інформальне навчання.

Саме ці характеристики запропонованого підходу визначають його перевагу над трьома альтернативними варіантами політики.

Функціональний розподіл повноважень і взаємодія між елементами механізму можна охарактеризувати таким чином:

1. Національне агентство з кваліфікацій (НАК). Створюється на представницькій основі з представників ЦОВВ, всеукраїнських об'єднань роботодавців та профспілок, всеукраїнських професійних асоціацій. Фінансується ними на пропорційній основі. Реалізує функції:

- ведення реєстру професійних кваліфікацій;
- узагальнення потреби у професійних кваліфікаціях в національному, галузевому, регіональному та відомчому розрізах;
- ліцензування діяльності кваліфікаційних центрів за встановленою урядом процедурою;
- акредитації діяльності галузевих (професійних) рад з кваліфікацій за встановленою урядом процедурою;
- супроводження КП та погодження галузевих випусків ДКХП;
- організації конкурсу (тендеру) на розміщення державного замовлення на підготовку кадрів за регульованими професіями, розроблення та оновлення їх переліку тощо.

2. Галузеві (професійні) ради з професійних кваліфікацій. Формуються за галузевою (відомчою, професійною ознакою) на пропорційних засадах представниками ЦОВВ, місцевих органів влади, галузевих об'єднань роботодавців та профспілок, професійних асоціацій, великих підприємств, профільних наукових установ і навчальних закладів тощо.

Фінансуються стейкхолдерами на пропорційній основі.

Виконують такі функції:

- розроблення, погодження та затвердження професійних стандартів на компетентнісній основі відповідно до процедури, встановленої Кабінетом Міністрів України;
- вивчення потреби у професійних кваліфікаціях для відповідного галузевого (професійного) сегмента;
- формування галузевого (відомчого, регіонального) замовлення на підготовку кадрів у професійно-кваліфікаційному розрізі;
- участь у розробленні стандартів оцінювання професійних кваліфікацій.

3. Кваліфікаційні центри (центри з незалежного оцінювання професійних кваліфікацій). Створюються суб'єктами господарювання, котрі відповідають критеріям та умовам ліцензування кваліфікаційних центрів, у тому числі навчальними закладами. Фінансуються за рахунок оплати послуг одержувачами професійних кваліфікацій. Реалізують функції:

- проведення незалежного оцінювання (визнання) професійних кваліфікацій;
- розроблення та погодження в галузевих (професійних) радах із кваліфікацій стандартів оцінювання;
- підготовки оцінювачів професійних кваліфікацій відповідного спрямування.

Реалізація зазначених та інших більш деталізованих заходів до 2020 р. дасть змогу:

- виконати відповідні зобов'язання перед ЄС, визначені в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС;
- суттєво збільшити приплив прямих зарубіжних інвестицій шляхом

запровадження практики визнання міжнародних (зарубіжних) кваліфікацій та створення в Україні автентичних кваліфікацій, цікавих потенційним інвесторам;

- зекономити кошти державного бюджету через оптимізацію витрат на підготовку кадрів за допомогою сегментації (виключно за регульованими професіями) держзамовлення, конкурсного (тендерного) розподілу коштів через єдиного розпорядника (НАК) замість їх неефективного розпорощеного за багатьма бюджетними програмами використання; передавання окремих навчальних закладів на баланс недержавних корпоративних утворень;

- підвищити рівень якості освіти, насамперед через зовнішнє незалежне оцінювання одержувачів професійних кваліфікацій; запровадження конкурсних (тендерних) змагань провайдерів освітніх послуг за державне замовлення на підготовку кадрів за регульованими професіями; створення конкурентного середовища в системі підготовки кадрів через визнання рівними повних та часткових кваліфікацій, набутих формальним, неформальним чи інформальним шляхом;

- залучити до освітньої діяльності значні фінансові, кадрові, інтелектуальні та матеріально-технічні ре-

сурси роботодавців, їхніх об'єднань, професійних асоціацій, міжнародних організацій та донорів, інших стейкхолдерів;

- підвищити рівень регіональної (міжвідомчої) мобільності громадян як в Україні, так і за її межами шляхом визнання їхніх кваліфікацій як міжнародних;

- підвищити рівень продуктивності праці за рахунок зростання якості освіти та отримання працівниками (наявними чи потенційними) через новостворену мережу кваліфікаційних центрів незалежно визнаної професійної кваліфікації, що підтверджуватиме їхню здатність у повному обсязі та за визначеними якісними параметрами реалізовувати набуті знання, уміння та навички на практиці, як того вимагають професійні стандарти нового типу;

- оптимізувати ринок освітніх послуг шляхом упорядкування стандартів освіти (освітніх програм), переліків спеціальностей, термінів та змісту навчання тощо.

Моніторинг проведеної роботи вже закладено зобов'язаннями України перед ЄС стосовно проведення із залученням профільних міжнародних експертів самосертифікації НРК на її відповідність ЄРК та Рамці кваліфікацій Європейського простору вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Моніторинг інтеграції української системи вищої освіти в Європейський простір вищої освіти та наукового дослідження: аналітичний звіт/Міжнародний фонд дослідження освітньої політики. – Київ : Таксон, 2014. – 144 с.
2. Державний класифікатор України ДК 003 «Класифікатор професій». – Київ : Держспоживстандарт України : Соцінформ, 2010. – 746 с.
3. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. – Краматорськ : Центр продуктивності, 2005. – Вип. 1. – 363 с.

4. Международная стандартная классификация занятий : пер. с англ. – Москва : Финстатинформ, 1981. – 352 с.

5. Результати експертного опитування заінтересованих сторін щодо формування вітчизняної кваліфікаційної системи та їхніх пропозицій відповідного спрямування : матеріали наукового дослідження, проведеного в Україні у I півріччі 2016 року експертами Європейського фонду освіти. Італія – Турін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://ipq.org.ua/upload/files/files/03_Novyny/2016.07.05_Seminar_NQF_plan/%D0%9C%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9F%D0%A0%D0%95%D0%97%D0%95%D0%9D%D0%A2%D0%90%D0%A6%D0%98%D0%AF\(1\).pdf](http://ipq.org.ua/upload/files/files/03_Novyny/2016.07.05_Seminar_NQF_plan/%D0%9C%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9F%D0%A0%D0%95%D0%97%D0%95%D0%9D%D0%A2%D0%90%D0%A6%D0%98%D0%AF(1).pdf).

S. MELNYK

KEY APPROACHES TO REFORMING THE PERSONNEL TRAINING IN UKRAINE

Summary: In the offered material for the first time in national practice there are considered approaches concerning formation of the new model of the mechanism of achievement of qualitative training of personnel on the basis of wide involvement of all stakeholders in the process; creation of the National Qualification Agency, a network of centres of independent assessment of professional qualifications independent assessment (recognition), sectoral (professional) councils on qualifications; Redistribution (integration into one program resource) of available budget funds for training in the direction of their effective using in conditions of transparent interaction of the educational services market and the labour market, attraction of direct investments (other non-state sources of financing) of domestic, foreign and international stakeholders. There are analysed main factors that led to the development of negative trends in the field of personnel training; causes and consequences of insufficient attention of the authorities, social partners of the national level to this education field; prime achievements of key stakeholders during educational reform; world's leading innovation brands, aimed at training system modernizing; 3 options for training system reforming (transformation, modernization and reformation). 10 key trends of vocational and higher education development, perspectives of personnel training within production, including through the dual system of training. The author's model of the mechanism of professional qualifications regulation in the country is proposed. Main elements of the institutional structure are identified and include the National Agency for Professional Qualifications, field (professional) boards on professional qualifications, qualification centres (centres of professional qualifications independent assessment), certified developers of professional and educational standards, appraisers of professional qualifications, etc. The key proposals to central executive authorities on the introduction of a new model in practice are provided.

Key words: stakeholders, balance of training for the labour market needs, national qualifications framework, independent assessment of professional qualifications, personnel training field.

АНАЛІЗ ІСНУЮЧОГО ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ, ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

Анотація. У статті розглянуто існуюче інформаційно-аналітичне забезпечення системи професійно-технічної освіти (ПТО) в Україні, проаналізовано статистичну звітність у професійно-технічній освіті ПТО (ПТО), охарактеризовано теперішню ситуацію в системі ПТО, показано актуальність запровадження широкого кола статистичних показників, насамперед відомостей про стан ринку праці. Окреслено шляхи удосконалення існуючої статистичної звітності у ПТО.

Ключові слова: Система професійно-технічної освіти, статистика професійно-технічної освіти, проект Твіннінг, Туринський процес, роботодавці, сателітний рахунок освіти, інформаційно-аналітичне забезпечення системи професійно-технічної освіти в Україні.

Рис. 1. Літ. 10.

JEL classification: I22, I28.

Система професійно-технічної освіти (ПТО) України на сьогодні виявилась неспроможною відповідати викликам сучасного економічного середовища, яке формують процеси глобалізації. Наслідок прикрого відставання – неврегульованість попиту та пропозиції робочої сили в Україні. Дослідження вчених та міжнародних експертів доводять, що наразі мережі професійно-технічної освіти є неефективними, відірваними від потреб економіки регіонів у контексті як її демографічних проблем, так і потреб ринку праці [1, с. 47].

Система ПТО України складається з професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ) незалежно від форм власності та підпорядкування, що провадять діяльність у галузі ПТО, інших підприємств, установ, органі-

зацій та органів управління ними, котрі здійснюють або забезпечують підготовку кваліфікованих робітників [2]. Складником системи ПТО також є професійне навчання робітничих кадрів безпосередньо на виробництві. Підготовка кадрів у ПТНЗ здійснюється за 400 робітничими професіями.

Починаючи з 2000 р., внаслідок широких євроінтеграційних процесів відбувалось реформування системи ПТО, оновлювалось її законодавче та нормативне забезпечення (докладний перелік чинної нормативно-правової бази, що регулює діяльність ПТО, наведено на сайті Міністерства освіти і науки (МОН) України), багато уваги приділялось формуванню інформаційного забезпечення системи ПТО як основного підґрунтя для прийняття управлінських рішень та

формування ефективної системи моніторингу якості освіти.

Питанням інформаційного забезпечення системи ПТО в Україні присвячено праці М. Вайнтрауб, Н. Величко, Т. Волкова, І. Бабині, Л. Гриневич, Л. Сергєєва [3–7].

Учені доводять, що розроблення інформаційного забезпечення – необхідне та актуальне завдання якісного управління системою ПТО. Так, окремі автори зазначають, що в управлінні ПТО постановка проблеми розроблення та вдосконалення інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), підвищення їхньої економічності, ефективності стає необхідною внаслідок безпосереднього зв'язку розвитку цих технологій з важливою функцією управління – її інформаційно-аналітичним забезпеченням [5, с. 4]. Вчені вказують, що в управлінні ПТО постановка проблеми проектування нових моделей управління на основі ІКТ актуалізується через упровадження електронної інформаційно-аналітичної системи для здійснення моніторингу основних показників інноваційного розвитку як бази для визначення й підтримання високого рівня її конкурентоспроможності в регіоні [4, с. 5].

З огляду на це метою статті є аналіз інформаційно-аналітичного забезпечення системи ПТО в Україні, його проблеми та шляхи вдосконалення.

На думку автора, під інформаційно-аналітичним забезпеченням системи ПТО слід розуміти сукупність форм статистичного спостереження (включаючи процеси отримання, переробки, використання та зберігання), нормативної бази та реалізованих рішень щодо обсягів, розміщення

та форм існування інформації, яка використовується в системі ПТО.

З 2002 р. в рамках взаємодії з Європейським фондом освіти було започатковано «Копенгагенський процес», основні принципи якого ґрунтувалися на забезпеченні якості професійної освіти і навчання, зростанні якості професійної освіти, підвищенні її статусу серед молоді, розвитку мобільності учнів, приведенні стандартів освіти у відповідність із запитами ринку праці. Основним результатом цього процесу було створення Класифікатора професій ДК 003:2010.

Із січня 2013 р. розпочато реалізацію проекту Твіннінг «Модернізація законодавчих стандартів та принципів освіти і навчання у відповідності до політики Європейського Союзу щодо навчання впродовж життя» [8]. Загальною метою проекту визначено сприяння реформуванню системи освіти відповідно до Європейської політики навчання впродовж життя, а безпосередньо сам проект спрямований на ефективне застосування Національної рамки кваліфікацій (НРК) і розвиток елементів забезпечення якості з метою гарантування найвищої якості в галузі ПТО та навчання за європейськими стандартами. У межах проекту Твіннінг проведено детальний аналіз українського законодавства щодо діяльності системи ПТО та розроблено рекомендації для його вдосконалення на основі політики та досвіду ЄС щодо навчання впродовж життя, рекомендації для впровадження НРК, систему критеріїв забезпечення якості ПТО. До речі, критерії системи рейтингового оцінювання діяльності ПТНЗ було закріплено наказом Міністер-

ства освіти і науки України «Про затвердження критеріїв системи рейтингового оцінювання діяльності професійно-технічних навчальних закладів» від 22.11.2011 № 1336, та наказом управління професійно-технічної освіти МОН від 10.01.2012 № 07 затверджено Методичні рекомендації щодо рейтингового оцінювання діяльності професійно-технічних навчальних закладів. Метою розроблення цих рекомендацій було стимулювання підвищення якості ПТО та проведення моніторингу й визначення оптимальних характеристик діяльності як ПТНЗ зокрема, так і системи професійно-технічної освіти України в цілому. Слід зауважити, що у процесі дослідження автору не вдалося виявити конкретної інформації про результати впровадження названої методики у практику.

З метою формування інтерактивної інформаційної бази в галузі ПТО, висвітлення її діяльності в цілому, а також окремих навчальних закладів та установ у 2008 р. створено веб-портал професійно-технічної освіти України (<http://proftekhosvita.org.ua>). Цей веб-портал призначений для оперативного обміну інформацією між департаментом професійно-технічної освіти, управліннями освіти і науки обласних (міських) державних адміністрацій, ПТНЗ. У листі МОН від 19.01.2009 № 1/9-30 зазначалось, що моніторинг відвідування порталу управліннями і ПТНЗ свідчить, що цей інтернет-ресурс використовується не повною мірою та не всіма регіональними управліннями освіти і науки, навчальними закладами й установами ПТО. На сьогодні інтерактивна інформаційна база в галузі ПТО не на-

була поширення, веб-портал (<http://proftekhosvita.org.ua>) не працює.

З 2010 р. в Україні започатковано Туринський процес. Туринський процес Європейського фонду освіти (ЄФО) – це аналіз політики у сфері професійної освіти і навчання, що реалізується у 29 державах – партнерах ЄФО. Його мета подвійна: отримувати актуальну інформацію про програмні засади, на яких функціонує система в країні, та про їхні наслідки, а також посилювати відчуття відповідальності, залучення до розроблення політики, підготувати фактичні дані, що сприятимуть такому розробленню з метою підвищення результативності політики. У 2016 р. у контексті децентралізації системи ПТО в Україні Туринський процес реалізовано на двох рівнях – національному та регіональному. Систему ПТО кожного регіону проаналізовано з позиції бачення її стану й перспектив розвитку; результативності в реагуванні на потреби економіки та ринку праці; ефективності врахування демографічних, соціальних та інклюзивних потреб; якості системи ПТО; аспектів управління і фінансування. Окрему увагу приділено розрахункові кількісних показників діяльності професійної освіти та навчання.

Протягом 2013–2015 рр. розроблено два найважливіших законопроекти: Національну стратегію розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки, схвалену Указом Президента України від 25.06.2013 № 344/2013, та проект нового Закону «Про професійну освіту». Обидва документи акцентують увагу на важливості якісного інформаційного забезпечення системи ПТО. Так, п. 5.6.1 Стратегії розвитку

освіти в Україні на 2012–2021 роки передбачено створення Національної системи якості освіти (НСЯО) та запровадження єдиної системи статистики й параметрів вимірювання якості освіти. Стаття 18 нового Закону «Про професійну освіту» вказує на необхідність проведення моніторингу, аналізу й прогнозування потреб у кваліфікованих кадрах на ринку праці [9; 10].

Прийняття дієвих управлінських рішень щодо вирішення проблем стану системи ПТО може забезпечити якісне інформаційне забезпечення, яке базується на єдиній платформі збору та обробки статистичної інформації.

Проведений автором аналіз показав, що на сьогодні існує чотири джерела статистичних даних про діяльність системи ПТО в Україні:

I. Статистична звітність, що збирається МОН України.

II. Статистична інформація, що публікується у виданнях Державної служби статистики.

III. Статистичні індикатори за результатами проведеного в 2010 р. дослідження в регіональному розрізі в рамках Туринського процесу.

IV. Статистична інформація Єдиної державної електронної бази з питань освіти (ЄДЕБО).

Зупинимось докладніше на кожному з них.

I. Статистична звітність, що збирається МОН України.

Незалежно від підпорядкування та форм власності ПТНЗ подають МОН України, а також управлінням освіти обласних та Київської міської державної адміністрації статистичну звітність за дев'ятьма статистичними формами:

Форма № 1 (профтех) – зведена, «Зведений звіт про підсумки роботи професійно-технічних навчальних закладів» (річна). Містить показники руху контингенту учнів, слухачів протягом навчального року, показники кількості учнів, слухачів, які взяли участь у державних кваліфікаційних іспитах, захисті дипломних проектів, показники рівня працевлаштування, випуску за професіями, спеціальностями, спеціалізаціями, навчально-матеріальну базу, а також кількість педагогічних працівників залежно від посади на початок та кінець навчального року.

Форма № 2 (профтех) «Звіт професійно-технічного навчального закладу про приймання учнів та слухачів» (річна) подається 1-го вересня поточного року. Складається з трьох розділів та містить кількісні показники прийнятих випускників шкіл, незайнятого населення, працівників.

Форма № 3 (профтех) «Звіт професійно-технічного навчального закладу про контингент учнів та слухачів» (подається наприкінці календарного року). Містить кількісні показники руху контингенту учнів, слухачів протягом календарного року. Наводяться дані про кількість учнів, слухачів – випускників шкіл із зазначенням їх відповідного рівня середньої освіти, котрі проходили первинну професійну підготовку у ПТНЗ, що звітують за галузями промисловості, статтю, соціальним станом, наявністю особливих потреб.

Форма № 4 (профтех) «Звіт професійно-технічного навчального закладу сільськогосподарського та меліоративного профілів про виробничу діяльність учбових господарств (річна)» подається наприкінці поточно-

го року. Складається з п'яти розділів і містить показники виробництва і реалізації продукції рослинництва, продукції тваринництва, наявності сільськогосподарських будівель, економічні показники діяльності учбового господарства, зокрема розміри доходу, чистого прибутку, рентабельності, наявності учбових господарств у ПТНЗ.

Форма № 5 (профтех) «Зведений звіт про наявність тракторів, автомобілів, сільськогосподарських та меліоративних машин у професійно-технічних навчальних закладах сільськогосподарського та меліоративного профілів станом на 1 січня поточного року» (річна). Міститься інформація про наявність на звітну дату, а також вибуття кількості тракторів, машин та обладнання, яке використовується в рослинництві, машин та обладнання, що використовується у тваринництві, транспорту, машин для меліоративних робіт.

Форма № 6-В (профтех) «Оперативний звіт про прийом до професійно-технічних навчальних закладів МОН на початок навчального року» (річна). Містяться статистичні показники обсягів державного замовлення з урахуванням молодших спеціалістів, а також інформація щодо фактичного виконання обсягів державного замовлення.

Форма № 7-В (профтех) «Оперативний звіт про підготовку професійно-технічних навчальних закладів МОН до навчального року» (піврічна). Розкриваються обсяги державного замовлення з урахуванням молодших спеціалістів (відповідно до обсягів, доведених постановою Кабінету Міністрів України та наказу Міністерства освіти і науки України), інфор-

мація щодо фактичного виконання обсягів державного замовлення.

Форма № 8-В (профтех) «Звіт професійно-технічного навчального закладу МОН України про професійне навчання незайнятого населення за направленням служби зайнятості за півріччя року» (піврічна). Кількість випускників за назвами професій. Обсяги надходження коштів від служби зайнятості за професійне навчання незайнятого населення.

Форма № 9 (профтех) «Звіт про навчально-виробниче обладнання і техніку професійно-технічних навчальних закладів МОН України за рік», (річна). Кількість найменувань обладнання на кінець року, зокрема за термінами експлуатації, отриманих та вибулих за рік.

Слід зазначити, що ці форми, затверджені спільними наказами МОН і Державної служби статистики у 2000 р.

II. Статистична інформація, яка публікується у виданнях Державної служби статистики України.

Державна служба статистики публікує статистичну інформацію про ПТНЗ у вигляді узагальненої інформації щодо функціонування національної системи ПТО у формі динамічних рядів, починаючи з 1990 р. Динамічні ряди містять кількісні показники: навчальні заклади; учні, що вибули; скільки прийнято учнів; підготовлено (випущено) кваліфікованих робітників. У методологічних положеннях зі статистики освіти, затверджених наказом Державного комітету статистики України від 09.11.2011 № 288, зазначається, що для підготовки узагальненої інформації про функціонування національної системи освіти відповідно до

Закону України «Про освіту» та відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну статистику» в інформаційній роботі використовуються адміністративні дані МОН України. Для підготовки узагальненої інформації щодо діяльності ПТНЗ використовуються такі форми звітності: форма № 1 (профтех) – зведена «Зведений звіт про підсумки роботи професійно-технічних навчальних закладів», форма No2 (профтех) – зведена «Зведений звіт про приймання учнів та слухачів до професійно-технічних навчальних закладів»; форма № 03 (профтех) – зведена «Зведений звіт про контингент учнів та слухачів професійно-технічних навчальних закладів»; форма № 1-ЗСО «Звіт про продовження навчання для здобуття повної загальної середньої освіти випускниками 9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів». Терміни надання адміністративних даних Держстату визначаються щорічними планами державних статистичних спостережень, що затверджуються нормативними актами Кабінету Міністрів України.

Основними статистичними публікаціями, в яких містяться статистичні показники з ПТО, є:

- статистичний бюлетень «Загальноосвітні навчальні заклади України»;

- статистичний бюлетень «Продовження навчання та здобуття професії»;

- статистичний бюлетень № 2;

- статистичний збірник «Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства».

Розмір витрат на ПТО з урахуванням міжнародних порівнянь надається в сателітному рахунку осві-

ти – порівнянному в міжнародному масштабі статистичному індикаторі з освіти для актуалізації основного джерела даних «Запитальника по системах освіти» (UOE), який підготовлено Інститутом статистики ЮНЕСКО, Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) і Євростатом. Джерелом даних для побудови є адміністративні дані Міністерства освіти і науки за формою № 3 (профтех). З метою визначення розподілу коштів, спрямованих на ПТО за постачальниками (провайдерами) послуг освіти використовуються: звіт про виконання державного та місцевих бюджетів за функціональною класифікацією, код 0930 (Професійно-технічні заклади освіти; професійно-технічні училища соціальної реабілітації) + відсоток (експертно) витрат бюджетів за кодом 0970+кошти роботодавців (відповідно до EF.2.1 лише за видом економічної діяльності 80.22.2 (КВЕД)) + кошти домашніх господарств (відповідно до EF.2.2 лише за видом економічної діяльності 80.22.0 (КВЕД)) + кошти домашніх господарств на супутню продукцію для здобуття освіти відповідного ступеня.

III. Статистичні індикатори за результатами Туринського процесу.

Система кількісних статистичних показників містить 21 індикатор, запропонований ЄФО, Міжнародною організацією праці, ЮНЕСКО для оцінки професійної освіти і навчання та можливості міжнародних порівнянь. Докладний перелік статистичних індикаторів наведено на рисунку. Однак слід зазначити, що основна складність при порівнянні даних професійної освіти та навчання на міжнародному рівні полягає у

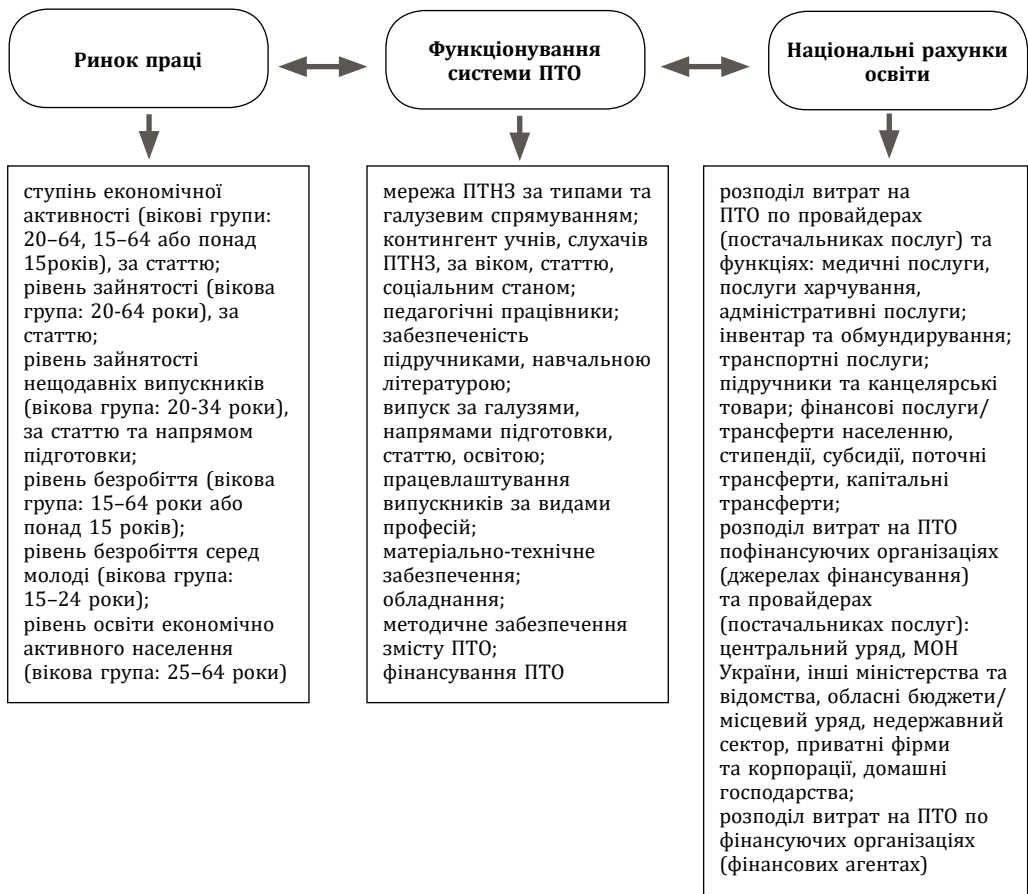

Рисунок. Статистичні показники ПТО

Складено автором.

використанні кожною країною власних специфічних класифікацій та визначень у сфері професійної освіти й навчання, які відповідають конкретному економічному становищу в країні. Тому основним пріоритетом розвитку Туринського процесу є покращення якості статистичних даних, які використовуються при розрахунку даних індикаторів.

IV. Статистична інформація ЄДЕБО. Єдина державна електронна база з питань освіти (ЄДЕБО) – автоматизована система накопичення, оброблення, зберігання та захисту даних,

у тому числі персональних, щодо закладів, які надають освітні послуги в Україні. ЄДЕБО є інформаційним джерелом для інформаційних рейтингових систем конкурсного відбору, отримання статистичних звітів, виготовлення документів про освіту. На сьогодні до ЄДЕБО підключено близько 3 тис. ВНЗ та ПТНЗ (з відокремленими структурними підрозділами), освітніх установ та організацій, у тому числі центральні органи управління освітою, а також усі обласні департаменти (управління) освіти і науки, більше ніж 50 район-

них та міських відділів освіти. В ЄДЕ-БО реалізовано автоматизоване формування статистичного звіту – Форма No2 (профтех). З 2015 р. ПТНЗ формують замовлення на виготовлення документів про професійно-технічну (вищу) освіту з використанням ЄДЕ-БО на виконання вимог Порядку замовлення, видачі та обліку документів про професійно-технічну освіту державного зразка, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 02.04.2015 № 387 та зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 16.04.2015 за № 426/26871. У цій системі здійснюються облік та контроль руху бланків документів про ПТО (отримання, переміщення, видача).

Таким чином, система ПТО в Україні описується трьома блоками взаємопов'язаних статистичних показників, які містять кількісну інформацію щодо діяльності професійно-технічних закладів, зокрема мережу, контингент педагогічних працівників, матеріально-технічне та методичне забезпечення ПТНЗ, фінансування ПТО.

На підставі викладеного можна зробити такі висновки. Проведений аналіз запровадження та використання інформаційно-аналітичного забезпечення системи ПТО в Україні показав, що на сьогодні немає єдиної інформаційної системи, яка б займалася збором статистичних даних у галузі ПТО. Крім того, через відсутність локальної мережі збирання статистичних даних здійснюється вручну як на переносних електронних, так і на паперових носіях, що знижує рівень оперативності збору й обробки статистичних даних і впливає на їх актуальність. Наявні

форми статистичної звітності не повністю охоплюють основні аспекти діяльності закладів освіти. Така ситуація суттєво знижує можливість формування стратегії розвитку галузі, а також оперативного реагування на нагальні потреби закладів ПТО, визначення обсягів та напрямів підготовки кадрів у професійно-кваліфікаційному розрізі відповідно до потреб регіональних ринків праці, ефективного формування регіонального замовлення на підготовку кадрів, визначення переліку професій, підготовка за якими здійснюється за рахунок коштів державного бюджету тощо.

З огляду на це основні шляхи вдосконалення чинних форм звітності такі:

- уведення до форм статистичної звітності показника вартості здобуття професійно-технічної освіти за професіями (або групами професій);
- уведення до форм статистичної звітності показника працевлаштування випускників за набутими професіями;
- формування реєстру закладів ПТО в розрізі напрямів професійної підготовки;
- формування реєстру закладів ПТО за чисельністю осіб, котрі навчаються, та за чисельністю педагогічного персоналу.

Напрямами подальших досліджень є розроблення проекту методики визначення обсягів та напрямів підготовки кадрів відповідно до потреб регіональних ринків праці та розроблення проекту методики визначення критеріїв відбору робітничих професій, підготовка за якими здійснюється за рахунок коштів державного бюджету.

Список використаних джерел

1. Децентралізація професійно-технічної освіти (ПТО) в Україні – поштовх до дій. Зелена книга для спрямування обговорень щодо реформ та здібностей, необхідних для побудови досконалої та привабливої системи ПТО в Україні (січень 2017 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://education-ua.org/ua/component/cck/?task=download&collection=blog_files_x&xi=0&file=blog_files&id=1854.

2. Про професійно-технічну освіту: закон України від 10.02.1998 No 103/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80>.

3. Модернізація змісту професійної освіти і навчання: теорія і практика: монографія / М. А. Вайнтрауб, А. М. Романова, І. А. Мося та ін.; за наук. ред. М. А. Вайнтрауб. – Київ : ТОВ «НВП Поліграфсервіс», 2015. – 328 с.

4. Моніторинг розвитку професійно-технічної освіти: метод. рекомендації / Н. О. Величко, І. М. Савченко, В. В. Ягупов та ін. / за ред. Т.В. Волкової. – Київ : Інститут ПТО НАПНУ, 2011. – 196 с.

5. Інформаційно-аналітичне управління освітніми системами: методичний посібник / Т. В. Волкова, Н. О. Величко, І. В. Гириловська та ін.; за ред. Т. В. Волкової. – Київ : Педагогічна думка, 2012. – 176 с.

6. Аналітична доповідь про стан моніторингу якості освіти в Україні / МБО «Центр тестових технологій і моніторингу якості освіти»; [І. І. Бабин, Л. М. Гриневич, І. Л. Лікарчук та ін.]; за заг. ред. І. Л. Лікарчука. – Київ : МБО «Центр тестових технологій і моніторингу якості освіти»; Харків : Факт, 2011. – 96 с.

7. *Сергеева Л.* Прогнозування розвитку ринку праці як інструмент діалогу професійних навчальних закладів із соціальними партнерами / Л. Сергеева // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2013. – No 6. – С. 235–342 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Pippo_2013_6_26.pdf

8. Модернізація законодавчих стандартів та принципів освіти і навчання у відповідності з політикою ЄС щодо навчання впродовж життя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipq.org.ua/upload/files/files/03_Novyny/2015.03.18_Twinning_final_conference/Reviewing%20of%20challenges%20in%20VET%2C%20legislation%20and%20the%20policy%20process_Ukr.pdf.

9. *Ковтунець В. В.* Освітня статистика в Україні: стан і шляхи розвитку / В. В. Ковтунець. – Київ: Нора-друк, 2015. – 32 с.

10. Практика застосування Закону України «Про професійно-технічну освіту»: фінансове забезпечення навчальних закладів та установ: матеріали вільного засідання Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти 12 лютого 2014 року / редкол. Л.М. Гриневич (голова) [та ін.]. – Київ : Парлам. вид-во, 2015. – 552 с.

ANALYSIS OF EXISTING INFORMATIONAL AND ANALYTICAL SUPPORT FOR VOCATIONAL EDUCATION SYSTEM IN UKRAINE, PROBLEMS AND WAYS OF IMPROVEMENT

Summary: *The article considers the existing informational and analytical support of vocational education system in Ukraine. Since 2000, as a result of large-scale European integration processes, the reform of the system of vocational education has been reformed, its legislative and regulatory support has been renewed. Much attention has been paid to the formation of information provision of the system of vocational education as for the main basis for making administrative decisions and the formation of an effective system for monitoring the quality of education. The article analyses statistical reporting in vocational education. Four sources of statistical reporting are described in detail: reports collected by the Ministry of Education and Science of Ukraine; Information from the publications of the State Statistics Service; Indicators based on the results of the Turin process; Information of the Uniform State Foundation for Electronic Education. Informational and analytical support of the system of vocational education should be understood as a set of forms of statistical observation (including processes of reception, processing, usage and storage), the regulatory framework and decisions on volumes, locations and forms of existence. Information is used in the system of vocational education. Areas of further research are the development of a methodology for determining the scope and direction of training in accordance with the needs of regional labour markets.*

Key words: *vocational education system, statistics of vocational education, twinning (partnership) project, Turin process, employers, distance education, informational and analytical support of vocational education system in Ukraine.*

ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ АКАДЕМІЧНОЇ МОБІЛЬНОСТІ В КРАЇНАХ ЄС ТА ІНШИХ КРАЇНАХ

Анотація. У статті визначено та описано елементи системи академічної мобільності в країнах ЄС та в інших країнах. Встановлено, що основними елементами академічної мобільності є національні центри академічної мобільності, вищі навчальні заклади, студенти та викладацький склад, а законодавство утворює юридичне підґрунтя для забезпечення академічної мобільності учасників академічного обміну. Елементи академічної мобільності розглянуто на прикладі таких країн, як Австрія, Німеччина, Велика Британія, Фінляндія та США.

Ключові слова: академічна мобільність, інтернаціоналізація, особистий розвиток, самореалізація, конкурентоспроможність.

Літ. 9.

JEL classification: I21, I23, I28.

Прискорення темпів глобалізації у всіх сферах людської діяльності вимагає інтернаціоналізації вищої освіти для виховання та навчання фахівців міжнародного рівня. Масштаби академічної мобільності істотно зросли за останні десятиліття завдяки процесу інтернаціоналізації вищої освіти. Постійні зміни світових тенденцій у сфері освіти диктують потребу в перегляді концепції освітнього феномену, результатів його впливу на ВНЗ на різних рівнях та переосмисленні парадигми функціонування. Саме тому в даній статті академічна мобільність розглядається крізь модернізовану призму її системних елементів на прикладі країн ЄС та інших країн.

Пріоритет було віддано працям зарубіжних науковців для висвітлення явища академічної мобільності в країнах Європи. Г. де Віт, Л. Акрс, Ф. Хантер, Л. Говард, Е. Егрон-Полак – учені, які досліджували питання академічної мобільності. Серед вітчизняних

науковців ці питання досліджували В. Г. Кремень, М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, О. В. Співаковський, В. З. Грищак. Однак це питання потребує проведення подальших наукових пошуків з метою розв'язання проблеми забезпечення академічної мобільності українських ВНЗ.

Академічна мобільність є порівняно новим явищем, але широким та різноманітним за своєю концепцією. Протягом останніх років європейські освітні та науково-дослідницькі програми були ключовим механізмом для формування стратегічного підходу до інтернаціоналізації у вищій освіті в Європі та паралельно прикладом для установ по всьому світу. Значний вплив на академічну мобільність мала глобалізація економік різних країн, що було зумовлено динамікою та постійним розвитком політичних, економічних, соціокультурних та академічних сфер життя. Дані процеси набувають різних форм та

масштабів: немає універсальної моделі, яка б задовольнила усіх. Попри процеси глобалізації та інтернаціоналізації, зберігаються національні та регіональні розбіжності на користь індивідуальних національних потреб соціуму.

В Європі академічна мобільність як стратегічний процес була започаткована програмою ERASMUS, основна мета якої полягала в сприянні співпраці між університетами та мобільності студентів у межах ЄС. У багатьох країнах дана програма сприяла формуванню спільних домовленостей та стимулювала академічну мобільність, яка, своєю чергою, зміцнювалася завдяки Болонському процесу. Таким чином, академічна мобільність стала інтегрованою на національному та інституційному рівнях в Європі. В рамках програми ERASMUS вперше було поставлено мету академічної мобільності європейського рівня. Мета створення програми – насамперед сприяти навчанню в іншій державі на певному етапі здобуття освіти в університеті [1].

Для цілісного розуміння системи академічної мобільності як освітнього явища слід розглянути елементи системи, з яких вона складається.

Нормативно-правова основа є юридичним підґрунтям для існування академічної мобільності, її закріплення державними законами про вищу освіту та джерелом прав для учасників академічного обміну (студенти, викладачі, дослідники, академічний персонал). Нормативно-правова база академічної мобільності має багаторівневу природу створення: інституційний рівень (нормативно-правові акти в межах ВНЗ), державний рівень (нормативно-правові

акти, закріплені та захищені національними законами), загальноєвропейський рівень (нормативно-правові акти, встановлені в інститутах Європейського простору вищої освіти (ЄПВО)). Національні центри академічної мобільності та ВНЗ є водночас невід’ємними елементами системи академічної мобільності та суб’єктами даного процесу.

До основних функцій центрів академічної мобільності належать: участь у виконанні міжнародних програм академічного обміну учнями, студентами та аспірантами; організаційне забезпечення навчання, стажування або підвищення кваліфікації громадян у навчальних закладах інших країн; забезпечення ефективної діяльності в рамках функціонування міжнародної мережі європейських національних інформаційних центрів з академічного визнання та мобільності і національних інформаційних центрів з академічного визнання інших держав тощо. В свою чергу, ВНЗ можуть мати власні інституційні центри академічної мобільності, які повністю підпорядковуються загальнонаціональному центру. Головними функціями інституційних центрів є: надання можливості студентам, викладачам, дослідникам чи адміністративному персоналу вирушити на навчання/стажування за кордон та реалізація можливості прийому іноземних студентів. При кожному ВНЗ має функціонувати конкурсна комісія, до компетенції якої належить прийняття рішень щодо мобільності того чи іншого студента/працівника. До неї зазвичай входять представники відділу академічної мобільності, відповідної кафедри та органів студентського самоврядуван-

ня. Проходити цю комісію необхідно для визнання участі в певній програмі, що дає змогу ВНЗ перезарахувати прослухані дисципліни після повернення студента. Така процедура має відбуватися незалежно від ВНЗ: партнерського чи за самостійно знайденою програмою. Крім того, для ВНЗ існує ряд мотиваційних функцій: підвищення престижу й статусу освітнього закладу на міжнародній арені; розширення міжнародного співробітництва між ВНЗ; розвиток інформаційно-освітнього середовища ВНЗ, що надає можливість радикально оновити технологічну базу, перейти до нових інформаційно-педагогічних технологій, що відповідають системі відкритої освіти.

Серед суб'єктів академічної мобільності найважливішими та найумотивованішими є насамперед студенти. У контексті студентства академічна мобільність набуває нових, більш персоналізованих та індивідуалізованих функцій. Основною мотивацією для участі студента в академічному обміні є формування індивідуальної освітньої траєкторії особистісного розвитку. Таким чином, студент зможе цілісно вибудувати парадигму подальшого життєвого розвитку, отримати повнішу картину майбутньої професії та сконструювати ряд перспектив у своїй професійній галузі. Водночас варто згадати про загальнокультурне та освітнє збагачення студента, що допоможе йому виховати в собі гармонійну, всебічно розвинену особистість. До цього елементу можна включати й інші особистісні вигоди, такі як покращення іншомовних та міжкультурних навичок спілкування, виховання толерантності й гідності, пізнання іноземних культур-

них та етнічних кодів та здійснення їх порівняльного аналізу. Невід'ємною частиною студентської вмотивованості також є фактор «школа життя»: адаптація в іншомовному середовищі призводить до набуття людиною нових, необхідних для життя в глобалізованому світі вмінь урегулювання конфліктів, швидкості реакції, навчання самостійності та відповідальності тощо.

Наступним невід'ємним елементом системи академічної мобільності є викладацький склад. Мобільність викладачів та дослідників – важлива ланка в процесі інтернаціоналізації вищої освіти. Діяльність викладачів безпосередньо пов'язана з навчально-виховним процесом студентів. Переважно саме на них покладено відповідальність за здобуття студентами високоякісної освіти. Саме тому існує нагальна необхідність у збільшенні кількості викладачів і науковців із міжнародним досвідом. Фінансування навчання/стажування у закордонних ВНЗ є важливим елементом системи академічної мобільності і здійснюється за кошти організацій, підприємств, установ всіх форм власності або коштів фізичних осіб. Важливим є вирішення питання фінансування на державному рівні. Наприклад, у ВНЗ Фінляндії заборонено плату за навчання навіть для іноземних студентів та надаються стипендії, які виплачуються з державних коштів [2].

Основним завданням розбудови європейського освітнього й наукового простору є сприяння академічній мобільності студентів і наближення національної системи освіти до загальноєвропейської. У Болонському процесі розрізняють два види академічної мобільності студентів – «вер-

тикальну» та «горизонтальну». Під вертикальною мобільністю розуміють повне навчання студента за певним освітньо-кваліфікаційним рівнем у зарубіжному ВНЗ, під горизонтальною – навчання там протягом обмеженого часу. Мобільність студентів ВНЗ забезпечується на підставі партнерської угоди про співробітництво із зарубіжними університетами. Європейська кредитно-трансферна система (ЄКТС) надає університетам інструментарій для гарантування прозорості налагодження зв'язків між ВНЗ, розширення можливостей вибору для студентів; сприяє визнанню навчальних досягнень студентів закладами освіти шляхом використання загальнозрозумілої системи оцінювання та зарахування в базовому навчальному закладі дисциплін, опрацьованих студентом у закордонних університетах.

У рамках Болонського процесу розглядаються дві мети: вихідної та вхідної мобільності, а також визначено такі цілі:

- вихідна кредитна мобільність в будь-якій країні світу, вона охоплює країни, що належать до ЄПВО;
- вихідна мобільність учених ступенів, але тільки в країнах ЄПВО;
- мобільність на всіх рівнях навчання, починаючи з освіти короткого циклу й закінчуючи докторантурою;
- сприяння мобільності науково-дослідницької діяльності, що сприяє процесу навчання та стажування, а також розширює спектр інших видів діяльності [3].

Академічна мобільність визначається як процес інтеграції міжнародного, міжкультурного та глобального вимірів у мету, функції та забезпечення післядипломної освіти для підви-

щення якості освіти та досліджень для всіх студентів і академічного персоналу. З часом академічна мобільність повинна стати більш інклюзивною та менш елітарною. Вона має більше зосереджуватися на розробці навчального плану та результатах навчання, а не переважно на мобільності. Таким чином, мобільність має стати невід'ємною частиною інтернаціоналізованого навчального плану для забезпечення інтернаціоналізації для всіх меншин.

Міжнародною асоціацією університетів (МАУ) та Європейською асоціацією міжнародної освіти проведені дослідження, присвячені інтернаціоналізації в Європі та світі. Вони показують, що лідери у сфері вищої міжнародної освіти приділяють увагу збільшенню мобільності студентів. Проте дослідники наголошують на виникненні перешкод, пов'язаних з фінансовими та нормативно-правовими обмеженнями, з інституційними проблемами вивчення мови та характеру академічної взаємодії і винагороди.

Академічна мобільність визначається як можливість «переміщуватися» з одного ВНЗ до іншого з метою обміну досвідом, набуття додаткових можливостей поглиблення своїх знань, умінь, накопичення кредитів, отримання доступу до визнаних освітніх та наукових центрів [2].

Основні елементи системи академічної мобільності окремих країн ЄС та інших країн наведено далі.

Число іноземних студентів у ВНЗ Австрії завжди було високим. У 1970 р. 15,9 % усіх студентів університетів прибули з-за кордону. У 2006–2007 рр. частка іноземних студентів у Австрії становила 16,7 % (43 572).

У свою чергу, в той самий час 12 965 австрійських студентів були зареєстровані за кордонами своєї держави, становлячи 6 % від загального числа студентів-австрійців: співвідношення дорівнювало 3,4. Це означає, що в Австрії було зареєстровано втричі більше іноземних студентів порівняно з австрійськими студентами, які навчаються за кордоном.

Згідно зі звітом Австрійського Болонського моніторингу 2009 р. [4], 3242 академічні співробітники перебували за кордоном у 2007 р., або 23,8 % від загального обсягу наукових співробітників. Для порівняння: 4917 наукових співробітників прибули в Австрію в 2007 р.: співвідношення становить 1,5.

Основні інститути, які беруть участь у розробці та здійсненні політики у сфері мобільності Австрії:

- Федеральне міністерство науки і досліджень (BMWf), що є основним органом прийняття рішень в Австрії для формулювання стратегій мобільності та планування відповідних заходів підтримки.

- Австрійське агентство міжнародної мобільності та співробітництва в галузі освіти, науки і досліджень.

- Комітет з питань політики міжнародних справ університетів Австрії.

Згідно з національним опитуванням, BMWf визначило такий порядок пріоритетності мобільності в Австрії: вихідна кредитна мобільність; вхідна кредитна мобільність; вихідна мобільність учених ступенів; вхідна мобільність учених ступенів.

З позиції цільових регіонів для мобільності студентів, австрійське міністерство виокремлює конкретні пріоритетні напрями для академічної мобільності:

- ЄПВО: через програму ERASMUS+, яка відіграє важливу роль в австрійському контексті;

- Канада і США;

- Центральна та Східна Європа. Студентські обміни з цим регіоном підтримуються такою програмою як CEEPUS, яка пропонує обмін між Австрією, Словаччиною, Чехією та Угорщиною;

- Азія. Мережа EPU (Євразія-Океанія) була сформована Австрією в 2001 р. з метою створення освітньої мережі для австрійських університетів, університетів прикладних наук та інших освітніх установ у Центральній Азії, Східній Азії та Океанії;

- Австралія і Нова Зеландія [5].

Для того щоб залучити талановитих студентів з-за кордону й надати австрійським студентам більше можливостей навчатися в інших країнах, міністерство запропонувало підтримку для введення спільних і подвійних дипломів у співпраці з міжнародними партнерами. Одним з прикладів є створення спеціальної програми – AUSTRIA MUNDUS, призначеної для підтримки австрійських університетів та збільшення участі їхніх викладачів, дослідників і студентів у програмі ERASMUS MUNDUS, а згодом і ERASMUS+.

Національна стратегія досліджень, технології та розвитку австрійського федерального уряду додатково визначила конкретні цілі для кращого позиціонування країни на світовому ринку, пов'язані з міжнародною мобільністю, а саме:

- розширення участі Австрії в європейських програмах фінансування;

- вибіркове глобальне співробітництво з такими партнерами, як

США, певними країнами Азії та країнами BRICS (Бразилія, Росія, Індія, Китай, ПАР);

– подальша співпраця з країнами Центральної, Південної та Східної Європи.

Крім того, визначено додаткові цілі в контексті науково-дослідницької мобільності:

– сприяння мобільності, співпраці й відкритому ринку праці для дослідників у рамках міжнародної прозорої реклами дослідних робіт;

– залучення міжнародних дослідників в університети Австрії за допомогою професійного відбору;

– поліпшення, розширення й розроблення інформаційних послуг для дослідників мобільності [4].

За даними Федерального статистичного управління Німеччини, загальне число студентів, що навчаються у ВНЗ, становило 2 121 190 у 2009–2010 рр. У той же час було зареєстровано приблизно 245 000 іноземних студентів, або 11,5 % від загальної кількості студентів. Серед іноземних студентів 181 249 – студенти внутрішньої мобільності і 63 527 – зовнішньої. З 1996–1997 р., число внутрішньої та зовнішньомобільних студентів збільшилося на 81,1 і 22,5 % відповідно.

Щодо мобільності персоналу, то загальна кількість іноземних викладачів на 2009–2010 рр. дорівнювала 28 593, або 9,5 % усіх наукових співробітників, серед яких 2242 – іноземні професори, або 5,6 %.

Основні інститути, які беруть участь у розробленні й здійсненні політики у сфері мобільності:

– Федеральне міністерство закордонних справ;

– Федеральне міністерство освіти і науки;

– Федеральне міністерство з розвитку та співробітництва;

– Міністерство освіти і культури;

– Німецька служба академічних обмінів (DAAD);

– Фонд Олександра фон Гумбольдта;

– Німецький фонд досліджень.

Основні політичні цілі щодо академічної мобільності визначено Німецькою службою академічних обмінів (DAAD):

– заохочення талановитих молодих студентів і науковців з-за кордону для навчання або науково-дослідної діяльності;

– кваліфікація молодих німецьких учених і фахівців;

– сприяння інтернаціоналізації ВНЗ Німеччини;

– підтримка країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою у створенні ефективних структур вищої освіти.

Найважливіші причини для підтримки та заохочення в'їзної мобільності в Німеччині відображено в основних програмних документах:

– підвищення конкурентоспроможності та привабливості німецької вищої освіти;

– підтримка співпраці з іншими країнами (мобільність студентів як інструмент зовнішньої політики);

– поліпшення майбутнього економічного співробітництва з іншими країнами;

– приріст знань і зміцнення виробництва.

Важливість створення систематичної мережевої співпраці між ВНЗ Німеччини та іншими країнами розглядається в рамках першої програми Німецької служби академічних обмінів (DAAD). Особлива увага при-

діляється країнам Азії та Латинської Америки.

Частка виїзної і в'їзної кредитної мобільності в Німеччині організовується в рамках програми ERASMUS+. Також функціонують вхідна й вихідна кредитна мобільність у рамках дво- та багатостороннього співробітництва між німецькими й зарубіжними вищими навчальними закладами і широкий спектр програм DAAD, таких як The New Passage to India (Новий шлях в Індію) та GoEast (На Схід).

Німеччина використовує широкий спектр заходів для сприяння мобільності студентів. Щодо в'їзної мобільності вчених ступенів, то, крім надання стипендій, вживаються такі заходи:

- програми, що викладаються англійською мовою;
- визнання іноземних кваліфікованих кадрів;
- заняття з німецької мови;
- маркетинг і набір персоналу;
- дозвіл на частковий та/або повний робочий день;
- можливість працевлаштування іноземних студентів, які закінчили навчання в Німеччині;
- забезпечення фінансування ВНЗ для поліпшення послуг та умов для іноземних студентів;
- субсидії на житло.

Стосовно вихідної кредитної мобільності, крім надання стипендій, застосовуються такі заходи:

- мобільність грантів і кредитів;
- надання грантів ERASMUS;
- підтримка лінгвістичної підготовки вітчизняних студентів для навчання за кордоном;
- рекламні кампанії для навчання за кордоном (GoOut!).

У Великобританії існує сильне інституційне залучення до внутріш-

ньої мобільності, педагогічної та дослідницької співпраці в рамках програм ЄС та за її межами, включаючи проекти з розвитку та розбудови потенціалу.

Міжнародна група вищої освіти Сполученого Королівства бере на себе зобов'язання щодо питань вищої освіти, розвитку Болонського процесу та інших міжурядових освітніх відносин за межами ЄС. Міжнародна група вищої освіти Великої Британії фінансується урядовими відділами, фінансовими радами, галузевими агенціями та представницькими органами. Британська рада (the British Council) – це благодійна організація, що фінансується державою, але також отримує доходи від послуг (наприклад, викладання та іспити), наданих уряду, установам, організаціям та окремим особам, а також працює з метою інтеграції британської системи вищої освіти з глобальними ініціативами вищої освіти.

У Великій Британії міжнародний набір студентів є безсумнівним успіхом, але нещодавня політика уряду зосередилася на інших формах інтернаціоналізації. Наприклад, у 2013 р. політика була спрямована на розширення участі британських студентів у навчанні за кордоном та впровадження політики сприяння вивченню мов у школах. Крім того, пов'язані з імміграцією політичні бар'єри змусили уряд заохочувати форми інтернаціоналізації за межами академічної мобільності Великої Британії.

Сьогодні Великобританія посідає друге місце після США (13 %) на глобальному ринку міжнародних обмінів. Через жорсткі візові обмеження, особливо після закінчення навчання, у 2012–2013 рр. спостерігалось не-

значне зниження кількості студентів (до 425 265 осіб). Проте тенденція до зростання залишалася сильною. У 2012 р. кількість студентів з Індії та Пакистану суттєво скоротилися. 13,5 % усіх студентів, котрі навчалися, були з країн, що не є членами ЄС. Набір із Китаю (83 790 студентів) був утричі більший, ніж з Індії (22 385 студентів). У тому ж році у Великій Британії навчалось понад 15 000 іноземних студентів із кожної з трьох країн, що не є членами ЄС (Нігерія, США та Малайзія), а також більш як 10 000 студентів із країн ЄС (Кіпру, Франції, Німеччини, Греції та Ірландії).

В аспірантурі студенти з країн, які не входять до складу ЄС, становили 29 % від загальної кількості студентів. [6]

Фінська система вищої освіти ґрунтується на подвійній інституційній моделі: класичні університети та університети прикладних або політехнічних наук. На сьогодні у Фінляндії функціонують 14 університетів та 24 університети прикладних наук.

Усі ВНЗ Фінляндії фінансуються урядом, оплата за навчання, нагадаємо, заборонена законом як для фінських, так і для іноземних студентів [7]. Європейські науково-освітні програми та їхнє фінансування сприяли розвитку інтернаціоналізації вищої освіти у Фінляндії. Країна отримала повний доступ до міжнародних освітніх програм у 1995 р., коли стала членом ЄС. Ця подія ознаменувалась як початок повної зміни національної мисленневої парадигми та системи ВНЗ у Фінляндії.

Згодом європейська політика досить швидко почала впливати на національну вищу освіту. Вже в 1990-х роках Міністерство освіти почало пропонувати фінансове заохочення

фінським ВНЗ для збільшення ініціатив щодо мобільності, включно з додатковим фінансуванням для програми ERASMUS. Фінляндія прийняла основні положення Болонського процесу, інститути почали впроваджувати структуру дворівневого ступеня (Європейську систему трансферу кредитів (ECTS)) [8].

Інтернаціоналізація вищих навчальних закладів США значною мірою визначається системними та інституційними ознаками. Система потужна, дорога, різноманітна, політично й інституційно децентралізована та визнана у всьому світі.

У сфері мобільності основну увагу приділяють довгостроковим програмам і практичним моделям навчання (наприклад, стажування, громадські роботи та польові дослідження). Зростання показника виїзної мобільності істотно пов'язане з короткостроковими програмами. У дослідницькій співпраці та формуванні партнерських відносин певні ВНЗ наголошують на двосторонніх угодах, інші – прагнуть побудувати і приєднатися до транскордонних мереж.

На національному рівні у 2012/2013 навчальному році кількість іноземних студентів-вступників досягла майже 820 000, що на 7 % більше, ніж попереднього навчального року, і на 40 % більше, ніж за попередні 10 років, із найбільшим коефіцієнтом азіатських студентів (з них 40 % – із Китаю та Індії). Іноземні студенти, які навчаються на рівні «бакалавр», становлять 11 %. Беручи до уваги несприятливі глобальні події, ці дані істотно зростатимуть щонайменше протягом десяти років, і частка глобальної мобільності в США буде знижуватися. Станом на 2016 р. у США навчалось 328 547 студентів

із Китаю, 165 918 – з Індії, 61 287 – з ОАЕ, 61 007 – з Південної Кореї, 26 973 – з Канади.

Виїзна мобільність за останні два десятиліття значно збільшилась. У 2011–2012 рр. понад 280 000 студентів навчалися за кордоном (зростання на 76 % протягом десятиліття). Більшість студентів, які навчаються за кордоном, продовжують відвідувати Європу та Велику Британію. На інституційному рівні відчувається сильна підтримка важливості навчання за кордоном. Нещодавно було здійснено спроби створити стипендіальні програми Simon Study Abroad Fellowship Program (Партнерська програма навчання за кордоном «Саймон»), 100 000, Passport to India («Паспорт до Індії») [9].

Іншим міжнародним аспектом вищої освіти США є наявність факультету іноземних фахівців та міжнародних наукових працівників, який становить майже третину всього академічного та наукового складу США. У 2013 р. налічувалося 122 тис. зарубіжних учених, з них більше чверті з Китаю та ще чверть з Індії, Південної Кореї, Німеччини та Японії. Майже 80 % займалися насамперед дослідженнями, і лише близько 8 % – переважно викладанням [9].

Як бачимо на прикладі деяких країн ЄС та інших країн світу, академічна мобільність є однією з важливих умов для особистісного розвитку людини та її самореалізації в контексті міжнародної інтеграції. Вона дає студентам можливість: продовжити навчання в іноземних закладах вищої освіти; самостійно формувати освітню траєкторію відповідно до інтересів, схильностей та потреб для набуття додаткових знань у суміжних

сферах; покращити знання іноземної мови, міжкультурну комунікацію; ознайомитися з зарубіжною культурою, історією тощо.

Викладене дало змогу зробити такі висновки:

– Під час взаємодії елементів академічної мобільності разом із можливістю для тісної співпраці, посилюється конкуренція з боку країн, що розвиваються, оскільки вони стають активнішими суб'єктами у сфері вищої освіти.

– Для задоволення потреб академічних і промислових підприємств, зумовлених демографічними тенденціями, недостатнім рівнем зайнятості місцевих студентів у відповідних галузях та збільшенням попиту на інновації в економіці знань, відбувається перехід від набору іноземних студентів на короткострокову економічну вигоду до набору талановитих іноземних студентів та вчених, зокрема у галузі STEM.

– Фінансування вищої освіти, оплата навчання та стипендіальних програм урізноманітнюються і зумовлюють формування різних стратегій, але разом із тим виникають перешкоди для мобільності та співпраці. Для розширення можливостей мобільності та співпраці необхідні більша прозорість та усунення перешкод.

– Спільність ступенів визнається важливою для майбутнього інституту вищої освіти в Європі та за її межами. Слід визнати, що такі ступені повинні будуватися на взаємній довірі та співробітництві, які вимагають часу для розвитку задля забезпечення стійкості.

– Розширюється визнання необхідності вищої освіти та співробітництва в різних галузях у контексті

мобільності студентів та персоналу з орієнтацією на підвищену увагу до робочих місць у програмі ERASMUS +.

– Приділяється належна увага академічному й адміністративному персоналу в подальшому розвитку інституту вищої освіти. Академіки, чий внесок за останні 25 років було зменшено в умовах посиленої централізації управління європейськими програмами, нині розуміють, що вони відіграють вирішальну роль в інтернаціоналізації освіти та досліджень і їм слід надавати додаткову підтримку.

– Незважаючи на поглиблення подальшої прозорості Болонського процесу, у системах вищої освіти, процедурах та фінансуванні країн Європи досі існують значні відмінності, які впливають на стан розвитку інтернаціоналізації в цих країнах.

– Спостерігаються суттєві диспропорції у кредитній та ступеневій мобільності, а також мобільності персоналу в різних країнах Європи. Це особливо стосується Центральної та Східної Європи, де існує як дисбаланс мобільності, так і гірша якість вищої освіти. Це потребує уваги не тільки на національному, а й на європейському рівні, оскільки може призвести до посилення деінтернаціоналізації.

– Європа все ще перебуває на шляху до цифрової революції та є носієм

нової думки про те, як цифрова революція може покращити якість вищої освіти і доступ до неї. Таким чином, необхідно приділяти підвищену увагу цифровому навчанню як інструменту, що доповнює інтернаціоналізацію вищої освіти не тільки через масове відкриття онлайн-курсів, а й через віртуальний обмін та спільне навчання в Інтернеті.

Академічна мобільність надає інституційні, професійні, особисті переваги, а отже, і блага країні й суспільству: сприяє підвищенню якості підготовки членів освітньої спільноти; полегшує та підсилює процес акредитації; підвищує якість навчання й наукових досліджень; посилює конкурентоспроможність на національному та міжнародному рівнях; дає можливість та/або полегшує вивчення іноземної мови; уможлиблює пізнання інших культур, що сприяє розвитку космополітичного типу мислення; відкриває нові перспективи для професійного розвитку; забезпечує країну фахівцями, здатними вирішити ключові економічні, політичні, соціальні, наукові та технічні проблеми країни; сприяє соціальному й культурному співіснуванню, підвищенню рівня толерантності та міжнародної і міжкультурної взаємоповаги.

Список використаних джерел

1. Erasmus – Facts, figures & trends. The European Union support for student and staff exchanges and university cooperation in 2012-13 / European Commission. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2014.
2. Ackers L. Moving people and knowledge: Scientific mobility in an enlarging European Union / L.Ackers. – Cheltenham: Edward Elgar, 2008.
3. Bologna Process [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wg.aegea.org/ewg/bologna.htm>.

4. The European Higher Education Area in 2015: Austria [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/>.

5. Erasmus Facts and Figures 2012-14 / European Commission.– 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/education/library/statistics/ay-12-13/facts-figures_en.pdf.

6. Impacts of transnational education on host countries: Academic, cultural, economic and skills impacts and implications of programme and provider mobility/ British Council & DAAD. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.britishcouncil.org/education/ihe.

7. Internationalisation of Higher Education /Hans de Wit, Fiona Hunter, Laura Howard, Eva Egron-Polak.– Brussels, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/540370/IPOL_STU\(2015\)540370_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/540370/IPOL_STU(2015)540370_EN.pdf).

8. Finland's Strategy and Roadmap for Research Infrastructures 2014-2020 / Academy of Finland. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.aka.fi/globalassets/awanhat/documents/firi/tutkimusinfrastruktuurien_strategia_ja_tiekartta_2014_en.pdf.

9. US Higher Education Statistics: About US Higher Education Statistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data-planet.libguides.com/UShighered>.

S. ВАКА

THE MAIN ELEMENTS OF ACADEMIC MOBILITY IN THE EU AND OTHER COUNTRIES

Summary: *The purpose of the article is to identify and describe the main elements of the academic mobility system in the EU and other countries. The main elements of academic mobility are national academic mobility centres, higher education institutions, students, and teaching staff. The legal framework serves as the basis for the existence of academic mobility, providing its consolidation with state laws on higher education and the source of rights for participants in academic exchanges (students, teachers, researchers, academic staff). In this article, the elements of academic mobility are examined in the context of such countries as Austria, Germany, the United Kingdom, Finland and the United States of America. During the active and fruitful interaction between the elements of academic mobility, competition from developing countries, combined with the opportunity for close cooperation, is intensifying as they have become more active actors in higher education, there is observed the recognition of the need for higher education and cooperation in various fields in the context of student and staff mobility. The studying internationalization strategies in higher education requires a special focus on Europe as it is considered to be the most internationalized education area in the world. The phenomenon of academic mobility has positive influence on improving the quality of education, mutual understanding between different cultures, forming a new generation, prepared for life and work in the globalized community, integrating the international educational space with the help of the use of world educational resources.*

Key words: *academic mobility, internationalization, personal development, self-realization, competitiveness.*

ОСВІТНЯ АНАЛІТИКА УКРАЇНИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

Головний редактор

С. Л. Лондар

Заступники головного редактора

О. Я. Денисюк

К. В. Кузнецов

А. О. Литвинчук

Відповідальний секретар

Г. М. Терещенко

Відповідальний за випуск

Д. А. Суліменко

Комп'ютерна верстка

А. Б. Нефедова

Адреса: Київ-53, вул. Володимира Винниченка, 5,

Тел. +38 (044) 486-98-70

E-mail: info@iea.gov.ua